

T.C.
İSTANBUL BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN TÜRK SİYASETİNE
ETKİLERİ VE TOPLUMSAL YANSIMALARI
(1939-1945)

Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan
Arda Engin SARACALI

İstanbul, 2024

T.C.
İSTANBUL BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN TÜRK SİYASETİNE
ETKİLERİ VE TOPLUMSAL YANSIMALARI
(1939-1945)

Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan
Arda Engin SARACALI

Öğrenci No
2120056009

ORCID ID
0000-0003-3421-1423

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Soner DURSUN

İstanbul, 2024

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İkinci Dünya Savaşı’nın Türk Siyasetine Etkileri ve Toplumsal Yansımaları (1939-1945)” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını, patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 24/09/2024

Arda Engin SARACALI

T.C.
İSTANBUL BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

24/09/2024

Enstitümüz *Tarih* Anabilim Dalı *Tarih* Programı yüksek lisans öğrencilerinden **2120056009** numaralı **Arda Engin SARACALI**'nın "*İstanbul Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim – Öğretim Yönetmeliği*"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "*İkinci Dünya Savaşı'nın Türk Siyasetine Etkileri ve Toplumsal Yansımaları (1939-1945)*" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 28/05/2024 tarih ve 2024/24 sayılı toplantısında seçilen ve Taksim yerleşkesinde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, İstanbul Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin 29. maddesinin 3. fıkrası gereğince aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında "**OYBİRLİĞİ**" ile "**KABUL**" kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 2 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi So*** DU***
(İstanbul Beykent Üniversitesi)

ÜYE

Dr. Öğr. Üyesi İn*** Bu*** AK***
(Maltepe Üniversitesi)

ÜYE

Dr. Öğr. Üyesi Su*** KA***
(İstanbul Beykent Üniversitesi)

Adı ve Soyadı : Arda Engin SARACALI
Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Soner DURSUN
Derecesi ve Tarihi : Yüksek Lisans (Tezli), 2024
Alanı : Tarih
Anahtar Kelimeler : İkinci Dünya Savaşı, Türkiye, Müttefikler, Mihver

ÖZ

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN TÜRK SİYASETİNE ETKİLERİ VE TOPLUMSAL YANSIMALARI (1939-1945)

İkinci Dünya Savaşı, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarını, Soğuk Savaş'ın ise nedenlerini oluşturan insanlık tarihinin gördüğü en büyük ve yıkıcı savaş olmuştur. XX. Yüzyılın ortasında toplumların, ideolojilerin ve devletlerin yeniden şekillendiği bu süreç beraberinde yeni bir dünya düzenini de getirmiştir. Bu düzenle birlikte dünya da demokrasiler güçlenmiş, liberal fikirler ön plana çıkmış ve yerelden küresele doğru gelişen uluslararası politikalar tüm ulusların iç ve dış dinamiklerinde belirleyici unsur haline gelmiştir.

Bu çalışmanın amacı İkinci Dünya Savaşı'nın Türk siyaseti ve toplumu üzerindeki etkilerini incelemek ve konunun karanlıkta kalan, aydınlatılmamış noktalarını aydınlatmaktır. Türkiye'nin savaştan siyasi ve toplumsal bağlamda güçlü bir şekilde etkilendiği ve bu etkilerin Türkiye'nin geleceğini şekillendirdiği bulgularına ulaşılmıştır.

Çalışmada, tarihî belgeler, akademik çalışmalar, anılar ve araştırmalardan yararlanılarak, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı atmosferin Türkiye ve dünyadaki siyasi, ekonomik ve sosyal etkileri incelenmiş, Mihver ve Müttefik Devletlerin dünya ile Türkiye üzerindeki jeopolitik amaçları ortaya konulmuştur. Bu sayede savaş sürecini bir bütün olarak ele almak ve tüm yönleriyle birlikte değerlendirerek sonuca ulaşmak hedeflenmiştir.

Name and Surname : Arda Engin SARACALI
Supervisor : Asst. Prof. Dr. Soner DURSUN
Degree and Date : Master's (Thesis), 2024
Major : History
Keywords : Second World War, Turkiye, Allies, Axis

ABSTRACT

THE IMPACT OF THE SECOND WORLD WAR ON TURKISH POLITICS AND ITS SOCIAL REFLECTIONS (1939-1945)

The Second World War was the greatest and most destructive war in human history, which constituted the consequences of the First World War and the causes of the Cold War. This process, in which societies, ideologies and states were reshaped in the middle of the XXth century, brought with it a new world order. With this order, democracies have been strengthened in the world, liberal ideas have come to the fore, and international policies developing from local to global have been the determining factor in the internal and external dynamics of all nations.

The aim of this study is to examine the effects of the Second World War on Turkish politics and society and to shed light on the dark and unexplained points of the subject. It has been found that Turkiye was strongly affected by the war in political and social terms and that these effects shaped Turkiye's future.

In the study, the political, economic and social effects of the atmosphere created by Second World War on Turkiye and the world were examined by using historical documents, academic studies, memories and research, and the geopolitical aims of the Axis and Allied powers on the world and Turkiye were revealed. In this way, it was aimed to consider the war process as a whole and to reach a conclusion by evaluating it with all its aspects.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZ

ABSTRACT

TABLolar LİSTESİ	iii
ŞEKİLLER LİSTESİ	iv
KISALTMALAR	v
SÖZLÜK.....	vi
GİRİŞ	1

1. SAVAŞIN BAŞINDA TÜRKİYE (1939-1940)

1.1. Atatürk Dönemi ve Sonrası Türkiye	5
1.2. Hatay'ın Türkiye'ye Katılışı	10
1.3. Türkiye'nin Müttefiklerle Yaptığı Savunma İttifakı	12
1.4. Türkiye'nin Yakın Çevresindeki Konjonktür	15
1.5. Türkiye'de Milliyetçiliğin Yükselişi	21
1.6. Millî Korunma Kanunu.....	24
1.7. Köy Enstitüleri'nin Kuruluşu.....	27
1.8. Marmara'da Sıkıyönetim İlanı	29

2. SAVAŞIN ORTASINDA TÜRKİYE (1941-1942)

2.1. Türk-Alman Dostluk Paktı	32
2.2. Refah Şilebi Faciası.....	35
2.3. Çakmak Hattı'nın Kuruluşu.....	37
2.4. Türkiye'de Uygulanan Savaş Ekonomisi.....	40
2.5. Enflasyon ve Karaborsa Sorunu	42
2.6. Milas Bombardımanı ve Gertrude Operasyonu	43
2.7. Varlık Vergisi Kanunu	46
2.8. Büyükelçi Franz von Papen Suikastı	48
2.9. Struma ve TCG Atılay Felaketleri	51

3. SAVAŞIN SONUNDA TÜRKİYE (1943-1945)

3.1. Türkiye'deki Son Tek Partili Seçimler	55
3.2. Türk Askeri Heyeti'nin Nazi Almanyası Ziyareti.....	57

3.3. Müttefik Konferanslarında Türkiye	58
3.4. Türkiye’de Tifüs Salgınıyla Mücadele	61
3.5. Mihver Devletlerle Gerçekleştirilen Krom Ticareti	62
3.6. Irkçılık-Turancılık Davası	65
3.7. Türkiye'nin Mihver Devletlere Savaş İlanı	67
3.8. CHP'de Dörtlü Takrir Olayı.....	69
3.9. Tan Gazetesi ve Boraltan Köprüsü Olayları.....	70
3.10. Nuri Demirağ ve Millî Kalkınma Partisi	72
SONUÇ	75
KAYNAKÇA.....	78
EKLER	
Ek-1: Türkiye’nin Tarafsızlığını Vurgulayan Bir Karikatür	91
Ek-2: Savaş Öncesi Avrupa’yı Gösteren Bir Harita (1939).....	92
Ek-3: Milli Korunma Kanunu’na Dair Bir Karikatür (1940).....	93
Ek-4: Gertrude Operasyonu Kapsamında Türkiye’nin İşgal Planı	94
Ek-5: Varlık Vergisi Kanunu’na Dair Bir Karikatür.....	95
Ek-6: Cemil Cahit Toydemir ve Gerd Von Rundstedt (1943)	96
Ek-7: Kahire Konferansı’nda Roosevelt, İnönü ve Churchill (1943)	97
Ek-8: Nihal Atsız ve Destekçilerinin Mahkemeye Girişi (1944).....	98
Ek-9: Nuri Demirağ Ürettiği Uçaklardan Birinin Önündeyken	99
Ek-10: Dörtlü Takriri İmzalayan Muhalifler (1945).....	100

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1. Türkiye'nin 1925-1945 Yılları Arası Çıkardığı Krom Miktarı 64

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1. Çakmak Hattı'nın Haritadaki Konumu 39

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BM	: Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
DP	: Demokrat Parti
MKP	: Millî Kalkınma Partisi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
NSDAP	: Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Nasyonel Sosyalist Alman İşçi Partisi)
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TCG	: Türkiye Cumhuriyeti Gemisi

SÖZLÜK

Antlaşma: Devletlerin siyasi meselelerde kendi aralarında vardıkları uzlaşısı.

Demokrasi: Devletin yönetim erkinin halkın iradesiyle kullanıldığı hükûmet sistemi.

Denizaltı: Derinliğe sahip su kütlelerinin altında ve üstünde gidebilen su aracı.

Devrim: Toplumsal dönüşüm, köklü değişiklik, radikal yenilikçilik.

Enflasyon: Belirli bir piyasa sisteminde dolanımda bulunan para veya malın piyasadaki arz-talep dengesinin bozulması sonucu ortaya çıkan süreç.

Enstitü: Araştırma ve öğretim yapmak üzere kurulan eğitim kurumu.

Faşizm: İtalya kökenli radikal milliyetçilik ve militarizmi bünyesinde barındıran ideoloji.

Kapitalizm: Üretim araçları sahiplerinin bu araçları kâr elde etmek amacıyla kullanmaları sonucu oluşan ekonomik sistem, Sermayecilik.

Karaborsa: Piyasada bulunmayan ya da sınırlı olarak bulunan ve talep gören malın otoriteden bağımsız olarak gizlice yüksek fiyattan satılması.

Kemalizm: Atatürkçülük, Kemal Atatürk'ün belirlemiş olduğu altı ok olarak ifade edilen prensiplerden oluşan ideoloji.

Komünizm: Toplumu oluşturan tüm sınıfların kolektif iş birliği düşüncesine dayanan ideoloji.

Konferans: Dinleyicilere bilimsel disiplinleri kapsayan konularda bilgi aktarmak amacıyla yapılan söyleşi.

Korugan: Savunma amaçlı oluşturulan, ateş etmeye ve korunmaya imkân veren niteliklere sahip askeri yapı.

Liberalizm: Bireyi konu alan ve bireysel özgürlüğü toplumsal normların üzerinde tutan ideoloji.

Mareşal: Ordu içerisinde kullanılan en yüksek askerî rütbe.

Mihver: Eksen, İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya, İtalya ve Japonya devletleri öncülüğünde faşizm ideolojisi temelinde kurulmuş olan siyasal blok.

Müttefik: Bağlaşık, İkinci Dünya Savaşı'nda mihver devletlere karşı Birleşik Krallık, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin öncülüğünde kurulmuş olan ittifak.

İmparatorluk: İçerisinde farklı etnik, dini ve siyasi grupların bulunduğu bir imparator tarafından yönetilen devlet biçimi.

Orta Doğu: Güneybatı Asya ve Kuzeydoğu Afrika'nın kesişiminde bulunan ve kültürel olarak birbirine yakın ülkeleri kapsayan coğrafi bölge.

Salgın: Belirli bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşen canlıların toplu olarak etkilendiği bulaşıcı hastalıklardan kaynaklanan süreç.

Savaş: Ülkelerin birbirleriyle olan diplomatik ilişkilerinin kesilerek aralarında silahlı mücadeleye girilmesi.

Sıkıyönetim: Hükûmetlerin ülkelerindeki olağanüstü durumlarda ordunun desteğiyle uyguladıkları güvenlik tedbirlerini içeren süreç.

Sovyet: Konsey, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği vatandaşlarını tanımlayan uyruk.

Soykırım: Bir toplumsal grubu etnik, dini veya siyasi gerekçelerle yok etme.

Sürgün: Bir kişi veya grubun otorite tarafından bulunduğu yerden zorla başka bir yere aktarıldığı ceza.

Turancılık: Dünyadaki tüm Türk halklarını tek bir ülke ve bayrak altında birleştirmeyi amaçlayan siyasal akım.

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı modern ulusların tarihlerinin şekillenmesinde önemli paya sahiptir ve insanlık tarihinin en zor dönemlerinden birini oluşturmaktadır. Bu zorlu dönemden geçerken pek çok ulus yaşamlarını sürdürme mücadelesi vermiştir. Bu uluslardan biri de Türk ulusudur. Osmanlı İmparatorluğu XX. Yüzyılın başlarında çökmekteyken imparatorluğun asli unsuru olan Türkler imparatorlukla birlikte yok olmamak için bir var olma mücadelesine girmişler ve 1911-1922 yılları arasında 11 yıl boyunca aralıksız savaşmışlardır.

Bu uzun savaşlar sonucunda Türk halkı başarıya ulaşarak, Mustafa Kemal Atatürk ve Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen isimlerinin öncülüğünde Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Fakat savaşların yorgunluğu ve yoksulluğun getirdiği yapısal sorunlar Türkiye'nin dış politikaya odaklanmasını bir süre geciktirmiştir. Bu süre içerisinde çoğunlukla iç gelişmelerle ve bir dizi reform hareketiyle ilgilenen Türkiye eski gücünü toparlamak ve modern bir dünya ulusu olarak tanınma gayreti içerisine girmiştir.

O sırada eski gücünü toparlamaya çalışan tek ülke Türkiye değildir. I. Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin Versay Antlaşması şartlarını dayatmış olduğu Almanya'da da bir değişim ve dönüşüm süreci yaşanmaktadır. Almanya I. Dünya Savaşı'nın ardından siyasi ve ekonomik olarak bir istikrarsızlık ortamına sürüklenmiş, demokratik Weimar rejimi ise bu istikrarsızlığa bir çözüm geliştirememiştir. Ülkede işler 1920'lerin sonlarına doğru tam rayına oturmaktayken, Büyük Buhran olarak bilinen 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı gerçekleşmiştir.

Almanya ise hâlâ Amerika Birleşik Devletleri ve savaştan galip olarak ayrılan diğer İtilaf Devletleri'ne savaş tazminatı ödemektedir. Bu olumsuz olayın gerçekleşmesi üzerine ekonomik darboğaza giren Almanya çareyi para basmakta bulmuştur. Fakat bu durum enflasyonu körüklemiş ve Almanya'da hiperenflasyonun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Enflasyonist ortam ise en çok Nazilerin işine yaramıştır. Böylece daha önce “Birahane Darbesi” gibi başarısız bir darbe girişiminde bulunmuş olan Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi taraftarları halkın içine düştüğü sefaleti suistimal ederek 1930 ve 1932 federal seçimlerinde büyük bir sıçrayış göstermişler ve Almanya'da hükûmete ortak olmuşlardır.

Daha sonra Nazi Partisi'nin lideri Adolf Hitler 1933 yılında şansölye olmuştur. Hitler'in şansölye olmasının ardından 1934'te ise Cumhurbaşkanı Paul von Hindenburg ölmüştür. Bu olaylardan sonra Naziler arasında bir iç hesaplaşma olarak ifade edilen “Uzun Bıçaklar Gecesi” yaşanmış ve bu hadiselerin ardından Almanya'da kontrolü tamamen ellerine alan Naziler Almanya'nın topraklarını genişletmek ve ordularını güçlendirmek için hızlıca sivil ve askeri sanayi hamlelerine girişmişler ve 5 yıl içerisinde Almanya'yı yeni bir dünya savaşı başlatacak seviyeye getirmişlerdir.

Nihayetinde 1 Eylül 1939 tarihinde Nazi Almanyası'nın Polonya'ya saldırmasıyla başlayan İkinci Dünya Savaşı, Türkiye için de yeni bir döneme girişin başlangıcı olmuştur. Bu dönemden itibaren Türkiye Cumhuriyeti dünyada aktif bir tarafsızlık politikası izlemiştir. Savaş süresince Mihver ve Müttefik Devletler devamlı olarak Türkiye'yi yanlarına çekmek için yoğun bir diplomatik çaba sarf etmişlerse de Türkiye'nin başarılı dış politikası sonucunda bu çabalarından istedikleri sonucu alamamışlardır.

Türkiye ise 1944 yılı itibariyle savaşın sonucunu öngörmüş ve bu bağlamda diplomatik konumunu yeniden gözden geçirerek Müttefik Devletlere yakınlaşmaya başlamıştır. Bu yakınlaşmanın bir sonucu olarak Türkiye başta önce Mihver Devletlerle ticari ilişkilerini ardından da diplomatik ilişkilerini kesmiş ve 1945 yılına gelindiğinde Mihver Devletlere karşı savaş ilan etmiştir. Türkiye bu dönemde kendi millî çıkarları doğrultusunda bir dış politika takip ederek, fiili olarak savaştan kaçınmaya çalışmıştır.

Dış politikada tarafsızlık politikasını sürdüren Türkiye Cumhuriyeti iç politikada da mümkün olduğunca temkinli hareket etmiştir. Atatürk'ün vefatının ardından İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı ve Celal Bayar'ın başbakanlığında kurulan X. Türkiye Hükûmeti bir geçiş hükûmeti olarak kurulmuş ve yönetimdeki yaklaşık üç ayın ardından yerini Refik Saydam'ın başbakanlığında kurulan XI. Türkiye Hükûmetine yetkilerini devretmiştir.

Fakat 25.01.1939 tarihinde kurulan XI. Türkiye Hükûmeti'nin de ömrü yaklaşık iki ay sürmüş ve 03.04.1939 tarihinde yine Refik Saydam'ın başbakanlığında XII. Türkiye hükûmeti kurulmuştur. 08.07.1942 tarihinde başbakan Refik Saydam'ın vefatına dek süren bu hükûmet ise İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yarısında Türkiye'nin

yönetiminde yer almıştır. XII. Hükûmetin yönetiminde bulunduğu dönem savaşın Mihver Devletler lehine sürdüğü bir dönem olması itibariyle bu dönemde Türkiye siyasetinde güçlenen bir milliyetçilik atmosferi mevcuttur.

09.07.1942 tarihinde başbakan Şükrü Saraçoğlu liderliğinde kurulan XIII. Türkiye Hükûmeti döneminde de başlangıçta önceki hükûmetin milliyetçi politikaları devam etmiştir. Fakat savaşın seyri 1943 yılında değişmeye başlayınca 09.03.1943 tarihinde XIV. Türkiye Hükûmeti yine Şükrü Saraçoğlu başbakanlığında kurulmuştur. 07.08.1946 tarihine dek süren bu hükûmet ise kurulduğu dönemden itibaren dünyadaki gelişmelere ve savaşın gidişatına paralel olarak zamanla demokratikleşme eğilimi göstermiştir.

Türkiye 6 yıl 1 gün süren savaş esnasında sadece diplomatik meselelerle uğraşmamış, ayrıca enflasyon ile karaborsa sorunu, tifüs salgını ve TCG Atılay Felaketi gibi çeşitli sosyoekonomik sıkıntılarla baş etmiştir. Bu sorunlar ve savaş sonrası dünya da gelişen yeni koşullar, Türkiye'nin siyasi istikbalini de şekillendirmiştir. Özellikle savaş demokrasilerin kazanmasıyla savaş sonrası ön plana çıkan Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık gibi küresel kapitalist güçler siyasi konjonktürü kullanarak, Türkiye gibi orta ölçekli bölgesel güçlerin siyasi ve toplumsal yaşamını aldıkları kararlarla etkilemiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın Türk siyasetine ve toplumsal yaşamına olan etkisi konusundaki literatüre bakıldığında ise referans görevi gören ana kaynaklar dönemin önde gelen gazeteleri olan Cumhuriyet, Vakit, Ulus, Tasvir-i Efkâr ve Tan gibi gazeteler ve meclis tutanakları ile dönemin tanıklarının beyanlarıdır. Bu bağlamda çalışmada söz konusu birincil kaynakların kendilerinden ve bu kaynaklardan yararlanılarak oluşturulan akademik çalışmalardan faydalanılmış ve İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye üzerindeki siyasi ve toplumsal tesirlerinin kısa ve uzun vadeli sonuçlarıyla birlikte ortaya çıkarılarak alandaki literatür boşluğunun doldurulması amaçlanmıştır.

1. SAVAŞIN BAŞINDA TÜRKİYE (1939-1940)

Tarihler 1939 yılını gösterdiğinde Alman yayılmacılığı Avrupa’da kendini açıkça göstermeye başlamıştır. Bu yıla dek Almanlar bir dizi cesur girişimde bulunarak siyasi sınırlarını ve diplomatik taleplerini savaşa girmeksizin genişletmeyi başarmışlardır. Bu bağlamda Almanların Müttefiklere rağmen attığı ilk ciddi adım 7 Mart 1936 tarihinde Versailles ve Locarno Antlaşmalarına göre silahtan arındırılmış bölge statüsünde olan Renanya bölgesine Fransız-Sovyet Karşılıklı Yardım Antlaşması’nı bahane ederek sayıları yaklaşık 20.000 kişiyi bulan Wehrmacht birliklerini sokmaları olmuştur.

Bu olay Versailles Antlaşması’nın Almanya için getirdiği ağır yükümlülükler altında aşağılandığına inanan Alman halkı için özgüvenlerini yeniden kazanmaya başlamaları anlamına gelirken Müttefikler için ise Alman girişimlerine karşı hazırlıksızlıklarının ortaya çıkması manasına gelmektedir. Aynı yıl İspanya’da milliyetçiler ile cumhuriyetçiler arasında bir iç savaş patlak verince olaya yabancı güçlerde müdahil olmuşlardır.

Kısa zaman içerisinde müttefiklik ilişkisine evrilen Nasyonal Sosyalist Almanya ve Faşist İtalya devletlerinin ilişkisi daha sonra “axis” yani eksen olarak tanımlanacaktır. Uzak Doğu Asya’da ise Japon İmparatorluğu militarist ve yayılmacı politikalar izleyerek Avrupa’daki Mihver güçlerle benzer bir yönetim anlayışını benimsemiştir. Bu durum zamanla Anti-Komintern Pakti’na dönüşecek ve ortak düşman olarak görülen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği karşısında üçlü bir blok oluşturacaktır.

Dünya da bu gelişmeler yaşanırken Türkiye’de hayat olağan akışıyla devam etmiştir. Avrupa’da başlayan savaş atmosferinden henüz uzakta olan Türkiye yaklaşan savaş olasılıklarına karşı bazı ekonomik ve siyasi tedbirler alarak süreci yönetmeye çalışmıştır. Bu yıllarda Türk hükûmeti Avrupa’nın içine düşmüş olduğu kargaşa ortamından istifade ederek Hatay sorununu Müttefiklerle gerçekleştirdiği bir dizi diplomatik girişimle çözüme kavuşturmuştur. Komşu ülkeler ve Mihver Devletlerle de ilişkilerini geliştirmeye devam eden Türkiye mümkün olduğunca bölgesindeki status quo’yu korumaya çalışmıştır.

1.1. Atatürk Dönemi ve Sonrası Türkiye

1939 yılı itibariyle dünya ulusları yeni bir dünya savaşının içine doğru çekilmektedir. Türkiye ise mümkün olduğunca savaştan ve savaşın olası zararlarından uzak durarak tarafsız ve dengeli bir dış politika izlemeye çalışmaktadır. Henüz cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatının ardından bir sene gibi kısa bir süre geçmiştir ve genç Türkiye Cumhuriyeti şimdi yeni bir dünya savaşı ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. Böyle bir atmosfer içerisinde bağımsızlığını korumaya çalışan Türkiye'nin de kaderi diğer ülkelerinki gibi belirsizliğe sürüklenmiştir.

Aslında Avrupa'da yakın zamanda yeni bir savaş çıkacağı fikri çok da yeni bir fikir değildir. I. Dünya Savaşı'nın sonunda yapılan Versailles ve Trianon gibi ağır şartları bulunan antlaşmalar Almanya ve Macaristan gibi merkezi güçler olarak adlandırılan İttifak Devletleri'nin millî kimliklerini aşağılar, siyasi sınırlarını küçültür ve ekonomilerini yıpratır bir niteliktedir. İnsanlık onuru bakımından kabul edilmesi mümkün olmayan bu şartlar, Avrupa'da çıkacak yeni bir savaşı kaçınılmaz hale getirmektedir.¹

Üstelik I. Dünya Savaşı'nın çözülmemiş sorunları sadece İttifak Devletleri'yle de sınırlı değildir. Savaşta taraf değiştirerek İtilaf Devletleri safına geçen İtalya'da bu durumdan olumsuz olarak etkilenmiştir. İtalyanlar İtilaf Devletleri'nin vaatlerine itimat ederek eski müttefiklerine karşı sırt dönmüş ve 1915 yılında İtilaf Devletleri'ne katılarak I. Dünya Savaşı'na girmişlerdir. Savaşın sonuna gelindiğinde ise ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın ortaya koyduğu “on dört madde” olarak bilinen ilkeler içerisinde yer alan “İtalya sınırlarının açıkça belirlenmiş ulusal sınırlar temelinde yeniden çizilmesi” fikri İtalya'nın emperyalist hayallerini suya düşürmüştür.²

Londra Antlaşmasıyla İtalya'ya vaat edilen Trieste, Trentino, Oniki Adalar, Dalmaçya ve Batı Anadolu bölgeleri başlangıçta İtalyanların iştahlarını kabartmış olsa da Birleşik Krallık ve Fransa tarafından İtalya'ya verilen bu tavizlerden rahatsız olan ABD Başkanı Wilson'ın “clausula rebus sic stantibus” yani koşulların tamamen

¹ D. Fromkin, *Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı 1914-1922*, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2013, s.227.

² E. Ertaş, “Amerikan Emperyalizmi'nin Ayak Sesleri: Wilson Prensipleri ve Osmanlı Kamuoyu”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt: 22, sayı: 45, Güz 2022, s.523.

değişmesi doktrinini öne sürmesi sonucu Londra Antlaşması'yla İtalya'ya verilen tavizlerin büyük kısmı geçerliliğini yitirmiştir.

Bu durum İtalya'da normal olarak hiç hoş karşılanmamış ve “sakatlanmış zafer” olarak tanımlanmıştır. Savaşın bu sonucuna diğer herkesten biraz daha fazla öfkelenmiş bir grup insan bulunmaktadır. Bunlardan biri de Benito Mussolini adındaki genç bir gazetecidir. Mussolini İtilaf Devletleri'nin İtalya'ya ihanet ettiğini ve İtalya'nın doğal hakkı olduğunu düşündüğü eski Roma İmparatorluğu sınırlarına yeniden ulaşması gerektiği düşüncelerini benimsemiştir. Bu amaçla 1919 yılında daha sonra 1921 yılında Partito Nazionale Fascista (Ulusal Faşist Parti) olarak yeniden düzenlenecek olan Fasci Italiani di Combattimento (Faşist Mücadele Birliklerinin İttifakı) adlı örgütü kurmuştur.³

Kısa sürede dönemin ekonomik koşulları ve siyasi otorite boşluğundan faydalanarak İtalya'da iktidarı ele geçiren Benito Mussolini öncülüğündeki faşistler 1922 yılında yeni bir rejimi İtalya'da hayata geçirmişlerdir. Rejimin paramiliter örgütü olan “kara gömlekliler” ise çeşitli organizasyonlarda kullanılarak yeni rejimin meşruiyetini ve Mussolini kültürünü İtalyan halkına benimsetmişlerdir. İtalya'da bunlar yaşanırken Avrupa'da bu hareketten esinlenen yeni politik gruplar da ortaya çıkmaya başlamıştır.⁴

Bu gruplar arasından en dikkat çekici olanı ise NSDAP yani “Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi”dir. NSDAP'de İtalya'da kurulun Ulusal Faşist Parti gibi iktidara gelmek için demokratik yöntemleri kullanmaktan ziyade korku ve şiddet gibi radikal yöntemleri tercih etmektedir. Hatta benzer şekilde Naziler de “fırtına birlikleri” ya da “kahverengi gömlekliler” adı verilen paramiliter bir örgüt kurmuşlardır. Nihayetinde İtalyan faşistleri kadar hızlı olmasa da Nazilerin de çabaları sonuç vermiş ve 1933 yılında eskiden Avusturyalı bir onbaşı olan Adolf Hitler öncülüğünde Almanya'da iktidara gelmişlerdir.⁵

³ Ç. Erdem ve D. Erdem, “İtalya'da Faşizmin Yükselişi ve Antonio Gramsci'nin Faşizm Karşısı Strateji ve Taktikleri”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt: 8, sayı: 1, Haziran 2016, s.111.

⁴ A. Çelikçi ve C. Kakışım, “İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi”. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 1, sayı: 2, Mart 2015, s.87.

⁵ G. Çetinkaya, “İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Nazilerin İktidara Gelişi ve Türk-Alman İlişkileri”. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, cilt: 1, sayı: 1, Eylül 2019, s.92.

Avrupa’da aşırı sağ ve militarizmin böylesine yükseldiği bir dönemde, Türkiye ise henüz Kurtuluş Savaşı’nın yaralarını sarmakla ve kurulan yeni cumhuriyet rejiminin meşruiyetini artırmakla ilgilenmektedir. Başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere cumhuriyetin kurucu kadrosunun ülkenin geleceği için paylaştığı birtakım ortak idealler de mevcuttur. Bu idealler temelinde Batılı, modern bir ulus devlet olma gayretini içermektedir. Bu motivasyonla ülkede bir dizi reform hareketine girişilmiştir.

Bu söz konusu reformlar Kemalizm ideolojisinin Altı Ok ilkesi etrafında şekillenmiştir. Cumhuriyetçilik ilkesi ile egemenliğin kaynağının doğrudan ulusun kendisinin olması gerektiği, milliyetçilik ilkesi ile farklı din, inanç, ırk ve kültüre sahip olsalar dahi Türk vatandaşlarının Türk milletini teşkil ettikleri ve ortak vatan etrafında kader birliği içerisinde oldukları, halkçılık ile çeşitli sınıf ve zümrelerin halkın kendisinden herhangi imtiyaz ve üstünlüklerinin olmadığı, devletçilik ile halkın devlet için değil, devletin halk için çalışan bir organ olduğu, devrimcilik ilkesi ile dogmatiklik ve miskinlikten arınarak, çağdaş yaşamın gerektirdiği dinamizmi topluma yansıtmak, laiklik ilkesi ile ise toplumsal huzurun ve refahın bir gerekliliği olarak dinin kamusal alandan çıkarılarak, toplumun değil bireyin konusu haline indirgenmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁶

Başlangıçta Cumhuriyet Halk Partisi’nin parti tüzüğünde yer alan bu ilkeler 1937 yılında yapılan bir anayasa değişikliğiyle resmî olarak devlet politikası haline getirilmiştir. Bu ilkelerin ve reform hareketlerinin zaman zaman toplumsal gerilimlere neden olması siyaset, bürokrasi ve ordu bağlamında toplumsal refleksleri tetiklemiştir. Bu yıllarda otoriter bir tek parti olan CHP’nin yönetiminde olan Türkiye yine bu partinin gelecekle ilgili bir hedefi olarak demokratikleşme sürecine girmiştir.

Türkiye’nin demokrasiyle olan serüveni çok daha eskiye Tanzimat dönemine dek uzansa da modern anlamda ilk çok partili hayata geçiş denemeleri henüz cumhuriyetin kuruluşundan bir yıl sonra gibi kısa bir sürede gerçekleşmiştir. Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele ve Rauf Orbay gibi dönemin önemli isimlerinin bir araya gelmesiyle kurulan cumhuriyetin ilk muhalefet partisi olma özelliğini taşıyan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruluşundan yaklaşık 7 ay sonra

⁶ Z. Ocak, “CHP’nin Logosu Altı Ok’un Siyasal ve Kültürel Temsillerinin Kemalizm’in Kültür ve Ekonomi Politikalarının Demokratik Eleştirileri Bağlamında İncelemesi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Temmuz 2019, sayı: 61, s.23.

yani 5 Haziran 1925 tarihinde tüzüğünde yer alan "*firkamız itikad-ı diniyeye ve fıkriyeye hürmetkardır*" ifadesi ile ülkenin doğusunda çıkan “Şeyh Said İsyanı” arasında bağlantı kurularak kapatılmıştır.⁷

Mustafa Kemal Atatürk yakın arkadaşı olan Fethi Okyar’dan Cumhuriyet Halk Fırkası’na alternatif olabilecek ve hükûmeti muhalefet yaparak denetleyebilecek bir parti kurmasını istemiştir. Atatürk’ün bu isteğini yerine getiren Fethi Okyar 12 Ağustos 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası adında bir parti kurmuştur. CHF’den birçok mebus ve Atatürk’ün yakın çevresinden kişiler de bu partiye katılırlar. CHF’den farklı olarak ekonomi de daha liberal bir politika izleme taraftarı olan SCF artık yurttan ilk mitinglerini yapmaya başlamıştır.⁸

İzmir’de yapılan SCF mitinginde ise ortalık bir anda karışmış ve olaylar çıkmıştır. CHF yönetiminden hoşnut olmayan halkın bir kesimi hızlıca SCF etrafında birleşmiştir. Bu durum ülkede istikrarı bozabilir endişesiyle kuruluşundan henüz 3 ay gibi kısa bir süre geçmesine rağmen SCF 17 Kasım 1930’da kapatılmıştır. Böylece cumhuriyetin çok partili hayata geçiş denemesi bir kez daha başarısız olmuştur. İrtica tehlikesi ve İkinci Dünya Savaşı’nın çıkması nedenleriyle Türkiye’de demokratik bağlamda çok partili hayata geçiş süreci 1946 seçimlerine kadar ertelenmiştir.⁹

Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün 10 Kasım 1938 tarihindeki vefatının ardından ise Türkiye artık yeni bir döneme yani İsmet İnönü liderliğindeki “Millî Şef” dönemine girmiştir. 11 Kasım 1938’de cumhurbaşkanlığına seçilen İsmet İnönü bir Kurtuluş Savaşı kahramanı olmasının yanı sıra 1925-1937 yılları arasında başbakan olarak görevini sürdürmüş, tanınan ve etkili bir siyasetçidir. Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmesinin ardından ise CHP kurultayı tarafından kendisine "Millî Şef" unvanı verilmiştir.

İnönü’nün cumhurbaşkanlığı döneminde de cumhuriyetin kurucu felsefesi olan kemalizm ideolojisi devletin resmî ideolojisi olarak yaşamına devam etmiştir. Bu durum kemalizmin yerel bir ideoloji olmasından, komünizm veya faşizm gibi

⁷ B. Sürücü, “İlk Bölünme: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Doğuşu”. *Turkish Business Journal*, cilt: 3, sayı: 6, Aralık 2022, s.23.

⁸ Ö. Çınar, “Siyasal Yaşamımızda Serbest Cumhuriyet Fırkası”. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 5, sayı: 10, s.212.

⁹ Feridun Kandemir, *Serbest Fırka Nasıl Kuruldu-Nasıl Kapatıldı (Siyasi Dargınlıklar)*, Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1955, s.77.

uluslararası hedefler barındırmamasından ötürü İkinci Dünya Savaşı sürecinde Türkiye'nin sürdürdüğü aktif tarafsızlık politikasını desteklemiş ve yabancı ideolojilerin Türkiye'de güçlenmesini belli bir süre boyunca engellemiştir.

Atatürk'ün vefatından bir gün sonra kurulan X. Türkiye Hükûmeti'nin başına ise daha önce de başbakan olarak görev yapmış olan ekonomist ve siyasetçi Celal Bayar geçmiştir. Celal Bayar 1883 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun Bursa şehrinde doğmuş ve gençlik yıllarında çeşitli bankalarda veznedar olarak çalışmıştır. Daha sonra 1907 yılına gelindiğinde İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'ne katılan Bayar, Türk Kurtuluş Savaşı'na kadar cemiyet içerisindeki küme grubunda faaliyetlerini sürdürmüştür.¹⁰

1920 yılında Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına Saruhan Sancağı mebusu olarak katılan Bayar, Millî Mücadele'nin başlamasıyla birlikte memleketi olan Bursa'ya geçmiş ve burada TBMM Hükûmeti tarafından Bursa mebusu olarak seçilmiştir. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte ise Mustafa Kemal Atatürk tarafından kendisine millî bir banka kurması talimatı verilmiştir. 26 Ağustos 1924 tarihinde Türkiye İş Bankası'nı kuran Celal Bayar, 1932 yılına dek bu bankanın müdürlüğünü yapmıştır.

Bayar 1932 yılında iktisat vekilliğine getirildikten sonra içerisinde liberal ve devletçi ekonomi doktrinlerinin harmanlanmış olduğu karma bir ekonomi modeli oluşturmak istemiş ve bu amaçla I. Beş Yıllık Kalkınma Planı gibi bir dizi ekonomik reform hareketine girişmiştir. 1937 yılında ise Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ile dönemin başbakanı İsmet İnönü arasında fikir ayrılıkları ortaya çıkınca Atatürk tarafından görevlendirilen Bayar başbakan olarak IX. Türkiye Hükûmetini kurmuştur.¹¹

Önceki hükûmetten farklı olarak, kurulan bu yeni hükûmette Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya yer almamıştır. Onların yerine Dışişleri Bakanlığı'na Şükrü Saraçoğlu, İç İşleri Bakanlığı'na ise Refik Saydam getirilmiştir. Bu isimler daha sonraki yıllarda başbakanlık görevini icra etmişlerdir. Ayrıca X. Hükûmetin kabinesinde Kazım Özalp, Saffet Arıkan, Ali Çetinkaya, Hilmi Uran ve Naci Tınaz gibi dönemin önde gelen kişileri de yer almaktadır.

¹⁰ C. Kutay, *Üç Devirden Hakikatler*, Alağaoğlu Yayıncılık, İstanbul, 1982, s.38.

¹¹ N. Mazıcı, "Mahmut Celâl Bayar (1883-1986)". ataturkansiklopedisi.gov.tr, E.T: 10.07.2024.

Atatürk'ün vefatının ertesi günü olan 11 Kasım 1938 tarihinde gerçekleşen TBMM oturumunda zabıt ceridesine geçen ifadeler dönemin atmosferini anlamak bakımından önem arz etmektedir. Başbakan Celal Bayar'ın konuyla ilgili ifadelerinden bir bölüm:

*“Büyük Millet Meclisi Yüksek Huzurlarına Ankara mebusu Reisicumhur Atatürkün, müdavi ve müşavir tabiblerinin verdikleri ilişik raporda gösterildiği veçhile son teşrinin onuncu perşembe günü saat 9 dakika 5 de terki hayat ettiklerini onulmaz acı ve teessürlerle arz ederim.”*¹²

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ise zabıtlara göre konuyla ilgili şunları söylemiştir:

*“Kadir bilen ve büyük evlâd yetiştiren milletimizin yüreğinde, (Kemal Atatürk) adı, sevgi ve hürmet içinde ebedî olarak yaşayacaktır (Şiddetli alkışlar). Şükran ve tazim hislerimi söylemeğe çalışan sözlerimin sizin muhabbet ve takdir duygularımızı da aksettirdiğine kanîim (Alkışlar).”*¹³

Dönemin başbakanı Celal Bayar ve cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün meclis zabıtlarında geçen bu ifadelerinden Atatürk'ün vefatının ardından devletin devamlılığı ilkesinin TBMM tarafından benimsendiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle Bayar ve İnönü ifadelerinde Atatürk'ün vefatıyla ilgili olarak taziye ve üzüntülerini bildirmeleriyle birlikte devletin bölünmez bütünlüğü ve devamlılığını vurgulamışlardır. Böylece X. Hükûmetin ülkenin istikrarsızlığa sürüklenmesini engellemek istediği anlaşılmaktadır.

1.2. Hatay'ın Türkiye'ye Katılışı

Türklerin Anadolu'ya girişiyle birlikte başlayan Antakya'nın Türkleşme süreci aradan geçen bin yıllık sürenin ardından şehrin Hatay olarak anılmasına ve demografik olarak çoğunlukla Türklerin yaşadığı bir şehir olmasına neden olmuştur. Bu durum Hatay'ın “Mîsak-ı Millî” yani ulusal ant olarak adlandırılan ve Türklerin çoğunlukta olduğu coğrafi bölgelerden oluşan bir Türkiye ideali sunan tanımın içerisinde yer alması anlamına gelmektedir.¹⁴

¹² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 5, İçtima: 4, Cilt: 27, s.16.

¹³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 5, İçtima: 4, Cilt: 27, s.17-18.

¹⁴ A. Mumcu, “Misak-ı Millî ve Anayasamız”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 3, Temmuz 1985, s.825.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Halep vilayetine bağlı olan Hatay Sancağı Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak ayrılmasının ardından yapılan Sevr ve Lozan antlaşmalarıyla Fransız mandası olan Suriye Devleti sınırları içerisinde kalmıştır. 1937 yılına gelindiğinde ise Türkiye'nin yoğun diplomatik baskıları ve halkın Türkiye'ye karşı göstermiş olduğu ilginin sonucu olarak Hatay özerk bir statü kazanmıştır. Bu sayede Hatay bölgesi dış işlerinde Suriye Devleti'ne bağlı olsa da iç işlerinde bağımsız bir yönetime sahip olmuştur.

Atatürk aynı yıl mecliste yaptığı açılış konuşmasında Hatay için tarihe geçecek olan “bu benim şahsi meselemdir” sözünü söylemiş ve Hatay sorununu millî bir dava olarak tanımlamıştır. 1938 yılında bozulan sağlık durumuna rağmen Hatay'a yakın bir bölgede yer alan Mersin ve Adana seyahatlerini gerçekleştiren Atatürk buralarda orduyu denetlemiş ve Fransızlara bir nevi gözdağı vererek, Türkiye'nin bu konudaki kararlılığını göstermiştir.¹⁵

Daha sonra Fransız ve Türk Dışişleri Bakanları'nın görüşmesi neticesinde bir Türk-Fransız Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın imzalanmasıyla birlikte Sancak olarak anılan Hatay bölgesinde bir seçim düzenlenmiştir. Yapılan seçimde Hatay'daki Türk topluluğu meclisin yarısından fazla sayıda koltuk kazanarak çoğunluğu sağlamıştır. Ardından manda yönetimince İskenderun Sancağı olarak ifade edilen resmî ad değiştirilerek “Hatay Devleti” olmuştur.¹⁶

Bu şekilde 1938 yılında bağımsızlığını ilan eden Hatay Devleti, Türkiye ve Suriye Devletleri arasında duran bağımsız üçüncü bir taraf olarak varlığını 1939 yılına dek sürdürmüştür. Hatay devletinin ilk Başkanı Tayfur Sökmen ve başbakanı Abdurrahman Melek'in Türkiye'de yapılan 1939 yılı milletvekili seçiminde Antalya ve Gaziantep'ten milletvekili olarak aday gösterilmeleri, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasına karşı olan çevrelerce, Hatay'ın bir şey yapılmazsa Türkiye'ye katılacağı yönünde yürütülen bir propaganda amacıyla kullanılmıştır.¹⁷

¹⁵ A. Kara, “Hatay'ın Anavatana Katılması Hakkında Yeni Bir Belge”. *U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 10, sayı: 2, 2017, s.124.

¹⁶ İ. Erdal, “Türk Dışişleri Bakanlığının Raporuna Göre, Hatay Meselesi Bağlamında 1938 Türkiye-Fransa Müşterek Beyannamesinin Suriye, Bulgar ve Yunan Basınına Yansımaları”. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 10, sayı: 20, Temmuz 2020, s.96.

¹⁷ M. Balci, “Hatay Devleti Millet Meclisi Üzerinde Cumhuriyet Halk Partisi ve TBMM'nin Etkileri”. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, cilt: 13, sayı: 50, Temmuz 2018, s.259.

İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasının an meselesi olduğunun belli olmasından sonra Fransızlar Türkiye ile Hatay Sorunun çözümü için bir kez daha müzakere masasına oturmak durumunda kalmışlardır. Fransızların bu tutumunun arkasında Türkiye'nin olası bir savaş durumunda Nazi Almanyası ile yakınlaşmasını engellemek ve Ortadoğu'da yeni bir cephe açılmasına engel olmak gibi stratejik nedenler bulunmaktadır.

Cumhuriyet Gazetesi'nin 24 Haziran 1939 tarihli nüshasında Türk-Fransız antlaşması neticesinde Hatay'ın Türkiye'ye katılımıyla ilgili şöyle bir haber başlığı ve alt metni bulunmaktadır:

“Türk-Fransız beyannamesinden: Türkiye hükümeti ve Fransa hükümeti, vuku bulacak bir tecavüz hareketinin Akdeniz mıntıkasında bir harbe saik olması halinde yekdiğerile bilfiil işbirliği yapmaya ve yeddi iktidarlarında bulunan bütün yardım ve muzaheretini birbirlerine göstermeye hazır bulunduklarını beyan ederler.”¹⁸

Fransızlar müzakerelerde ilk olarak Hatay Devleti'nin kuzey bölgelerini kapsayan yarısını Türkiye'ye teklif etmişler ancak bu teklifleri Türk tarafınca olumsuz karşılanmıştır. Bunun üzerine Fransızlar Hatay halkı tarafından Türkiye'ye katılıp, katılmamak üzere yapılacak olan bir plebisite razı gelmişlerdir. Yapılan bu referandumda Hatay halkının çoğunluğunun Türkiye'ye katılmayı tercih etmesiyle birlikte Hatay Devleti kendisini lav ederek, 29 Haziran 1939 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'ne yeni bir il olarak katılmıştır.¹⁹

1.3. Türkiye'nin Müttefiklerle Yaptığı Savunma İttifakı

Avrupa'da savaş yaklaştıkça Müttefikler ile Türkiye arasındaki diplomatik temaslarda giderek artmıştır. Türkiye bu dönem itibariyle I. Dünya Savaşı'nda savaşmış olduğu Birleşik Krallık ve Fransa'ya karşı hâlâ ulusal hafızasında yer alan kötü anılar dolayısıyla sempati ve güven duymamaktadır. Fakat Sovyet ve İtalyan tehditleri bu eski düşmanlıkların şimdilik rafa kalkması için geçerli bir neden olarak

¹⁸ “Türk-Fransız Beyannamesinden”, Cumhuriyet Gazetesi, 24.06.1939, s.1.

¹⁹ F. Atabay, “Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, cilt: 3, sayı: 7, Temmuz 2015, s.201.

ortada durmaktadır. Bu nedenle Müttefiklerle karşılıklı çıkara dayalı bir savunma antlaşması iki taraf için de rasyonel bir karar olarak görülmüştür.²⁰

Daha önce İtalyanların Etiyopya'ya saldırmasıyla Türkiye ile Müttefikler arasında birkaç yıl önce zaten diplomatik bir yakınlaşma gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Türk hükûmeti Milletler Cemiyeti'nin İtalya'ya karşı olan yaptırımlarına katılmış ve Müttefiklerle bu konuda ortak bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Akdeniz'de İtalyan genişlemeciliği günden güne artan bir tehdit haline gelirken, Mısır, Kıbrıs ve Suriye gibi Türkiye'nin de yakın coğrafyasında bulunan Müttefik toprakları bu genişlemeciliğin temel hedefi konumunda olmuştur.

Öte yandan Almanların Orta Avrupa'daki saldırgan politikalarıyla uğraşmak zorunda kalan Müttefikler, Akdeniz'de ve Balkanlar'da doğabilecek olası sorunları oluşmadan engellemek niyetindedirler. Bu noktada jeopolitik konumu nedeniyle yüksek bir öneme sahip olan Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi Müttefikler için savaş öncesinde atılması gereken bir adım olarak görülmektedir. Türkiye ile Müttefikler arasında ise çözüme kavuşmamış bazı meseleler bulunmaktadır.

Bu meselelerin başında ise “Hatay Sorunu” gelmektedir. Görüşmelerin başlangıcında Fransızlar olumlu bir tutum göstermeseler de zaman ilerledikçe şartlar bu konuda Türkiye'nin elini güçlendirmiş ve İngilizlerinde desteğiyle Fransızlar ikna edilerek sorun çözüme kavuşturulmuştur. Böylece Türkiye'nin Almanlara yakınlaşmasının önü kesilmiş ve Müttefiklerle savunma ittifakına giden yoldaki son büyük engelde ortadan kaldırılmıştır.²¹

Müttefiklerce Akdeniz'de status quo'nun korunması maksadıyla atılan bu adımlar Türkiye tarafında da olumlu karşılanmış ve Müttefiklerle iş birliğine açık hale gelinmiştir. Bu sırada Mihver güçler Türkiye ile Müttefik kuvvetler arasındaki son gelişmeleri yakından takip etmişlerdir. Almanlar uzun süredir Türkiye'yi ticari ilişkiler vasıtasıyla hizada tutmayı amaçlamışlardır. Türkiye ile Birleşik Krallık arasında iş birliğine yönelik karşılıklı demeçler açıklandınca, Almanlar da deneyimli

²⁰ İ. Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s.608-617.

²¹ İ. Soysal, “Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)”. *Belleten*, cilt: 49, sayı: 193, Nisan 1985, s.102

Büyükelçileri Franz von Papen aracılığıyla Türkiye'yi diplomatik olarak sıkıştırmaya başlamışlardır.²²

Almanlar her ne kadar Türkiye'ye Müttefiklerle bir antlaşma yapmaması konusunda telkinde bulunsalar da Türkiye'ye Balkanlar'da barışın korunmasına yönelik geçerli bir güvence vermekte zorlanmışlardır. Çünkü daha yakın zamanda Müttefikleri olan İtalyanlar Arnavutluk'u ilhak etmişler ve şimdi de gözlerini Yugoslavya'nın kontrolündeki Hırvatistan'a dikmişlerdir. Mussolini'nin damadı ve aynı zamanda dönemin İtalya Dışişleri Bakanı olan Kont Galeazzo Ciano'da görevi süresince anılarını yazdığı hatıratında Mussolini'nin bu revizyonist agresif dış politikası ve değişken ruh halinden yakınmaktadır.

12 Mayıs 1939'da Türk-İngiliz ortak demecinin açıklanmasının ardından dönemin başbakanı Refik Saydam konuyla ilgili mecliste yaptığı konuşmadan bir kesit:

*“Hükümetimizle İngiltere Hükümeti arasında anlamlı danışmalar başlamış ve barış ve güvenlik için birleşen görüşlerimiz iki ülkenin geleceği bakımından daha temelli ve daha sürekli bir iş birliğinin gereğine inancı ortaya koymakta gecikmemiştir.”*²³

13 Nisan 1939 tarihinde Türkiye, Birleşik Krallık ve Fransa devletleri arasında başlayan ittifak görüşmeleri en nihayetinde 19 Ekim 1939 tarihinde bir savunma antlaşması şeklinde sonuçlanmıştır. Bu antlaşmayla birlikte taraflar, Türkiye'ye karşı düzenlenecek bir Avrupa devleti saldırısı karşısında Müttefiklerin Türkiye'ye destek olacaklarını, Akdeniz'de bir Avrupa devleti tarafından gerçekleştirilecek herhangi bir saldırı niteliği taşıyan eyleme karşı bu üç ülkenin yardımlaşacağını, Yunanistan ve Romanya gibi üçüncü tarafların savaşa dahil olması halinde Türkiye'nin bu ülkelere Boğazlardan geçişlerine izin vermek gibi lojistik bir destek sağlayacağını beyan etmişlerdir.²⁴

20 Ekim 1939 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin bir köşesinde konuyla ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

²² Z. Önder, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010, s.49.

²³ M. Metintaş, “İkinci Dünya Savaşı Başlarken Türkiye'nin Dış Politikası (1939)”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, cilt: 4, sayı: 7, 2020, s.62.

²⁴ İ Soysal, “1939 Türk-İngiliz-Fransız ittifakı”, *Belleten*, cilt: 46, sayı: 182, Nisan 1982, s.410.

“Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında: Karşılıklı yardım muahedesi bariz iki karakteri vardır. 1- Muahede hiçbir devlete karşı olmıyarak yalnız tedafüi mahiyettedir. 2- Bu muahedenin tazammun ettiği hükümler arasında Türkiye’nin bu yüzden büyük şimal komşumuz Sovyet Rusya ile müsella bir ihtilafa gitmek mecburiyetinde kalmyacağına dair sarih bir ihtiraz kaydı konulmuştur.”²⁵

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Türkiye antlaşmayı imzalarken Sovyetler Birliği ve Mihver Devletlere herhangi bir tehdit oluşturacak her türlü durumdan kaçınmıştır. Dönemin gazeteleri de bu hassas duruma uygun olacak türden başlıklar ve yazılar seçmiştir.

Toplam 9 maddesi bulunan protokoller ve gizli taahhütlerde içeren bu antlaşmanın Türkiye için temel anlamı Türkiye’nin Balkanlar ve Akdeniz’den gelebilecek olası Mihver saldırılarına karşı Müttefiklerle iş birliğine gidebileceği bir caydırıcı mekanizma oluşturması ve Kafkaslardan gelebilecek olası bir Sovyet istilasına karşı yine aynı şekilde Müttefiklerin desteğini alacağı izlenimi yaratmasıdır. Böylece ülkenin doğusu ve batısından gelebilecek her türlü dış tehdide bir önlem alınmıştır. Ayrıca Mihverin genişlemeci eylemlerine karşı Müttefiklere bir adım yanaşmak suretiyle diplomatik anlamda Mihvere somut bir uyarı niteliği de taşımaktadır.

1.4. Türkiye’nin Yakın Çevresindeki Konjonktür

1939 yılı tüm dünyada tansiyonun yükseldiği bir yıl olarak tarihe geçmiştir. Üç yıldır süren İspanya İç Savaşı’nda artık sona doğru gelinmiştir. Almanlar Orta Avrupa’daki istilalarını tüm hızıyla sürdürmekte, İtalyanlar ise gözlerini Balkan ülkelerine çevirmişler ve her an elleri tetikte bir fırsat kollamakta, Sovyetler de Finlandiya’yı işgale hazırlanmaktadır. Uzak Doğu’da da durum farklı değildir. Japonlar uzun yıllardır Çin’i işgal etmektedirler ve Japon-Çin Savaşı iki tarafında yüksek kayıplarına karşın giderek şiddetini artırmaktadır. İşte dünya 1939 yılına böyle bir ortamda girmiştir.

Orta Doğu’da ise kolonyal dönem varlığını devam ettirmektedir. Filistin, Ürdün, Kıbrıs, Kuveyt, Katar, Bahreyn, Dubai ve Yemen doğrudan Birleşik Krallık’a

²⁵ “Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında”, Cumhuriyet Gazetesi, 20.10.1939, s.1.

bağlıyken, Mısır, Irak ve Suudi Arabistan kukla hükûmetler vasıtasıyla Birleşik Krallık tarafından dolaylı olarak yönetilmektedirler. Fransızlar ise Suriye ve Lübnan'ı doğrudan kontrol ederek Doğu Akdeniz ve Levant bölgesinde etkin bir güç olarak bulunmaktadır. Türkiye ile İran ise bağımsız kalmayı başarabilmiş iki köklü devlet olarak bölgenin tarafsız aktörleri konumundadırlar.²⁶

Mihver güçler haliyle Orta Doğu'nun bu durumundan ve kendilerinin bu pastadan pay alamamalarından rahatsızdırlar. Özellikle İtalyanların Orta Doğu coğrafyasıyla ilgili Roma İmparatorluğu mirasını yeniden canlandırmak gibi romantik idealleri mevcuttur. Almanlar ise bölgenin yeraltı, yerüstü kaynakları, ticari ve stratejik değeri gibi daha rasyonel özellikleriyle ve bölgenin kültürüyle ilgilenmişlerdir. Mihverin bölgedeki en önemli ortak amacı ise Süveyş Kanalı ve Hürmüz Boğazı gibi iki önemli bağlantı noktasının ele geçirilerek, Müttefiklerin Asya'daki kolonileri ile olan lojistik bağlarının kesilmesidir.²⁷

Bu amaçlar doğrultusunda Mihver kuvvetler bölgedeki etkinliklerini artırmak ve Müttefiklerin etkisini azaltmak maksadıyla yerel devletlerle iş birliğine gitme yolunu tercih etmişlerdir. Bu devletlerin başında da Türkiye ve İran devletleri gelmektedir. Bu iki bağımsız ve tarafsız devlet yüzyıllar boyunca bölgenin büyük kısmına hükmetmiş ve hâlâ bölgenin tümünde siyasi, dini ve ticari otoriteleri diğer ülkelerce tanınmaktadır. Dolayısıyla bu iki ülkeyi saflarına katan tarafın bölgede gücünü pekiştireceği ve hegemonyasını artıracak açık bir şekilde gözükmektedir.

Öte yandan Türkiye için oluşan bu yeni konjonktür yeni fırsatlar da doğurmuştur. Mihver ve Müttefik kuvvetlerin Orta Doğu'yu kontrol altına almak için girdikleri bu mücadelenin bir sonucu olarak iki tarafta Türkiye'nin Orta Doğu coğrafyasında Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan çözülmemiş sorunlarının çözülmesi hususunda Türkiye'ye çeşitli tavizler vermeye hazır bir hale gelmişlerdir. Türkiye'nin esasen Orta Doğu'da Mısak-ı Millî'ye dayanan dört temel sorunu bulunmaktadır.

Kıbrıs Sorunu bu sorunların en eskilerinden birini teşkil etmektedir. Türkiye, Yunanistan ve Birleşik Krallık arasında çözülmeyi bekleyen meselelerden biri budur.

²⁶ F. Yolcu, "Ortadoğu'da Askeri Denge ve İttifaklar: I. Dünya Savaşı'ndan Yeni Dünya Düzeni'ne Bir Süreç Analizi (1918-2010)". *Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü Ortadoğu Çalışmaları*, sayı: 43, Haziran 2020, s.472.

²⁷ T. Kodal "Almanya'nın Ortadoğu'ya Yönelik Nüfuz ve Kültür Politikaları: 1934-45 Dönemine İlişkin Bir Değerlendirme". *Ortadoğu Etütleri*, cilt: 15, sayı: 2, Aralık 2023, s.141.

Bir diğeri coğrafi olarak Anadolu yarımadasına bağılı olan Ege Adaları ve Rodos'tur. Bu sorunda Yunanistan, İtalya ve Türkiye arasında çözüm beklemektedir. Üçüncü sorun olan Musul ve Kerkük sorunu ise Birleşik Krallık, Irak ve Türkiye arasında yine geçmişten beri ihtilafa mesele olan bir başka sorundur. Dördüncü ve son sorun ise Hatay ve Halep sorunudur. Bu sorunda Fransa ve Türkiye devletleri arasında çözüme kavuşmayı beklemektedir.

Dördüncü sorun olarak ifade edilen Hatay ve Halep sorunu 1939 yılında bu tavizlerin bir sonucu olarak kısmen çözüme kavuşmuştur. Hatay önce Fransız Suriyesi'nden bağımsızlığını kazanmış daha sonra da yapılan halk oylaması sonucu Türkiye'ye katılmıştır. Lakin Halep vilayeti Fransız idaresi altında kalmaya devam etmiştir. Söz konusu olan diğeri sorunlar ise savaşın seyrine ve Türkiye'nin diplomatik çabalarına bağılı olarak çözüme kavuşmamış ve günümüze değin süregelmiştir.²⁸

1939 yılı Balkanlar'da ise Ortadoğu'dan daha hareketli geçmektedir. İtalya geçmişte Roma İmparatorluğu ve Venedik Cumhuriyeti'nin topraklarının bulunduğu Arnavutluk'ta uzun süredir hak iddia etmektedir. İtalyanlar I. Dünya Savaşı'nda birkaç yıllığına Arnavutluk'a hâkim olsalar da İtilaf Devletleri'nin baskıları sonucunda geri çekilmek zorunda kalmışlardır. 7 Nisan 1939'da ise İtalyanlar Arnavutluk'u yeniden işgal etmeye başlamışlardır. Kısa bir süre içerisinde Arnavut direnişi çökmüş ve Arnavutluk Kralı Zog Yunanistan'a kaçmıştır.²⁹

Daha sonra İtalya Arnavutluk'u kukla bir devlet haline getirerek "Büyük Arnavutluk" adıyla Balkanlar'daki diğeri devletlere karşı irredentalist politikalarını üzerinden uygulayabileceği bir üs haline getirecektir. Ayrıca İtalyan Faşist Partisi'ne bağılı bir Arnavut Faşist Partisi kurularak bölgeye ideoloji ihracatı da gerçekleştirilecek ve faşizmin Balkanlar'da gelişimi için çaba sarf edilecektir. İtalyan bir Genel Vali ile yönetilen Arnavutluk topraklarının İtalyan göçmenlerle İtalyanlaştırılması da İtalyanlarca hedeflenen başka bir gizli gündemi teşkil etmiştir.³⁰

²⁸ S. Yurtsever, "Misâk-ı Milli Çerçevesinde Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 15, sayı: 2, Aralık 2022, s.223.

²⁹ H. Özcan, "İtalya'nın Arnavutluk'u İşgalinin Türk Basınına ve Türk Dış Politikasına Yansıması". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt: 63, sayı: 1, Haziran 2023, s.113.

³⁰ K. Doko, "İtalyan İşgali'nde Arnavutluk 1939-1943". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2020.

Dönemin İtalya Dışışleri Bakanı Kont Galeazzo Ciano İtalya'nın bu gizli gündemleriyle alakalı olarak hatıratında şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Bugünü bilhassa Arnavutluk meseleleriyle uğraşarak geçirdim. Arnavutluk'un Belgrad'taki eski diplomatik temsilcisi Sthika'yla görüşüm. Anavatanlarıyla birleşmek düşüncesine heves duyan maneviyatları kuvvetli ve fiziken güçlü 850.000 Kosovalı Arnavut hakkında bilgi verdi. Sırlar bu hususta paniğe kapılmış gibiler. Şimdilik bu sorunun ilimizi çektiğinin hayal bile edilmesine izin veremeyiz; daha ziyade, Yugoslavlara bu hususta bir doz yatıştırıcı (kloroform) vermemiz gerek. Daha sonra Kosova meselesine müdahil olmamız icap edecek; bu da Balkanlar'da Arnavutların ilgisini çekecek bir “Irredantist” sorunu canlı tutarak Yugoslavya'nın sırtına saplanmış bir hançer olacak.”³¹

Arnavutluk'ta bu olaylar yaşanırken Yugoslavya ise millî bütünlüğünü muhafaza etmeyi amaçlamaktadır. Mihver güçleri Yugoslavya içerisindeki farklı etnik grupları destekleyerek Yugoslavya'yı parçalamayı ve kendilerine yeni kukla devletler yaratmayı planlamışlardır. Bu nedenle Hırvat ve Arnavutları devamlı olarak Yugoslavya'ya karşı kışkırtmışlardır. İlerleyen yıllarda Mihver Devletleri Yugoslavya'yı işgal ederek Hırvatistan'ı bağımsız hale getirmişler ve Ustaşa adındaki faşist yöneticilere ülkeyi teslim etmişlerdir.³²

Dönemin popüler ideolojisi konumuna gelen faşizmden Yunanlarda etkilenmiştir. 1936 yılından beri bir General olan Ioannis Metaxas diktatörlüğüyle yönetilmekte olan Yunanistan Krallığı'nda faşizmden esinlenen otoriter ve militarist bir anlayış yerleşmiştir. Yunan milliyetçiliği bu anlayışın kökenini geçmişlerindeki Spartalıların militarist bakış açılarına dayandırırsa da aslında Yunanlar da dönemin atmosferinden etkilenmişlerdir. Yunanistan'daki bu faşist havaya karşın Yunanlar eski Müttefikleri olan Birleşik Krallık ve Fransa ile olan yakınlıklarını sürdürerek Mihvere karşı mesafelerini korumuşlardır.³³

Bulgaristan'da ise durum Yunanistan'a nazaran daha farklıdır. Bulgaristan 1934 yılında “Zveno” adlı panslavist bir örgütün monarşiye karşı darbesiyle kargaşaya sürüklenmiş fakat ertesi yıl yapılan bir karşı darbeye tekrar istikrara kavuşmuştur.

³¹ G. Ciano, Savaş Günlükleri (1939-1943) (Çev. S. Uygur)”. Kronik Kitap, 2017, s.118.

³² H. Demir, “II. Dünya Savaşı'nda Yugoslavya (1939-1945): “Hırvat Ustaşalar, Sırp Çetnikler ve Komünist Partizanlar”. *Karadeniz Araştırmaları*, cilt: 14, sayı: 55, Ekim 2017, s.149.

³³ P. Özgür, “Yunanistan İç Savaşı ve Dış Güçlerin Rolü”. *Atatürk Yolu Dergisi*, cilt: 15, sayı: 57, Güz 2015, s.103.

Fakat I. Dünya Savaşı'nın kaybedenleri arasında yer alan Bulgaristan Neuilly Antlaşması ile başta Güney Dobruca ve Batı Trakya bölgeleri olmak üzere birçok toprak kayıpları yaşamıştır. Bu kayıplar nedeniyle Bulgaristan komşuları olan Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'nın topraklarında hak iddia etmektedir. Bulgarlar revizyonist politikaları hoş karşılayan Mihver Devletlere yanaşarak bölgede gücü tekrar ellerine alabileceklerine inanıyorlardır.³⁴

Bulgaristan Krallığı'nın başında Saxe-Coburg ve Gotha-Kohary hanedanına mensup etnik bir Alman olan Çar III. Boris bulunmaktadır. Çar Boris'in karısı ise İtalya Kralı III. Victor Emmanuel'in kızı Savoy'lu Giovanna'dır. Bulgaristan monarşisinin dayandığı kökler olan Almanya ve İtalya ise Mihveri oluşturmaktadır. Bu durum ve Almanya ile geçmişte yapılan ittifak ruhu Bulgaristan'da Mihvere karşı sempati duyulmasına neden olmuştur.

Türkiye'nin Balkanlar politikasındaki önceliği ise Çanakkale ve İstanbul boğazlarının güvenliği ile Yunanistan, Bulgaristan ve Yugoslavya'daki Osmanlı İmparatorluğu'nun bakiyesi olan Türk azınlıkların haklarının korunması yönünde olmuştur. Türkiye XVIII. Yüzyıl'dan beri Avrupa'da bir denge politikası izlemek zorunda kalmıştır. Bu denge politikası I. Dünya Savaşı'nda nispeten bozulmuş olsada dünya İkinci Dünya Savaşı'na girerken tekrar ortaya çıkmıştır.³⁵

Türkiye konumu nedeniyle Balkanlar coğrafyası içerisinde de aynı Orta Doğu'da olduğu gibi yüksek bir jeopolitik değere sahiptir. Nicelik olarak diğer Balkan ülkelerine nazaran artık Balkanlar sınırları içerisinde daha az toprağı bulunsada nitelik olarak bu topraklar önemlidir. Doğu Trakya içerisinde İstanbul ve Edirne gibi iki büyük şehri bulundurmasının yanında sınır bölgesi olması ve boğazlara sahip olması nedeniyle taktiksel ve stratejik açıdan Türkiye'nin bölgede hâlâ söz sahibi olmasını sağlamaktadır.³⁶

Bu durum ve diğer özellikleri Türkiye'yi bölgenin en güçlü ülkesi konumuna getirmektedir. Türkiye, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı nedeniyle Balkan

³⁴ R. Yavuz, "Bulgar Milliyetçiliği ve Bulgaristan Türkleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt: 1, sayı: 2, Temmuz 2019, s.225.

³⁵ Tevfik Rüştü Aras, *Atatürk'ün Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010, s.186.

³⁶ G. Sarıçoban, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde (1939-1945) Türk Dış Politikası". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 24, sayı: 4, Aralık 2020, s.1761.

topraklarının önemli bir bölümünü kaybetmiş; bu yenilgiler sosyolojik olarak Türk halkında kapanması güç olan derin travmalar bırakmıştır. 1939 yılı itibariyle yeni bir dünya savaşı ufukta belirmiş ve toplumsal hafızadaki kötü hatıralar yeniden canlanmıştır.

Türkler her ne kadar kaybettikleri toprakları geri almak isteseler de böyle bir maceranın sonunun nereye varacağını I. Dünya Savaşı'nda acı bir şekilde tecrübe etmişlerdir. Dolayısıyla artık çok daha temkinli bir dış politika izlenmesi gerektiği fikri devlet yönetimince benimsenmiştir. Bu amaçla 1934 yılında Balkan Antantı Yunanistan, Yugoslavya, Romanya ve Türkiye arasında imzalanmıştır. Bu antanta göre antlaşmaya katılan ülkeler birbirlerinin topraklarına saygı göstereceklerdir.³⁷

Türkiye dış politikasındaki bu hamleyle Balkanlar'da status quo'nun korunmasından yana olan tavrını açıkça ortaya koymuştur. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk vefat etmeden önce yakın gelecekteki olası bir İkinci Dünya Savaşı ile ilgili olarak başbakan Celâl Bayar'a hitaben şu ifadeleri kullanmıştır: "*Çocuğum, ne yapılacaksa çabuk yapılmalı. İki yıllık bir zamanınız var. Behemehal dünya bir savaşa gidiyor.*"

Atatürk, Türkiye'nin dış politikasının temelini tanımlamak için ise şu ifadeleri kullanmıştır: "*Bizim şimdiye kadar takip ettiğimiz açık, dürüst ve barışçı siyaset, memlekete çok faydalı olmuştur. Arkadaşlar da buna alıştılar, hakiki ve hayati mecburiyetler müstesna, bu siyasetimiz devam eder.*"³⁸

Atatürk'ün Türkiye için dış politikada çizdiği bu rotaya başbakan Dr. Refik Saydam hükûmeti uymaya çalışmıştır. Mihver Devletlerin agresif ilerleyişi karşısında Türk halkını endişelerinden uzaklaştırmak için 03.06.1940 tarihinde başbakan Refik Saydam adeta bir ulusa sesleniş konuşması yapmıştır. Ankara Radyosu'nda yayınlanan konuşmada Refik Saydam halka hitaben Türkiye'nin tarafsız tutumunun devam edeceği fakat her türlü dış tehdide karşıda hükûmet tarafından hazırlıkların yapıldığını vurgulamıştır.

³⁷ E. Değerli, "Türkiye'nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları: Balkan Paketi". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 9, sayı: 2, Haziran 2008, s.127.

³⁸ E. Dolapçı, "Atatürk'ün 2. Dünya Savaşı Öngörülleri". www.aydinlik.com.tr, E.T: 10.01.2024.

1.5. Türkiye'de Milliyetçiliğin Yükselişi

Mihver Devletler savaşta ilerleme kaydettikçe, dünya genelinde de milliyetçiliğe duyulan ilgi artmakta ve ideolojik olarak doğrudan referans gösterilmese bile faşist tandanslı hareketler her ülkede Mihverin başarılarına paralel olarak yükselişe geçmiştir. Bu atmosfer içerisinde 1940 yılına giren Türkiye’de de faşizmden esinlenen yeni bir milliyetçilik anlayışı gelişmektedir. Bu yeni milliyetçilik anlayışı Kemalizm’in milliyetçilik tanımından oldukça farklıdır. Zira bu yeni anlayış Türkiye sınırlarını aşan enternasyonal bir Türk milliyetçiliğini yani Pantürkizm’i temel almaktadır.³⁹

Daha önce XIX. Yüzyılın sonlarında Türkçülük fikri Osmanlı İmparatorluğu’nda da İttihâd ve Terakkî Fırkası mensuplarınca ve dönemin çeşitli aydınlarınca gündeme getirilmiş fakat enternasyonal bir hava kazanmamıştır. Söz konusu dönemdeki Türkçülük anlayışı Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde kalan Türklerin, İmparatorluğun çöküşü esnasında etnik kimliklerinin bilincine varmaları fikriyle şekillenmiştir. Böylece Türklerin yaşadıkları kimlik bunalımının sonlanması ve Türklerin çoğunlukta yaşadığı vilayetlerin işgallere karşı direnerek bağımsızlıklarını korumaları amaçlanmıştır.⁴⁰

Görüleceği üzere Türkçülük fikri Avrupa’daki diğer benzer milliyetçilik akımlarının çoğundan farklı olarak saldırgan politikaların bir sonucu olarak değil, aksine son bir savunma mekanizması olarak ortaya çıkmıştır. XX.Yüzyılın başlarında Mısak-ı Millî sınırlarının belirlenmesi ve cumhuriyetin kurulmasında da etkili olan bu düşünce ilk defa 9 Eylül 1923’te Cumhuriyet Halk Fırkası kuruluş tüzüğüne milliyetçilik ilkesi kapsamında resmî olarak girmiştir.⁴¹

Daha sonra cumhuriyetin kuruluşunun 10.Yılı vesilesiyle hazırlanan ve 6 ok ile sembolleştirilen Kemalizm’in ilkeleri, 1937’de yapılan anayasa değişikliğiyle Anayasa’ya da eklenmiştir. Böylece Türkçülük fikri milliyetçilik ilkesi çatısı altında Türkiye Cumhuriyeti’nin resmî ideolojilerinden biri konumuna gelmiştir. Bu süreç

³⁹ H. Sarı, “Erken Cumhuriyet Dönemi Kültür İnşası: Türkiye’de Tek Parti Dönemi ile İtalyan Faşist Yönetiminin Kültür Üretimi Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Analiz”. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, cilt: 17, sayı: 61, Aralık 2021, s.62.

⁴⁰ M. Köçer, “Osmanlı Devleti’nde Türkçülük Akımının Ortaya Çıkması”. *Fırat Üniversitesi Doğü Araştırmaları Dergisi*, cilt: 1 sayı: 3, Haziran 2023, s.12.

⁴¹ H. Uyar, “Cumhuriyet Halk Fırkası (1923-1938)”. www.ataturkansiklopedisi.gov.tr, E.T: 13.01.2024.

içerisinde Türkçülük kavramıyla milliyetçilik kavramı arasında halk ve devlet nezdinde pek bir fark görülmemektedir.⁴²

Mustafa Kemal Atatürk'ün milliyetçilik anlayışında ise ırksal tanımlamalardan ziyade ortak dil, kültür ve kader birlikteliği gibi çoğulcu fikirler görülmektedir. Atatürk, Osmanlı İmparatorluğu gibi kozmopolit bir medeniyette dünyaya gelmiş ve etnik milliyetçiliğin imparatorluğu nasıl parçaladığına gençlik yıllarında şahit olmuştur. Yine o dönemlerde diğer İttihatçı kadrolar gibi Fransız Devrimi'nden esinlenmiş ve bu nedenle bir ulus devlet yaratma fikrini benimsemiştir.

Ayrıca Atatürk'ün çeşitli ifadelerinden Türklerin Orta Asya'ya dayanan köklerini reddetmemekle birlikte Anadolu'nun ve Mezopotamya'nın yerli halkları olan Hititler ve Sümerler ile de Türkleri ilişkilendirdiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu durum Atatürk'ün geniş bir Türkçülük ve milliyetçilik perspektifi olduğunu göstermekle birlikte Türk milliyetçiliğinin Anadolu'dan filizlendiğine ve Anadolu'nun Türklerin anavatanı olduğuna inandığı anlaşılmaktadır.⁴³

Atatürk böylece ilke olarak Türkçülük kavramı yerine kulağa daha çoğulcu bir çağrışımında bulunan milliyetçilik kavramı üzerinde durmuştur. Bu bağlamda “Ne Mutlu Türk'üm Diyene!” gibi söylevler geliştirerek kapsayıcı bir Türk üst kimliği oluşturma gayretine girmiştir. Avrupa'da faşizmin ortaya çıkışı, Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı ve İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması gibi olayların ardından ise Kemalist milliyetçilik tanımı 40'lı yıllarda sorgulanmaya başlanmıştır.

Aynı yıllarda Avrupa'da da faşizm üçüncü görüş sloganıyla popüler bir hale gelmektedir. Özellikle Komünizm ve kapitalizme karşı şüpheli yaklaşan toplumlara üçüncü bir seçenek olarak sunulan faşizm dönem itibariyle kendilerine yeni bir adres arayan kitleler arasında olumlu bir algıya sahiptir. Ayrıca faşizm yeni bir yol olması sebebiyle diğer ideolojilere nazaran adeta modernliği ve dinamizmi temsil etmektedir.⁴⁴

⁴² Z. Ocak, “CHP'nin Logosu Altı Ok'un Siyasal ve Kültürel Temsillerinin Kemalizm'in Kültür ve Ekonomi Politikalarının Demokratik Eleştirileri Bağlamında İncelemesi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 61, Temmuz 2019, s.22.

⁴³ www.ataturkansiklopedisi.gov.tr, “Milliyetçilik, Millî Birlik ve Beraberlik”. E.T: 14.01.2024.

⁴⁴ N. Can, “Şiddetin İdeolojik Yüzü ya da Faşizmin Korunan Baltası”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 13, sayı: 1, Nisan 2010, s.4.

Faşizm dünya da siyasi propagandalar ve gazetelerde kullanılan yazı fontlarından, mimariye dek hayatın her alanında çağdaş bir akım olarak etkisini göstermeye başlamıştır. Artık geometrik, simetrik ve keskin şekiller ile canlı renk tonları faşizmin estetik yorumunu teşkil etmektedir. 30'lar ve 40'lar boyunca etkili olacak bu akım Türkiye'deki pek çok devlet binası, gazete ve sivil işletmede de kullanılmaya başlanacaktır.

Öte yandan faşizm hükûmette yer alan siyasetçiler arasında da popüler hale gelmektedir. 1936 yılında faşizmi yerinde tetkik ederek araştırması maksadıyla İtalya'ya gönderilen dönemin CHP Genel Sekreteri olan Recep Peker ülkeye dönüşünde faşizmle ilgili olumlu raporlar vermiş ve faşist bir konsey kurulması önerisinde bulunmuştur. Daha sonra bu önerisinden ötürü Atatürk tarafından görevinden alınan Recep Peker birkaç yıl sonra başbakan olarak yeniden hükûmette görev alacaktır.⁴⁵

Yine 1938-42 yılları arasında Dış İşleri Bakanlığı görevini yürüten Şükrü Saraçoğlu'da faşizme sempatiyle bakan bürokratlardan biri olmuştur. Dış İşleri Bakanlığı görevini yürüttüğü süre boyunca Mihver yanlısı bir tutum izleyen Şükrü Saraçoğlu'nun milliyetçi politikalar izleyerek dönemin yükselen milliyetçilik akımından etkilendiği ve Mihver Devletlerle Türkiye'nin ilişkilerini geliştirmek istediği sonucu, gazetelere verdiği çeşitli demeçlerden ve görevi boyunca izlediği dış politikadan anlaşılmaktadır.

Faşizme sempatiyle bakan diğer önemli bürokratlardan bazıları olan Numan Menemencioğlu, Refik Saydam ve Mahmut Esat Bozkurt'ta benzer ifadeler kullanmışlardır. Mahmut Esat Bozkurt'un henüz 1930 gibi erken bir tarihte faşist anlayışa yakın demeçlerinden biri:

*“Cumhuriyet Halk Fırkası'ndanım. Çünkü bu fırka bugüne kadar yaptıklarıyla Türk milletine mevkiini iade etti. Benim fikrim, kanaatim şudur ki; dost da, düşman da dinlesin ki, bu memleketin efendisi Türk'tür. Öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır.”*⁴⁶

⁴⁵ H. Çelik, “Recep Peker'in Faşizmle İlgili Düşünceleri ve Bir İddianın Sorgulanması”. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt: 4, sayı: 8, Temmuz 2022, s.913.

⁴⁶ M. Gödekli, “Anayasacılık Ekseninde Nevi Şahsına Münhasır Bir Düşün ve Devlet Adamı: “Kemalizm İdeologu” Mahmut Esat Bozkurt”. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, cilt: 75, Aralık 2017, s.549.

Bu ve benzer ifadelerden de anlaşılacağı üzere faşizm zamanla Türk bürokrasisinde de yükselen bir ideoloji konumuna gelmiştir. Bürokrasinin yanısıra entelektüeller ve gazeteciler de bu yeni ideolojinin tesiri altındadır. Cumhuriyet gazetesi bu yıllarda attığı başlıklarla faşizmi destekler nitelikte yayımlar yaparken Hüseyin Nihal Atsız ve Reha Oğuz Türkkan gibi önemli aydınlar da faşizmle paralel fikirler barındıran çeşitli mecmualar yayımlamaktadırlar.

Bu yıllarda Reha Oğuz Türkkan; Ergenekon, Bozkurt, Gök Börü gibi dergileri yayımlarken, Hüseyin Nihal Atsız ise Orhun dergisini yayınlamıştır. Ayrıca Zeki Velidi Togan, Nejdîet Sançar, Nurullah Barıman, Fethi Tevetoğlu gibi isimlerde çeşitli yayımlarda bulunmuşlardır. Türkiye’de 1940 yılı itibariyle faşizm diğer Avrupa ülkelerinde görülen oranda kurumsallaşmamış, kitlelere yayılmamış ve rejimi tehdit eder hale gelmemiş olsada önemli bir yükseliş yakalamıştır.⁴⁷

Örneğin Reha Oğuz Türkkan’ın yayımlamış olduğu Bozkurt Dergisi’nin yedinci sayısında Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı’na katılması savunulmaktadır. Dergiye göre savaşmayı bilen ve gerektiğinde savaşmaktan çekinmeyen milletler ancak gelecekte başarılı olacak, savaşmaktan kaçınan milletler ise savaşan milletlerin esiri konumuna düşecektir. Bu nedenle Türkiye’nin de savaşa katılarak Balkanlar’da kaybedilen eski toprakları almak ve SSCB içerisindeki Türkleri özgürlüğe kavuşturmak gibi tarihsel misyonları olduğu vurgulanmıştır.⁴⁸

1.6. Millî Korunma Kanunu

18 Ocak 1940 tarihinde yürürlüğe giren Millî Korunma Kanunu ülkede olağanüstü haller olması durumunda hükûmete ekonomiyi kontrol etme yetkisi veren bir kanundur. 1 Eylül 1939’da İkinci Dünya Savaşı’nın başlaması üzerine tüm dünya da olduğu gibi Türkiye’de de temel gıda ve ihtiyaç ürünlerinin önemi artmıştır. Savaş ve afet gibi durumlarda insanların temel ihtiyaç ürünlerine erişiminin zorlaştığı toplum tarafından bilinen bir gerçektir. Bu nedenle halkta endişeler artmış, fırsattan istifade etmek isteyen vurguncular ise pusuda beklemişlerdir.

⁴⁷ H. Dinçer, “Türkçü Bir Derginin Tarih Anlayışı: Bozkurt (1939-1942)”. *History Studies*, cilt: 15, sayı: Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı, Ekim 2023, s.87.

⁴⁸ R. O. Türkkan, “Cumhuriyet 17 Yaşında”, *Bozkurt*, Sayı: 7, Ekim 1940, s.153.

Halkta oluşan bu kaygıları son vermek isteyen hükümet, savaşın başlamasının üzerinden henüz bir hafta geçmesinin ardından 7 Eylül 1939 tarihinde halka yaptığı tebliğde ülkede yeterli miktarda temel ihtiyaç ürünün bulunduğunu, ürünlerin pahalalanması için bir neden olmadığını ve bu konuda halkı suistimal etmeye kalkan art niyetli kişilere ceza yaptırımı gerçekleştirileceğini duyurmuştur. Böylece halkta oluşabilecek panik havasının başlamadan bitirilmesi amaçlanmıştır.⁴⁹

Türkiye henüz daha istenilen ölçüde sanayileşmiş ve modern tarıma geçebilmiş bir ülke olmaması sebebiyle böyle bir krizden yoğun olarak etkilenecek ülkelerden biri konumundadır. Ayrıca ülke savaşa girmese bile savunma harcamaları artmış bu durum da ülke ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Hükümet ekonomideki bu olumsuz tabloyu düzeltmek için para basmaya başlamış, bu kararla birlikte ise alım gücü düşmüş, enflasyon yükselmiştir.

Ülke ekonomisinin bel kemiğini oluşturan çalışan genç ve orta yaşlı erkek nüfustan ise yaklaşık bir milyon kişi askere alınmış bu durumda ekonomideki yükü daha da artırmıştır. Gıda stoklarının artması için gıda ihracatına da sınırlama getirilmiş, ithalat ise yavaşlamıştır. Bu kötü gidişattan tüm ceza ve yaptırımlara rağmen istifade etmek isteyen bazı tüccarlar ise karaborsacılık, stokçuluk ve piyasa manipölasyonu yaparak halkın sırtından kazanç elde etmeye çalışmışlardır.

Bu dönemde ekonomideki kötü gidişatı engellemek ve olası sorunların önüne geçmek için başbakan Refik Saydam tarafından ekonomistlerden oluşan bir gruptan ekonominin durumuna çözüm sunacak bir rapor hazırlanması istenmiştir. Hazırlanan rapor, Millî İktisadi Kanun taslağına dönüştürölerek CHP grubuna sunulmuştur. Çeşitli tartışmaların ardından taslak, yasa teklifi olarak meclise götürölmüş ve 18 Ocak 1940 tarihinde mecliste kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.⁵⁰

70 maddeden oluşan kanun uygulanma aşamasında bir koordinasyon heyeti tarafından denetlenecek ve bu heyetin üyelerini başbakan veya başbakanın seçeceği bir bakan atayacaktır. Hükümet sanayi ve maden işletmelerini halkın ve ordunun ihtiyaçları doğrultusunda yönetebilecektir. Hükümet sanayi ve maden işletmelerinde

⁴⁹ F. Ezer, “Milli Korunma Kanunu (18 Ocak 1940)”. www.ataturkansiklopedisi.gov.tr, E.T: 14.01.2024.

⁵⁰ G. Güneş, *Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Toplumsal Yaşama Etkileri*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.615.

çalışma saatlerini düzenleyebilecek ve vatandaşlara ücretli olarak çalışma zorunluluğu yükleyebilecektir.⁵¹

Hükûmet sanayi ve maden işletmelerinde üretilen ürünleri üzerine normal bir ölçüde kâr payı koyarak satın alabilecek ve gerektiğinde bu işletmelere el koyabilecektir. Ayrıca değeri 100 kuruştan fazla olan tüm alışveriş işlemlerinde fatura kesimini ve faturanın hem alıcıda hemde satıcıda birer kopyasının bulunmasını zorunlu hale getirmiştir. Böylece hükûmet oluşabilecek kayıt dışı ekonomik girdileri sınırlamayı ve yapılan her işlemi takip etmeyi amaçlamıştır.

Bu süreç içerisinde Millî Korunma Kanunu'nda da birtakım değişiklik yapılmıştır. Bunlardan ilki 25 Aralık 1940 tarihinde TBMM'de yapılan oturumda Müstakil Grubu temsilen konuşan Fuad Sirmen öncülüğünde gerçekleşecektir. Fuad Sirmen'in ithalat sınırlandırılmasının halkın ihtiyaçlarını kısıtladığı yönündeki eleştirisini başbakan Refik Saydam'da onaylamış ve kanunda ithalatı kolaylaştırıcı bazı değişikliklere gidilmiştir.

Yapılan bu değişikliklerle ilgili olarak 27 Aralık 1940 tarihinde “Devletin Yeni Vazifeleri” adlı bir yazıyı kaleme alan Necmeddin Sadak ekonomideki bu yeni kararların da öncekiler gibi bireysel girişimciliğe ve özel teşebbüslere bir darbe olduğu yönünde fikirler belirtmiştir. Sadak'ın bu liberal bakış açısı merkezli eleştirisinin temel hedefi devletçi politikalaradır.

Sadak'ın Akşam Gazetesi'nde kaleme aldığı devletin ekonomi politikasını eleştirdiği parçadan bir bölüm: “*Devlet makinesi memur zihniyetine dayanır, temeli, ananevi kırtasiyeciliktir. Halbuki yeni vazifeler memur zihniyetinin zıddı olan mesuliyet ruhu, kırtasiyeciliğin aksi olan karar kabiliyeti ister.*”⁵²

Millî Korunma Kanunu hakkında dönemin önde gelen isimleri tarafından yapılan çeşitli eleştirilerin sonucunda birkaç değişikliğe daha gidilmiştir. Yine de kanun farklı zaman dilimleri içerisinde Türk Siyasal Hayatı'nda politika yapıcılar ve yazarlar tarafından tekrar gündeme getirilecektir.

⁵¹ Ezer, a.g.e., E.T: 14.01.2024.

⁵² M. Aydın, “Millî Korunma Kanunu'nun Hayata Geçirilişi (1940) ve Tek Parti Dönemi Uygulamaları”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 29, sayı: 1, Ocak 2019, s.422.

1.7. Köy Enstitüleri'nin Kuruluşu

Köy Enstitüleri başlangıçta ilkokullara öğretmen yetiştirilmesi maksadıyla 17 Nisan 1940 tarihinde kurulmuş, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı eğitim kurumlarıdır. Anadolu'nun taşra bölgelerinde eğitim uzun süreden beri ihmal edilmiş bir haldedir. Bu bölgelerde doğan zeki çocuklar devlet tarafından yeterince değerlendirilememekte ve çoğu yeteneklerinin farkına varamadan, yaşamları boyunca köy işleriyle meşgul olacakları bir hayata atılmaktadırlar.

Bu durumu fark eden dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel bu insanların makus talihini değiştirmeye ve onları da millî eğitim seferberliğinin içine katmayı hedeflemiştir. Bu amaçla dönemin İlköğretim Genel Müdürü olan İsmail Hakkı Tonguç ile istişarelerde bulunmuştur. Büyükşehirlerde öğretmenlik okulundan mezun olan öğretmenlerin köy yaşamına alışmakta zorluk yaşadıkları ve bunun motivasyonlarını düşürdüklerini fark eden ikili, Pedagog Halil Fikret Kanad'ın da tavsiyesiyle köy enstitülerinde yetişecek köylü çocukların kendi köylerinin öğretmeni olmalarının bu sorunu çözeceği konusunda mutabık kalmışlardır.⁵³

Zaten bu sistemin bir benzeri daha önce Millî Eğitim Bakanı olan Saffet Arıkan'ın döneminde “Köy Eğitmeni Projesi” kapsamında denenmiştir. Askerliğini yapan yetenekli gençleri yaklaşık 6 aylık bir eğitime tabi tutarak köylerine eğitmen olarak göndermek suretiyle gerçekleştirilen bu deney başarıya ulaşmış ve daha sonraki yıllarda köy öğretmeni yetiştirilmeye başlanmıştır. İsmail Hakkı Tonguç'un yönetimiyle gerçekleşen bu deneyim köy enstitülerinin kuruluşunda da etkili olmuş ve bir sonraki seviyeye geçişi kolaylaştırmıştır.⁵⁴

Köy enstitüleri projesiyle meclise gelen Hasan Ali Yücel çeşitli eleştirilere ve tartışmalara maruz bırakılmıştır. Bu eleştirilerin başında köy ve kent eğitim olarak eğitimde çiftbaşlılık yaratılacağı bu durumda eğitimde düzeni ve eşitliği bozacağı öne sürülmüştür. Diğer bir eleştiri bu enstitülerde yetişen öğretmenlerin yeterli bilgi ve görgüye sahip olamayacakları dolayısıyla verecekleri eğitimin de kalitesinin düşük olacağı yönündedir. Tüm bu eleştirilere cevap veren Hasan Ali Yücel nihayetinde

⁵³ P. Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitüleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s.557.

⁵⁴ Z. Kalyoncuoğlu, “Köy Enstitüleri'nde Hasan Ali Yücel'in Yeri”. *Folklor/Edebiyat*, cilt: 16, sayı: 64, Aralık 2010, s.243.

meclisi ikna eder ve Köy Enstitüleri Kanunu meclisten bu sayede geçerek, kabul edilmiştir.

17 Nisan 1940'ta kanunun kabul edilmesiyle ülkenin taşrası için yeni bir dönemde başlamış olur. Daha önce kurulmuş olan köy öğretmen okulları yeni kanunun çıkmasıyla birlikte köy enstitüleri adlarını almışlardır. 1940 yılı itibariyle de yurdun dört bir yanında yeni köy enstitüleri kurulmaya başlanır. Sadece 1940 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri dahil olmak üzere merkeze uzak bölgelerdeki şehirleri de kapsayan on şehirde yeni köy enstitüleri kurulmuştur.⁵⁵

Dönem itibariyle yaklaşık %70'i kırsal bölgelerde yaşayan Türk toplumunun bu şekilde eğitime ulaşması kolaylaşmış ve yurdun en ücra noktalarına dek eğitim gidebilmiştir. Bu durumda cumhuriyetin halkçılık ve devrimcilik ilkeleriyle örtüşmektedir. Köy enstitüleriyle birlikte sadece köylere eğitim ulaşmamış aynı zamanda köylerde kalkınma ve dış dünyaya açılmada sağlanmıştır. Böylece köylerle merkezi yönetim arasında da ilişkiler güçlenmiştir.

Köy Enstitüleri Kanunu'na göre Millî Eğitim Bakanlığı gözetiminde ve denetiminde açılan köy enstitülerinin bakımı ve çeşitli ihtiyaçları köyün ihtiyar heyeti liderliğinde köylüler tarafından imece usulünce gerçekleştirilmiştir. Köyde yaşayan yaşları 18-50 arasında olan erkek vatandaşlar 20 gün kadar bu işlerle ilgilenmekle mükellef olmuşlardır. Bu sayede savaş zamanlarında çok önemli olan millî birlik ve dayanışma duygusu yurdun bütününde hâkim kılınmıştır.⁵⁶

Köy enstitülerinde okutulan programlara bakıldığında teorik ve pratik anlamda çok çeşitli dersler görülebilmektedir. Öğrenciler bunlardan bazıları olan; Yüzme, bisiklet sürme, binicilik, müzik aletleri çalma, kooperatifçilik, fotoğrafçılık, tarım, tarih, hayvan yetiştiriciliği, inşaatçılık, otomobil sürme, bayındırlık işleri, tesisatçılık ve Atatürk ilke ve inkılaplarını öğrenmek gibi pek çok bilim, sanat ve zanaat programında eğitim almışlardır.

Başlangıçta köye öğretmen yetiştirmek amacıyla kurulmuş olan köy enstitüleri amacını aşarak çok daha büyük bir eğitim hareketine dönüşmüş ve özellikle 40'lı

⁵⁵ E. Kapuhan, "Atatürk Dönemi Eğitim Seferberliği ve Köy Enstitüleri". *Marmara Coğrafya Dergisi*, sayı: 26, Ekim 2013, s.180.

⁵⁶ F. Ezer, "Köy Enstitülerinin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi". *Belgi Dergisi*, cilt: 2, sayı: 19, Ocak 2020, s.1796.

yıllara millî eğitim bağlamında damgasını vurmuştur. Buradan yetişen pek çok kişi sadece öğretmenlikle yetinmeyerek ülkenin önemli aydınları haline gelmişlerdir. Bu kişilerden bazıları olan Fakir Baykurt, Ali Dünder, Mehmet Uslu, Talip Apaydın, Ümit Kaftancıoğlu, Pakize Türkoğlu, Mustafa Üstündağ ve Ferhat Aslantaş gibi isimler sanat, siyaset ve iş dünyasında etkili kişiler haline gelmişlerdir.⁵⁷

1.8. Marmara'da Sıkıyönetim İlanı

İkinci Dünya Savaşı şiddetini artırarak devam ederken savaş İtalya ve Almanya'nın çabalarıyla Balkanlar'a ulaşmış bu durum da Türkiye'yi tehdit eder hale gelmiştir. Çünkü Türkiye'nin sınırları içerisinde kalan ve ülkenin en büyük şehri olan İstanbul'u da içeren Doğu Trakya Bölgesi, Balkanlar coğrafyası içerisinde. Ayrıca Çanakkale ve İstanbul boğazlarından geçiş konusuyla ilgili Müttefiklerce ve Mihver kuvvetlerince Türk hükûmetine yapılan baskılar gün geçtikçe artmaktadır.

Böyle bir durum karşısında Türkiye'de kendini kapısına kadar gelen savaşa karşı üzerine düşen hazırlığı yapmak mecburiyetinde hissetmiştir. Bu amaçla ülkenin en değerli bölgelerinden biri olan Marmara Bölgesi'nin korunması noktasında hızlıca bir aksiyon alınmış ve 20 Kasım 1940 tarihinde İstanbul, Tekirdağ, Edirne, Kırklareli, Çanakkale ve Kocaeli illerini de kapsayan 6 ilde örfi idare kanunu kabul edilmiş ve sıkıyönetim ilan edilmiştir. Sıkıyönetim Komutanlığı'nın başına ise Korgeneral Ali Rıza Artunkal atanmıştır.⁵⁸

Sıkıyönetim süresince örfi idare altındaki vilayetlerde lüzum görülmesi durumunda askeri idarenin müdahalesi gerçekleşebilecektir. Sıkıyönetim uygulamaları 1924 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 88. Maddesine dayandırılmaktadır. Buna göre görülecek lüzum üzerine askeri idare kolluk güçleri vasıtasıyla her türlü sivil yerleşim ve işletmeyi günün herhangi bir saatinde arayabilecek ve eşyalara el koyabilecektir. Ayrıca yetkili olmayanların örfi ve askeri

⁵⁷ A. Erdem, “68 Yıl Önce Kapandı, Etkisi Sürüyor... CHP, Bir dönem Köy Enstitülerinin Olduğu Yerlerde Çalışma Başlattı”. www.indyturk.com, E.T: 15.01.2024.

⁵⁸ A. Uca, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Altı Vilayetinde İlan Edilen Örfi İdare ve Buna Karşı Mecliste Gösterilen Demokratik Tepki”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, cilt: 16, sayı: 40, Mart 2010, s.378.

idare mıntıkasına girmeleri, geceleri dışarıda dolaşmak ve yönetimin bilgisi dışında toplantı düzenlemekte yasaklanmıştır.

Sıkıyönetim uygulamaları tüm toplumsal alanda kendini hissettirmektedir. Sıkıyönetim süresince dönemin önde gelen gazeteleri olan Vatan, Tasvir, Cumhuriyet, Akşam, Sabah, Tan, Son Posta ve Ulus’u da kapsayan tüm gazetelerde sansür ve kâğıt tasarrufu uygulamalarına yer verilmiştir. Basın Kanunu’na muhalefet eden gazete, dergi ve farklı yayın kuruluşlarına da kapatma dahil olmak üzere çeşitli yaptırımlar uygulanmıştır.

Hükûmetin sıkıyönetim süresince basın üzerinde bu kadar sert bir denetim mekanizması oluşturmasının ardında yatan sebep olarak, gazetelerde yer alan ülkenin tarafsız tutumunu ihlal edecek türden demeçlerin Türk halkını ve diğer ülkelerin halklarını provoke ederek, Türkiye’yi savaşın içine çekebilecek bir ortamın oluşmasından duyulan endişe şeklinde açıklanmaktadır. Özellikle bu konuyla ilgili hükûmetin dış politika da çok dikkatli davrandığı bilinmektedir.

Hükûmet gazetelere sansür politikasının uygulanmasını Başvekalet Matbuat Bürosu ve Başvekalet Basın-Yayın Umum Müdürlüğü vasıtasıyla yürütmüştür. Birçok gazete sahibi ve yazarı hükûmetin bu sansür politikasını eleştirmiş olsa da bu konuda hükûmetten geri adım atılmamıştır. Hatta bu sansür uygulamasından CHP’ye yakın çizgide yayım yapan gazeteler bile kurtulamamışlardır. Örneğin Cumhuriyet Gazetesi toplam 5 ay sürmek üzere 5 kez kapatılmıştır.⁵⁹

Sıkıyönetim esnasında yaptırımlardan sadece basın etkilenmemiş çeşitli ticaret şirketleri ve sivil halkta ekonomik anlamda olumsuz olarak etkilenmiştir. Bölgede güvenlik kaygıları devam eden hükûmet ise sıkıyönetim sürecini her 6 ayda bir uzatarak mevcut durumu devam ettirmek istemiştir.⁶⁰ Marmara’da süren bu uygulama 1946 yılına dek uzatılmıştır. Böylece toplam 6 yıl boyunca Marmara Bölgesi sıkıyönetim idaresiyle yönetilmiştir.⁶¹

⁵⁹ N. Yeşilçayır, “Çok Partili Döneme Geçiş Sürecinde Türk Basını”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: 27, sayı: 79, Mart 2011, s.141.

⁶⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 6, İçtima: 15, Cilt: 1, s.44.

⁶¹ S. Çelik, Türkiye’nin Demokrasi Tarihinde Sıkıyönetim Uygulamalarının Yeri ve Sosyo-Politik Etkileri (1877-1946). *Antalya Bilim Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: 11, sayı: 22, Aralık 2023, s.328.

2. SAVAŞIN ORTASINDA TÜRKİYE (1941-1942)

Batı Avrupa ve Akdeniz’de sınırlarını genişletmeye devam eden Mihver Devletleri 1941’in ilk çeyreğinde Kuzey ve Doğu Afrika’da artık tökezlemeye başlamıştır. 22 Ocak 1941’de Libya’nın Tobruk şehrinde gerçekleşen Tobruk Muharebesi’nde Mihver güçleri Kuzey Afrika’daki ilk ciddi yenilgilerini almışlardır. İtalyanların bu yenilgisi neticesinde Almanlar Kuzey Afrika’ya General Erwin Rommel komutasındaki Alman Afrika Kolordusunu göndermişlerdir.

Almanya 22 Haziran 1941’de ise saldırmazlık paktına rağmen hiçbir savaş ilanı yapmaksızın ansızın Sovyetler Birliği’ne saldırmıştır. Bir süredir Sovyetlerin lideri Joseph Stalin’in kulağına Almanya’nın Sovyetlere karşı bir savaş hazırlığı içerisinde olduğu duyumu gelmektedir. Fakat Stalin bunu Almanların iki cephe arasında kalmak istemeyeceklerini, böylesi bir hamle yapsalar dahi Sovyetler Birliği ile General Kış’ın Almanların bu hamlelerine geçit vermeyeceğini ifade ederek bu duyumu önemsememiştir.

7 Aralık 1941’de Japonlar Amerika Birleşik Devletleri’nin Hawaii Adası’ndaki Pearl Harbor Deniz Üssü’nde bulunan Amerikan Pasifik Filosuna sabahın erken saatlerinde 414 Japon uçağının katıldığı Hawaii Operasyonu adı verilen ve iki dalga halinde icra edilen bir hava saldırısı gerçekleştirmişlerdir 1 Ocak 1942’de Mihver Devletlerine karşı savaşan 26 müttefik ülke Washington DC’de toplanmışlardır. Birleşmiş Milletler Bildirgesi’ni ve Atlantik Şartı’nı imzalayan bu ülkeler böylece tüm kaynaklarını Mihverle savaş için kullanacaklarını ve Mihver Devletlerle kendi başlarına ayrı bir barış antlaşması imzalamayacaklarını taahhüt etmişlerdir. Bu tarihten itibaren Mihver Devletlerin ilerleyişi duraksamış ve Müttefikler savaşın kontrolünü ele geçirmeye başlamışlardır.

Türkiye’de ise savaşın olumsuz etkileri bu yıllarda daha yakından hissedilmeye başlanmıştır. Savaş nedeniyle dünya da üretimi azalan hammadde ve ürün çıktısı Türk ekonomisini de etkilemiştir. Başta karaborsa, enflasyon ve işsizlik sorunu olmak üzere çeşitli ekonomik sorunlarla baş etmek zorunda kalan Türk halkı bu sorunların sosyal hayata yansımalarını ise toplumda huzursuzluğun belirmesi ve suç oranlarının artmasıyla yaşamıştır. Ortaya çıkan bu tablo Türk hükûmetinin sosyal ve ekonomik alanlarda radikal tedbirler almasına neden olmuştur.

2.1. Türk-Alman Dostluk Paktı

18 Haziran 1941 tarihinde Türkiye ve Nazi Almanyası arasında imzalanan bu saldırmazlık ve dostluk antlaşması iki devlet için de farklı anlamlar ifade etmiştir. Almanya ve Türkiye'nin ilişkileri çok eski olmakla birlikte XX. Yüzyılın başında gerçekleşen I. Dünya Savaşı'nda iki devlet tarihlerinde ilk kez Müttefiklik ilişkisi içerisine girmiştir. Bu Müttefiklik ilişkisinden doğan bir samimiyet iki devletinde ordu mensuplarında ve bürokratlarında mevcuttur.⁶²

Lakin ne Almanya artık eski Almanya'dır ne de Türkiye eski Türkiye'dir. İki devlette Büyük Savaş'ın ardından farklı konumlara savrulmuşlardır. Almanlar Versay Antlaşması'nın ağır şartları altında ezilir ve radikal gruplara eğilim göstermeye başlarken, Türkler ise Sevr Antlaşmasını reddederler ve İtilaf Devletleri'ne karşı başarılı bir Kurtuluş Savaşı vererek Lozan Antlaşması'yla kendi kaderlerini tayin etmişlerdir.⁶³

Versay Antlaşması'nın üzerinde yıllar geçtikten sonra Almanya tam istikrarlı hale gelirken Büyük Buhran olarak bilinen 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı patlak vermiştir. Türkiye Cumhuriyeti'de yeni kurulmuş bir devlet olarak bu ekonomik bunalımdan etkilenir fakat siyaseten istikrarını korumayı başarmıştır. Almanya ise Naziler iktidara gelene dek koalisyonlarla dolu başarısız yönetimlerin elinde hiper enflasyon ve toplumsal kargaşaların yaşandığı istikrarsız bir ülke durumuna düşmüştür.⁶⁴

Almanya'nın düştüğü bu durumu kendi çıkarları doğrultusunda kullanan Naziler ise zamanla iktidarı ele geçirmişlerdir. Bu sırada Türkiye, Kemalist devrimlerin ışığında bir dizi modernleşme hamlesi gerçekleştirmektedir. Türkiye'de yönetim otoriter ve milliyetçi bir yapıda olmakla birlikte demokratikleşme çabası içerisindedir. Almanya'da ise yönetimde gitgide daha otoriter ve radikal bir anlayış yerleşmekte demokrasiden günden güne uzaklaşmaktadır.⁶⁵

⁶² O. Akandere, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Almanya'nın Türkiye'ye Baskısı ve Savaşın İçerisine Çekme Çabaları". *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, cilt: 6, sayı: 1, Mart 2023, s.22.

⁶³ M. Oral, "Türk Kurtuluş Savaşı'nın Tarihsel Konumu". *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 2, Ocak 2018, s.8.

⁶⁴ M. Özcan ve L. Tutuş, "Nazi Almanyası'na Giden Süreci Yaratmak: Paris Barış Konferansı, Versailles Antlaşması ve Weimar Almanyası". *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, cilt: 14, sayı: 27, Kasım 2022, s.284.

⁶⁵ www.atam.gov.tr, "Devrim ve Türk Devrimleri". E.T: 22.01.2024.

Nazi Almanyası bitmeyen genişleme arzusuyla yeni bir dünya savaşı başlatacak kadar gözünü karartmıştır. Nitekim 1939 yılına gelindiğinde Almanya beklenildiği gibi yeni bir dünya savaşı başlatacaktır. Türkiye ise eski müttefikinin aksine “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” mottosunu benimsemiş, enternasyonal hedefleri olmayan, kendi gelişimine odaklanmış bir ülke konumundadır. Bu nedenle Türkiye savaş başladığından beri tarafsızlık politikasını sürdürmektedir.⁶⁶

1941 yılının Haziran ayı itibariyle Mihver kuvvetleri Müttefik kuvvetlerine karşı savaşı önde götürmektedir. Almanlar kendilerinden beklenenden çok daha fazlasını başarmış gözükmektedirler. Bu durumda Almanları daha saldırgan bir hale getirmiştir. Mihvere katılmayan Balkan ülkelerinin akıbeti pek iyi olmamıştır. Şimdiye Almanlar Türkiye sınırlarına kadar dayanmışlardır. Türkiye ise batısında Almanlar doğusunda ise Sovyetler arasında kalmış tarafsız bir ülke konumundadır.

Türkiye’nin sürdürdüğü bu aktif tarafsızlık politikasını gerek Mihver gerekse de Müttefik kuvvetler kendi lehlerine çevirmeye çalışmışlardır. Sovyetler ise Almanların Balkanlar’a yerleşmesi nedeniyle Türkiye ile arasında daha dostça bir tavır takınmıştır. Bu amaçla 25 Mart 1941’de Türk-Sovyet Ortak Deklarasyonu yayınlanmıştır. Tüm taraflar Türkiye’yi yanlarına çekmek isteseler de aynı zamanda Türkiye’nin tarafsızlık politikası herkesi bir yönüyle de memnun etmektedir.⁶⁷

Almanların Türkiye ile ilgili pek çok hedefi bulunmaktadır. Ancak bu hedeflerin çoğu uzun vadede gerçekleşmesi beklenen hedeflerden oluşmaktadır. Kısa vadede ise öncelik Türkiye’yi kendi ekonomik ve siyasi nüfuz alanına çekmektir. Bu amaçla antlaşmadan aylar önce Almanya şansölyesi Adolf Hitler, Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye bir mektup yazar ve bu mektupta Türkiye ile Almanya’nın iki eski Müttefik ve gelecekte de iki dost ülke olduğunu ifade etmiştir.

Fakat Hitler mektubunda sınırdaki Alman ordularını kast ederek, Türkiye’ye yönelik tehditkâr bir imada bulunmaktanda kaçınmamıştır. Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’de uluslararası hukuk ve siyasetin bir parçası olan mütekabiliyet ilkesi

⁶⁶ C. Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, Ankara, 1991, s.8-83.

⁶⁷ Y. Semiz, “Dostluktan Krize: İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türk-Rus İlişkileri”. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, cilt: 7, sayı: 14, Aralık 2007, s.247.

gereğince benzer üslupta bir cevap mektubu yazarak Almanya şansölyesi Adolf Hitler'e göndermiştir.⁶⁸

Bu mektuplaşmaların ardından Türkiye'nin Almanya Büyükelçisi Hüsrev Gerede ve Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Franz von Papen karşılıklı olarak iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmeye başlamışlardır. Nisan ayına gelindiğinde İngiltere'nin Almanya'ya karşı desteklediği Yugoslavya ve Yunanistan'ın Mihver Devletler karşısında aldıkları hızlı yenilgilerin ardından Türkiye Müttefiklerin destek vaatlerini ciddiye almamaya başlamıştır.⁶⁹

Daha sonra Büyükelçi Franz von Papen Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile görüşmesinde Sovyetlerin boğazlar da dahil olmak üzere Türkiye'den toprak talebinde bulunduğunu vurgulamış, Türkiye'nin Almanya ile birlikte hareket etmesi halinde Almanya'nın Sovyet taleplerine karşı Türkiye'yi destekleyeceğini belirtmiştir. 13 Haziran'da Almanya Dışişleri Bakanı von Ribbentrop, Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi von Papen'e gönderdiği mektupta Türkiye'nin tarafsızlığının vurgulandığı bir antlaşma hazırlanması yönünde bir telkinde bulunmuştur.

Taraflar 14 Haziran'da antlaşmanın temel taslağında uzlaşmışlardır. Antlaşmanın kendisi ise 18 Haziran 1941'de Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti başbakanı Şükrü Saraçoğlu ve Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Franz von Papen tarafından imzalanmıştır. Antlaşma toplamda 3 maddeden oluşmaktadır. İlk madde de Türkiye Cumhuriyeti ile Alman İmparatorluğu'nun birbirlerinin toprakları üzerinde hak iddia etmeyeceği ve karşılıklı olarak iki devletin birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygılı davranacakları ifade edilmiştir.

İkinci madde de ise iki devletin karşılıklı olarak birbirlerinin çıkarlarını ilgilendiren konularda dostane temaslarda bulunarak, konuların çözümüne dair istişare de bulunmaları kararlaştırılmıştır. Üçüncü ve son madde de söz konusu antlaşmanın imzalandığı tarihten itibaren yürürlüğe gireceği ve bu süreden itibaren 10 yıl boyunca geçerli olacağı, antlaşmanın süresi dolduktan sonra ise tarafların tekrar bir araya gelerek antlaşmanın devam edip etmeyeceğine karar verecekleri vurgulanmıştır.⁷⁰

⁶⁸ H. Gök, "TBMM Zabıt Ceridelerine Göre II. Dünya Savaşı Sürecinde Türk Dış Politikası". *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt: 6, sayı: 2, Güz 2021, s.593.

⁶⁹ K. Gürbüz, "İkinci Dünya Savaşı'nda Balkanlardaki Gelişmeler ve Türkiye'nin Tutumu". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 8, sayı: 13, Aralık 2007, s.374.

⁷⁰ M. Erdoğan, "Türk-Alman Saldırmazlık Paktı (18 Haziran 1941)". www.ataturkansiklopedisi.gov.tr, E.T: 28.01.2024.

Taraflar arasında yapılan bu antlaşmanın ardından 9 Ekim tarihinde 100.000.000 Liralık bir Ticaret Antlaşması da gerçekleştirilmiştir. Böylece iki ülke arasında bir yakınlaşma yaşandığı gibi Almanlar Sovyetlere karşı düzenleyecekleri harekât öncesinde boğazların ve Türkiye'nin konumunu tartışmaya kapalı hale getirerek yeni bir cephe açmaktan kaçınmışlar ve bu sayede Doğu Savaşı'na odaklanabilmişlerdir.

2.2. Refah Şilebi Faciası

Tarihe “Refah Faciası” olarak geçen bu hadise 23 Haziran 1941’de meydana gelmiştir. Türkiye tarafsız bir ülke olarak konumunu korumak bir yandan da Müttefik ve Mihver Devletlerle iyi ilişkiler kurarak topraklarındaki status quo’yu sürdürmek istemektedir. Fakat Türkiye topraklarını olası bir işgal girişiminden korumak için sadece diplomatik başarısına değil aynı zamanda askeri kapasitesine de güvenmek durumundadır.

Türk Donanması ve Hava Kuvvetleri ise Kara Kuvvetlerinin aksine istenilen güçte ve modernlikte değildir. Bu nedenle Türkiye daha savaş başlamadan önce donanma konusunda teknik anlamda iyi bir seviyede olan Birleşik Krallık’tan 4 destroyer, Murat Reis, Oruç Reis, Burak Reis ile Uluç Reis adları verilen 4 denizaltı, 4 uçak ve 12 çıkarma gemisi sipariş etmiştir. Bunun üzerine Birleşik Krallık savaş nedeniyle uzun süredir bekletilmekte olan siparişin tamamlandığını ve Türkiye’nin artık siparişi teslim alabileceği haberini Türk Dış İşleri Bakanlığı’na göndermiştir.⁷¹

Dış İşleri Bakanlığı ise bu görevi Millî Müdafaa ve Münakalat Bakanlığı’na iletmiş onlarda Deniz Askeri Nakliyat Komutanlığı’na bildirmiştir. Böylece Türkiye siparişin teslim alınması için gerekli hazırlık sürecini başlatmıştır. Türkiye’nin siparişi teslim alması için izleyeceği rota üzerine tartışılmış ve savaşın tüm şiddetiyle devam ettiği Avrupa anakarası üzerinden yapılacak bir uçuşun tehlikeli olacağı o nedenle önce Birleşik Krallık’ın yönetiminde olan Mısır’ın Port Said limanına ulaşılması daha sonra oradan bir uçakla İngiltere’ye hareket edilmesi kararlaştırılmıştır.⁷²

⁷¹ B. Serdar, “78 Yıldır Cevabı Aranan Soru... Refah’ı Kim Batırdı”. www.odatv.com, E.T: 28.01.2024.

⁷² F. Oğur, “80 Yıllık Gizem: Refah Faciası”. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt: 7, sayı: 2, Aralık 2023, s.166.

Bu amaçla daha önce de Türk hükûmetince Berzilay & Benjamin Şirketi'nden kiralanmış, eski ve ufak bir kargo gemisi olan Refah Şilebi tekrar kiralanarak göreve hazırlanmıştır. Özellikle eski ve küçük bir gemi tercih edilmiş olup, Akdeniz'de konuşlanan Mihver ve Müttefik donanmaları tarafından herhangi bir tehdit unsuru olarak görülmekten kaçınılmıştır. Gemide bulunacak personel özenle seçilmiş, 21 subay, 68 er, 63 erbaş, 20 askeri öğrenci, 28 kişilik mürettebat ve 1 de İngiliz deniz subayı olmak üzere toplam 201 kişiden oluşturulmuştur.⁷³

Son hazırlıkları tamamlanan Refah Şilebi Kaptan İzzet Dalgakıran komutasında 23 Haziran 1941 tarihinde akşamüstü saat 17:30 sularında Mersin Limanı'ndan demir alarak yola koyulmuştur. Gemi Mersin Limanı'ndan ayrıldıktan yaklaşık olarak 40 mil sonra Akdeniz açıklarında akşam saat 22:30 gibi gemide büyük bir patlama yaşanmış, gemi bordosundan aidiyeti bilinmeyen bir denizaltı tarafından torpillenmiştir.

Gemi bu saldırının ardından ağır hasar görmüş ve su almaya başlamıştır. Gemide bulunan kişiler ise büyük bir şok ve panik hali yaşamışlardır. Toplamda iki adet tahliye filikası bulunan gemideki filikalardan biri atılan torpil sonucu hasar görmüştür. Geriye kalan tek filikanın da yaşayan kişiler için yeterli olmaması ve izdiham yaşanması üzerine gemide bulunan Yüzbaşı Nevzat Erül soğukkanlılığını koruyarak duruma el koymuş ve kargaşaya son vererek herkesi düzene sokmuştur.

Kalan tek filika da zaten gemiye sıkışmıştır. Bundan dolayı geminin suya batmasıyla su seviyesinin artması beklenmiş ve bu şekilde filika gemiden çıkarılarak 28 kişi kurtarılmıştır. Rüzgârın yönü nedeniyle Türkiye'ye doğru savrulan filika 24 Haziran 1941 tarihinde akşam saat 19:00'da Adana Karataş Fenerine ulaşmıştır. Daha sonra yetkililere haber verilmiş fakat havadan ve denizden yapılan arama çalışmalarından beklenen seviyede bir sonuç alınamamıştır.⁷⁴

Gemideki 201 kişiden sadece 32'sinin hayatta kaldığı bu facia basında büyük bir yankı uyandırmıştır.⁷⁵ Anadolu Ajansı'nın 26 Haziran 1941 tarihinde yaptığı ilk

⁷³ E. Küçük, "Büyük Güçlerin Mücadelesinde Akdeniz: Refah Şilebi Örneği". *Karadeniz Araştırmaları*, cilt: 14, sayı: 53, Nisan 2017, s.109.

⁷⁴ O. Yalçın ve M. Şahin, "İkinci Dünya Savaşı'nda Refah Şilebi Hadisesi ve Sonrası Gelişmeler". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: 34, sayı: 98, Kasım 2018, s.189.

⁷⁵ Osman Öndeş, *Refah'ı Kim Batırdı?*, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2006, s.240- 241.

açıklama şu şekildedir: “*Haber aldığımıza göre, Mersin’den İskenderiye’ye hareket etmiş olan Türk bandıralı Refah Vapuru maalesef batmış ve içinde bulunan 185 yolcudan ve vapur tayfasından iki sandal içerisinde 50 kişi kadar Mersin’e çıkmıştır.*”⁷⁶

02.02.1942 tarihli TBMM Zabıt Ceridesine göre dönemin Muğla Milletvekili İzzeddin Çalışlar, Refah Şilebi Faciası ile ilgili mecliste şu ifadeleri kullanmıştır:

*“Sayın arkadaşlar; Refah hâdisesi iki mühim zarar doğurmuştur. Birisi vatan müdafaası vasıtalarının İngiltere’den memlekete getirilememesi, orada kalması, bu suretle ordu kuvvetinin büyümesine engel olması. İkincisi; bu vatan müdafaası vasıtalarını getirmek için giden yetişmiş, güzide denizaltı ve hava unsurları ki onlar da aynı zamanda ayrı ayrı birer vatan müdafaası vasıtasından ibaretti onların da yok olması suretiyle büyük bir zarar husule geldi.”*⁷⁷

İzzeddin Çalışlar’ın meclisteki bu ifadelerinden de anlaşılacağı gibi Türkiye bu facia nedeniyle hem nitelikli insan gücünü kaybetmiş hem de savaşın şiddetlendiği bir dönemde milli savunması için kritik öneme sahip maddi unsurlarını yitirmiştir. Mecliste yapılan görüşmelerin devamında olayın içyüzünün aydınlatılması için gerekli tahkikatın yapılması noktasında uzlaşıldıysa da yapılan araştırmalarda olayın faili olan devlet tespit edilememiştir.

Bu olay dış politikayı da etkilemiştir. Hem Müttefik Devletler hem de Mihver Devletler olayı kınayarak, suçu birbirlerini atmışlardır. Böylece Türkiye’yi kendilerine yaklaştırmaya çalışmışlardır. Bu olayın şüphe çeken bir yönü de kısa süre önce 18 Haziran 1941 tarihinde Türkiye ile Almanya arasında yapılan Dostluk Paketi’nin Müttefikleri rahatsız etmiş olmasıdır. Türk hükûmeti ise olayın aydınlatılması için bir tahkikat komisyonu oluşturur. Komisyon Vichy Fransası ve İtalyan denizaltılarından şüphelenildiğini ortaya koysa da kesin bir sonuç çıkmamıştır.

2.3. Çakmak Hattı’nın Kuruluşu

Çakmak Hattı’nı oluşturma fikri ilk olarak Mareşal Fevzi Çakmak tarafından ortaya atılmıştır. Fevzi Çakmak’ın bu düşüncesinin esin kaynağı Fransızların

⁷⁶ Oğur, a.g.e., s.162.

⁷⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 6, İçtima: 3, Cilt: 23, s.231.

1930’larda Nazi Almanyası’ndan korunmak amacıyla inşa etmiş oldukları beton tahkimatlar ve çeşitli engellerden oluşan Maginot Hattıdır. Edirne ile Kırklareli arasında çekilmesi ve adına Çakmak Hattı verilmesi önerilen hattın ilk defa gündeme gelişi 1936 senesinde Mareşal Fevzi Çakmak’ın Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’e önerisiyle gerçekleşmiştir.⁷⁸

Ancak Mustafa Kemal Atatürk bu öneriye sıcak bakmaz ve şu sözleri söyler: *“Savaş, oldum olası toprak üstünde yapılır ve toprak üstünde kazanılır, yahut kaybedilir. Çakmak Hattı ne kadar güçlü olursa olsun ömrü, bir muharebeninki kadar kısadır. Ben milletimin parasını bir kapris uğruna toprak altına gömdürmem.”*⁷⁹

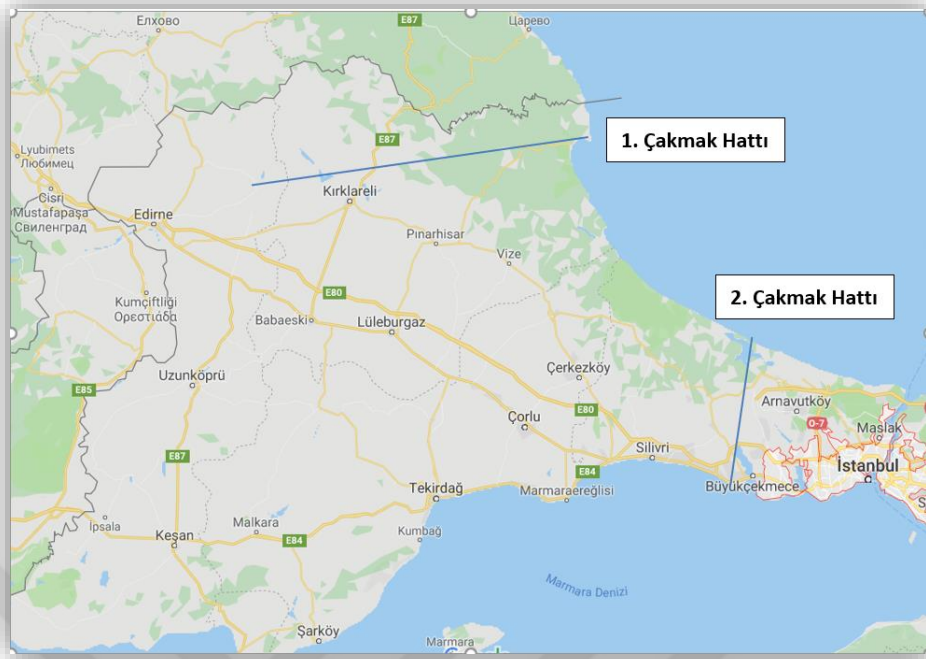
Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ün 10 Kasım 1938 tarihindeki vefatının ardından Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan İsmet İnönü ise Mareşal Fevzi Çakmak’ın bu fikrine olumlu yaklaşmıştır. 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı’nın da başlayacağını anlaşılmaya başlanırken hattın inşası başlatılmıştır. Hattın inşasının yanında Çatalca ve Gelibolu’ya da çeşitli ölçülerde koruganlar yerleştirilmiştir. Böylece Trakya’ya karadan ve denizden gerçekleştirilecek herhangi bir istila girişimine karşı önlem alınmak istenmiştir.

1941 yılında inşaatı kaynak yetersizliğinden ötürü durdurulan hat Yunanistan’ın Mihver Devletlerin eline geçmesiyle önemini de yitirmiştir. Çünkü hattın temel savunma hazırlığı Bulgaristan üzerinden gelecek bir saldırıya engel olmaktır. Ayrıca Alman zırhlı birlikleri karşısında hattın fazla dayanamayacağı da askeri uzmanlarca öngörülmüştür. Bu nedenle hat konuşlanan birliklerle birlikte Çatalca’ya doğru geri çekilmiştir.⁸⁰

⁷⁸ C. Baysu, “Çakmak Hattı”. www.tunaydingazetesi.com, E.T: 04.02.2024.

⁷⁹ www.hurriyet.com.tr, “Çakmak Hattı nedir?”. E.T: 04.02.2024.

⁸⁰ A. Öymen, *Bir Dönem Bir Çocuk*, İstanbul, 2002, s.255-256.

Şekil 1. Çakmak Hattı'nın Haritadaki Konumu

Kaynak: B. Birincioğlu, “Tarihin En Büyük Bilek Güreşi: Hitler-Stalin”,

www.berkbirincioğlu.com, E.T.: 02.08.2024.⁸¹

Çakmak hattı Türkiye Cumhuriyeti askeri tarihinde ilk modern donanımlara sahip savunma hattı olarak yer almıştır. Hiçbir zaman pratikte kullanılmamış olsa da dönem itibariyle Doğu Trakya’da yapılacak olası bir savunmayı destekleyici nitelikte olduğu kabul edilmektedir. Çok sayıda mekanize ve zırhlı birliğe sahip olan Mihver ve Müttefik güçlerine karşı fazla bir caydırıcılığı bulunmasa da henüz daha modernizasyonunu tamamlamamış olan Balkan ülkelerinin ordularına karşı hâlâ etkili bir savunma durumundadır. Çakmak Hattı’nın kalıntıları ise günümüzde hâlâ inşa edildikleri noktalarda bulunmaktadır.⁸²

⁸¹ B. Birincioğlu, “Tarihin En Büyük Bilek Güreşi: Hitler-Stalin”, www.berkbirincioğlu.com, E.T.: 02.08.2024.

⁸² S. Aydın, “İkinci Dünya Savaşı’nda Kıyı ve İç Hat Savunması: Çakmak Hattı (Büyükçekmece-Çatalca) Koruganları”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, cilt: 16, sayı: 34, Temmuz 2020, s.387.

2.4. Türkiye’de Uygulanan Savaş Ekonomisi

Savaş ekonomisi başta savaşlar olmak üzere olağanüstü hallerde uygulanan, ekonomiyi canlı tutmak için çoğunlukla radikal uygulamaları bulunduran bir ekonomik stratejidir. Savaş ekonomisi Türkiye Cumhuriyeti’nde ilk defa İkinci Dünya Savaşı yıllarında uygulanmıştır. Cumhuriyet kurulalı henüz 20 yıl bile olmamıştır ve dünya yeni bir büyük savaşa sürüklenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminden beri sanayileşmeye çalışan Türkiye ise hâlâ büyük ölçüde bir tarım ülkesidir.⁸³

Türkiye’nin en büyük avantajı ise her alanda olduğu gibi jeopolitik konumudur. Jeopolitik konumu sayesinde Türkiye birçok ticaret yolunun geçiş güzergahındadır. Üstelik Türkiye çıkan bu yeni dünya savaşında tarafsızlığını korumayı başarabilen ender ülkelerden biridir. Dolayısıyla Türkiye’nin önünde tehlikeler olduğu kadar fırsatlarda bulunmaktadır. Bu noktada Türkiye önüne çıkan fırsatları değerlendirmeye çalışırken, ekonomik bağlamda tehlike arz eden olayların içine çekilmekten de imtina etmiştir.

1939 yılında İkinci Dünya Savaşı başladıktan kısa bir süre sonra Türkiye birtakım ekonomik tedbirler almaya başlamıştır. Bu önlemler arasında ihracat ve ithalatı sınırlandırma, fahiş fiyat artışlarını takip etme, kaçakçılık ve karaborsacılıkla mücadele, ürünlerin iâşesinin halka sağlanması gibi temel ekonomik tedbirler bulunduğu görülmektedir. Öte yandan ülke ilk defa böyle bir durumla karşılaştığı için devlet düzeyinde yeterli teşkilatlanmaya, bürokratik ve hukuki altyapıya da sahip değildir.⁸⁴

Artan askeri harcamalar ise her geçen gün bütçeye daha da fazla yük bindirmiştir. Dönemin iş gücünün çoğunu oluşturan 18-50 yaş arası erkeklerin bir kısmının seferberlik emri nedeniyle orduya alınması ise ekonomiyi binen bir başka yükü oluşturmuştur. Öyle ki istatistikler kuru baklagil üretiminin yaklaşık yarı yarıya düştüğünü göstermektedir. Bir tarım ülkesi olan Türkiye için bu oran oldukça yüksektir.

⁸³ F. Ergin, *İkinci Dünya Harbi ve Türkiye*, Yakın Tarihimiz, İstanbul, 1963, s.394.

⁸⁴ M. Arslan, “2. Dünya Savaşı ve Türkiye’de Savaş Ekonomisi”. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, cilt: 2, sayı: 2, Nisan 2016, s.6.

Üretim alanındaki aksaklıklar tüketim alanında da kendini göstermiştir. Özellikle kâğıt, baharat, benzin ve lüks tüketim ürünleri gibi ithal edilen çeşitli ürünlerin arzı düşerken fiyatları da hızlı bir şekilde yükselmiştir. Bu durum zaten enflasyonist bir zeminde olan Türkiye piyasasını daha da kötü etkilemiş ve enflasyon daha önce hiç olmadığı kadar yüksek oranlarda artışlar göstermiştir. Bu dışa bağımlı ürünlerdeki iâşe sorunu savaşın büyümesiyle birlikte giderek artmış buna mukabil enflasyona karşı izlenen para politikaları ise işe yaramamıştır.⁸⁵

18 Ocak 1940 tarihinde çıkarılan Millî Korunma Kanunu ile ekonominin kontrolü hükûmetin eline geçmiştir. Hükûmete işletmelere el koyma, mesai saatlerini belirleme, fiyat sınırlamaları gibi olağanüstü yetkiler veren kanun 1946 yılında kaldırılana dek savaş boyunca savaş ekonomisinin sürdürülmesinde faydalı olmuştur. Bu kanunla birlikte kurulan Petrol Ofisi, Ticaret Ofisi ve Dağıtım Ofisi gibi kurumlarda zorunlu tüketim mallarının tedarikini ve halka dağıtımını sağlamışlardır.⁸⁶

Ayrıca 04.06.1943 tarihli TBMM Zabıt Ceridesine göre dönemin Eskişehir Milletvekili olan Emin Sazak mecliste savaş ekonomisiyle ilgili yapılan bir tartışmaya dair olur ve şu ifadelerde bulunur:

“Arkadaşlar, harp ekonomisi falan, filân. Hangi millet Türk gibi ordusuna, Hükûmetine canını, kanını, malını vermeğe daima alışmıştır ve daima verecek olan bir millete böyle bir şeyin tatbiki düşünülür mü? Bu millete kötü yıllara da geniş vadeli bir şey bulup vererek mahsulünü kaldırmasına yardım etmiyoruz.”

Eskişehir Milletvekili Emin Sazak bu ifadeleriyle savaş ekonomisi yürütmenin zorluklarını ve ekonomiye getirdiği külfeti vurgulamaktadır. Sazak ayrıca savaş ekonomisine ayrılan ekonomik kaynakların tarımsal kalkınmaya harcanmasının daha doğru olduğu yönündeki düşüncesini belirtmektedir.

⁸⁵ S. Değirmenci, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye Ekonomisi: Politikalar, Yaklaşımlar ve Sonuçlar”. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt: 12, sayı: 2, Eylül 2023, s.191.

⁸⁶ M. Yardımcı ve D. Kutlutürk, “İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Ekonomik Kısıtları”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 37, Haziran 2019, s.50.

2.5. Enflasyon ve Karaborsa Sorunu

Enflasyon ve Karaborsa Sorunu zaman zaman farklı tarihler ve yerlerde ortaya çıkan birbiriyle ilişkili iki ekonomik problemdir. Türkiye Cumhuriyeti’de bu sorunları diğer devletler gibi birçok kez yaşamıştır. Cumhuriyet kurulduktan birkaç yıl sonra yaşanan 1929 Dünya Ekonomik Buhranı’nda enflasyon ve karaborsa sorunu Türkiye’de ve dünya yoğun şekilde hissedilmiştir. 1942 yılı içinse durum öncekilerden biraz daha farklıdır. Çünkü dünya tarihinin şimdiye dek gördüğü en büyük savaş olan İkinci Dünya Savaşı’nın ortasından geçilmektedir.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı boyunca 1942 tarihine dek aktif bir tarafsızlık politikası uygulamasına rağmen çevresi adeta ateş çemberine dönmüştür. Balkanlar, Karadeniz ve Ortadoğu’da devam etmekte olan savaşlar ticareti doğrudan olumsuz yönde etkilemekte bir yandan da ülkeyi savunma harcamalarını artırmak zorunda bırakmaktadır. İthalat ve ihracattaki sınırlılıklar, yüksek enflasyon ve diğer pek çok olumsuz ekonomik gösterge Türkiye’yi çıkılması zor bir ekonomik girdaba doğru sürüklemiştir.⁸⁷

Enflasyonu baskılamak için yapılan para basımı sadece kısa vadeli rahatlamalar sağlamış uzun vadede enflasyonu daha da körüklemiştir. Üretimi ve ithalatı azalan temel ihtiyaç ürünleri ise devlet tarafından halka karne gibi kısıtlı yöntemlerle dağıtılmakta piyasada ise bu ürünler çok pahalı fiyatlara satılmaktadır. Bu noktada söz konusu ürünleri stok yaparak piyasa fiyatını artırmayı amaçlayan art niyetli toptancı ve tüccarların varlığı enflasyonu ve karaborsacılık faaliyetlerini daha da kötü bir hale getirmiştir.⁸⁸

Hükûmet bile artık aldığı önlemler ve mecliste çıkarttığı yasalarla bu durumun önüne geçmekte çaresiz kalmış durumdadır. Bu sürecin oluşumunda hükûmetin izlediği bir para politikası olan kur politikasının da etkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Türkiye cumhuriyet rejimi kurulduğundan beri Türk Lirası’nın değerini dünya da korumak için devletçi kur politikaları izlemiştir. Bu politikalar gerçekten de bir dönem

⁸⁷ İ. Altay, G. Sayıl ve A. Hanedar, “Enflasyonun Tarihsel Belirleyenleri: Türkiye ve İkinci Dünya Savaşı”. *Fiscaoeconomia*, cilt: 7, sayı: Özel Sayı, Ekim 2023, s.266.

⁸⁸ İ. Bülbül, “İkinci Dünya Savaşı’nın Türkiye’de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sayı: 9, Ekim 2012, s.7.

işe yaramıştır. Özellikle 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sırasında Türk Ekonomisi diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerden daha iyi bir performans sergilemiştir.⁸⁹

Lakin İkinci Dünya Savaşı ekonomide çok daha karmaşık düzenlemelerin yapılmasını gerektiren olağanüstü şartlara sahiptir. Sermaye, hammadde ve yeterli teknolojiye sahip olmayan ülkeler enflasyonist ortamda kısır bir döngüye girmişlerdir. Karaborsacılık faaliyetleri de bu kısır döngünün bir sonucu olarak topluma yansımaktadır.

Dönemin Ticaret Vekili Nazmi Topçuoğlu'nun kahve fiyatlarıyla ilgili yaptığı açıklamasından bir kesit: “*Binaenaleyh, bütün memleketin altı aylık ihtiyacını karşılayacak şekilde mal mevcutken spekülâtörlerin kahveyi 110, 120 ve hatta 130 kuruşa kadar çıkarmaları hadisesiyle karşılaşmış bulunuyoruz.*”⁹⁰

Dönemin Türkiye ekonomisindeki bir başka tehlike ise dışa bağımlılık tehlikesidir. 1942 yılında Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı haline gelen Nazi Almanyası Türkiye'nin kendisine olan bu ekonomik bağımlılığını siyaseten kullanmak niyetinde olmuştur. Müttefikler ise Türkiye'nin kırılğan ekonomik yapısını öne sürerek diplomatik görüşmelerde çeşitli yaptırım tehditleri ve yardım teklifleriyle Türkiye'yi hizaya getirmeyi hedeflemişlerdir.

2.6. Milas Bombardımanı ve Gertrude Operasyonu

15 Mart 1942 tarihinde Türkiye'nin Muğla ilinin Milas ilçesinin Topbaşı mahallesini gece saat 00:55'te Birleşik Krallık Kraliyet Hava Kuvvetlerince bir bombardıman gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu saldırı sonucunda görevi cephaneliği korumak olan Dursun adlı bir bekçi yaşamını yitirmiş, hamile olan eşi ise olayda yaralanmıştır. Görgü tanıklarının olay gününe ilişkin verdikleri bilgilere göre Birleşik Krallık bu bombardımanı bilinçli şekilde gerçekleştirmiştir.⁹¹

⁸⁹ F. Ezer, “1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 20, sayı: 1, 2010, s.430.

⁹⁰ İ. İnci, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de İhtikar ve Enflasyonla Mücadele”. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı: 9, 2013, s.155.

⁹¹ B. Akça, “Sancılı Yıllar: Yerel Basına Göre İkinci Dünya Savaşı'nın Muğla'ya Yansıması”. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, cilt: 9, sayı: 1, Mart 2023, s.96.

Hadisenin gerçekleşmesinin ardından Birleşik Krallık'ın Türkiye Büyükelçisi Sir Hughe Montgomery Knatchbull-Hugessen Birleşik Krallık Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin asıl hedefinin Mihver güçlerinin elinde bulunan Rodos Adası olduğunu ve Milas'ın yanlışlıkla bombalandığını ileri sürmüştür. Büyükelçi ayrıca gerçekleşen olaydan dolayı Birleşik Krallık'ın derin üzüntü duyduğunu ve Türkiye'ye tazminat ödemeye hazır olduklarını ifade etmiştir.

Birleşik Krallık'ın Milas'a yapmış olduğu bu bombardımanın kasıtlı bir saldırı olduğu yönünde de iddialar mevcuttur. Bu iddiaların dayandığı en büyük kanıtlar ise Rodos Adası'nın bir ada olmasından ötürü alanı kuş bakışı gören uçaklar tarafından diğer kara parçalarından kolayca ayırt edilebileceği ve Rodos Adası ile Muğla'nın Milas ilçesi arasında yaklaşık 100 km bir mesafe olması ve görgü tanıklarının anlattıklarına göre uçakların bombardıman sırasında alçak uçuş yapması olarak gösterilmektedir.

Birleşik Krallık'ın bu saldırıyı gerçekleştirerek ulaşmak istediği hedef olarak ise taktiksel bağlamda Milas'ta bulunan havalimanı ve cephanelikleri yok etmek, stratejik anlamda ise Türkiye'yi tehdit ederek Nazi Almanyası ile arasına mesafe koymasını sağlamak olarak açıklanmaktadır. Bu olaydan sonra Türk hükûmeti ertesi yıl Birleşik Krallık'ın Ege Adaları'na ulaşmak için Ula ve Milas'ta havalimanı kurma teklifini kabul etmiştir.⁹²

1941 yılında gücünün zirvesinde olan Nazi Almanyası yönetimi, önlerinde hiçbir ülkenin duramayacağını varsaymıştır. Bu nedenle birçok ülkenin işgal planı bizzat Hitler'in emriyle hazırlanmıştır. Bu ülkelerden biri de Türkiye Cumhuriyeti'dir. Almanlar için her ne kadar öncelik sıralamasında Sovyetler Birliği gibi daha öncelikli halledilmesi gereken problemler varsa da Türkiye'de jeopolitik konumu ve doğal kaynakları nedeniyle Almanların iştihanı kabartmaktadır.

Almanlar esas olarak Türkiye'yi bir geçiş güzergahı olarak kullanmak niyetindeydiler. Türkiye işgal edilebilir ya da ittifaka dahil edilebilirse Azerbaycan, İran, Suriye, Irak, Lübnan, Ürdün ve Mısır rahatlıkla Mihver güçleri tarafından ele geçirilebilir. Buradaki petrol yatakları ve stratejik noktalar Mihver amaçlarına hizmet

⁹² www.milliyet.com.tr, "2. Dünya Savaşı'nda Milas Perdesi Araştırıldı". E.T: 10.02.2024.

edebilirdi. Bu nedenle Türkiye Almanya için Ortadoğu'nun petrol kaynakları ve ticaret yollarına açılan kilit bir ülke konumunda olmuştur.⁹³

Almanlar Türkiye'yi işgal planlarının adını “Gertrude Operasyonu” olarak belirlemişlerdir. 1942 yılında icra edilmesi planlanan operasyonun yaklaşık iki ay sürmesi beklenmiştir. Plana göre Doğu Trakya bölgesinden gerçekleştirilecek bir kara seferi, Ege Adaları'ndan gerçekleştirilecek bir donanma desteğiyle takviye edilecektir. Mihver Devletlerin Kafkaslar'a hâkim olması halinde de Batum'dan hareket edecek bombardıman uçakları ve birlikler ile eş zamanlı olarak ülkenin doğusundan da taarruz gerçekleşecek ve böylece Türkiye'nin iki cephe arasında kalması planlanmıştır. Hatta gerektiği takdirde Suriye ve Irak üzerinden yeni bir cephe de açılabilir.⁹⁴

Bu bağlamda Almanlar uzun süredir otoriteden ve istikrardan yoksun olan Irak üzerinde etkili olmuşlardır. Naip Abdülilah tarafından yönetilmekte olan Irak'ta Almanlar tarafından desteklenen Irak başbakanı Raşid Ali el-Geylani, Irak ordusundaki faşizme sempati duyan subaylardan oluşan bir hareket olan “Altın Meydan” örgütüyle birlikte 1 Nisan 1941 tarihinde mevcut yönetime bir darbe gerçekleştirmiştir. Fakat darbenin ardından Müttefiklerin bir ay içinde Irak'ı işgal etmesiyle birlikte Irak'ta oluşabilecek ve Türkiye'yi de tehdit edebilecek olan kukla bir faşist yönetim daha başlamadan son bulmuştur. Böylece Almanlar planlarını değiştirmek zorunda kalmışlardır.

Almanların Türkiye'yi ve Orta Doğu'nun kalanını işgal ettikten sonraki hedefleri ise Müttefiklerin kontrolünde bulunan ve doğal kaynaklar bakımından oldukça zengin olan Hindistan'dır. Fakat Almanların bu planları 1942 yılı boyunca Doğu Cephesi ve Kuzey Afrika Cephesi'nden gelen bir dizi askeri felaket haberi nedeniyle suya düşecektir. Bu tarihten itibaren Almanya söz konusu operasyonun icrasını iptal edecek ve yeniden Türkiye ile iyi ilişkiler kurma politikasına devam etme kararı alacaktır.

⁹³ U. Karadoğan, “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Alman Denizaltılarının Karadeniz’de Batırılmaları ve Askeri Personelin Türkiye’de Zorunlu Misafirliği”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sayı: 40, 2021, s.34.

⁹⁴ İ. Öztürk ve A. Korkmaz, “II. Dünya Savaşı’nda Almanya’nın Türkiye’yi İşgal Planları”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 13, sayı: 3, Eylül 2023, s.1660.

2.7. Varlık Vergisi Kanunu

Türkiye’de 11 Kasım 1942 tarihinde 4305 sayılı kanunla kabul edilen Varlık Vergisi Kanunu cumhuriyet döneminde daha önce benzerine rastlanmamış türden bir kanun olma özelliğini taşımaktadır. Çünkü ilk defa Türk vatandaşlarının belli bir kesimine dini ve etnik kimlikleri dolayısıyla vergi yükümlülüğü getirilmiştir. Böyle bir verginin alınması gerektiği düşüncesi ilk defa 1940 yılında gündeme gelmiştir. Gündeme getiren kişi ise dönemin başbakanı Şükrü Saraçoğlu’dur.⁹⁵

Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve Maliye Bakanı Fuat Ağralı bu verginin alınmasını Türkiye ekonomisinin yeniden Türklerin eline geçirilmesi olarak yorumlamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde azınlıklara ve gayrimüslimlere imparatorluğun ayakta kalması için çeşitli tavizler ve kapitülasyonlar verilmiştir. İmparatorluğun son zamanlarına dek askere de alınmayan bu toplumsal kesim ticaret, zanaat gibi ekonomik getirisi iyi olan işlerle uğraşmış ve zamanla zenginleşmişlerdir.⁹⁶

İmparatorluğun kurucu unsuru olan Türkler ise genelde iki alanda çalışmışlardır. Bunlardan ilki askerliktir ve bu dönem itibariyle Osmanlı Devleti uzun, yorucu savaşların yaşandığı dönemlerden geçmektedir. Dolayısıyla hayatta kalmış şanslı kişiler gençliklerinde bir meslek edinemedikleri için çiftçilik gibi tarım işleriyle uğraşmaktaydılar. Bu durumda Türklerin şehir hayatına adapte olmalarına ve ülkenin ekonomik gücünü ellerine almalarına engel teşkil etmiştir.

Dönemin başbakanı olan Şükrü Saraçoğlu’nun konuyla ilgili sözlerinden bir örnek: *"Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancılara böylece ortadan kaldırarak, Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz."* Başbakan Saraçoğlu’nun bu ifadesinden de anlaşılacağı üzere Türkiye’de yaşayan Türk olmayan unsurlar Türkiye ekonomisi için devlet nezdinde bir tehdit olarak görülmüştür.⁹⁷

⁹⁵ İ. İnci, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Varlık Vergisi Uygulaması". *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 10, sayı: 2, 2012, s.282.

⁹⁶ A. Aktar, Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.147-148.

⁹⁷ M. Şahin, "Gaziantep’te Varlık Vergisi Uygulaması". *Belgi Dergisi*, cilt: 2, sayı: 15, Ocak 2018, s.691.

Cumhuriyet döneminin başlarında uygulanan devletçi, halkçı ve milliyetçi politikalarla bu sorun biraz giderilmiş olsa da 1942 yılına dek varlığını korumuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Türk ekonomisinde etkili yerli ve yabancı Türk olmayan büyük tüccar ve iş adamları. Savaşın getirdiği enflasyonist ortamı ve kısıtlılıkları kullanarak piyasayı speküle etmişler ve Türk halkının içine düştüğü bu durumu suistimal ederek, halkın sırtından yüksek oranda haksız kazançlar elde etmişlerdir.

Bu nedenlerle çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu ile söz konusu karaborsacılar ve piyasa spekülâtorlerinden Varlık Vergisi adında yüksek oranda vergiler tahsil edilerek, ekonomi ve sosyal yapı düzeltilmeye çalışılmıştır. Varlık Vergisi Kanunu'nun şekli ve icrası sebebiyle Mihver Devletlerin kendi ülkelerinde uyguladıkları faşist politikalardan esinlenildiği düşünülmektedir. Bu nedenle kanuna Türk siyasal hayatı boyunca dönem dönem siyasetçilerce atıf yapılmış ve çeşitli eleştirilerde bulunulmuştur.⁹⁸

Varlık Vergisi Kanunu döneminin tanıklarından biri olan Yahudi asıllı Samuel Sami Coyas'ın anılarından bir bölüm: *“Savaş yıllarıydı. Askerde iken dışarıda olup bitenlerden fazla haberdar değildik. Ancak Varlık Vergisi en çok konuşulan şeydi. Birçok kişinin iflas ettiği ve bazı gayrimüslimlerin Aşkale'ye tehcir edildikleri söyleniyordu.”*⁹⁹

12.11.1942 tarihinde Resmî Gazete'de “Varlık Vergisi Hakkında Kanun” başlığıyla yayımlanan kanunun 16 maddesi arasındaki 12. Madde dikkat çekmektedir. Bu maddeye göre vergi mükellefleri 15 günlük süre içerisinde vergi tutarını ödemekle yükümlüdür ödemeyenler ise sürenin geçmesinin ardından ilk bir hafta %1 oranında, ikinci haftaya dek ödenmemesi durumunda ise %2 oranında faizin borca eklenmesi cezasıyla karşılaşmaktadırlar.

Bir ay süresince borçlarını ödemeyen vergi mükellefleri ise borçlarının tamamını ödeyinceye kadar ülkenin herhangi bir noktasında zorunlu kamu hizmetine tabi tutulacaklardır. Fakat kadınlar ve 55 yaş üstü erkekler çalışma zorunluluğuna tabi

⁹⁸ G. Arslan, “Varlık Vergisi Kanunu'nun Çıkarılması, Uygulanması ve Sonuçları”. *Tarih Dergisi*, sayı: 61, Ocak 2015, s.123.

⁹⁹ R. Bali. “Tanıkların Dilinden Varlık Vergisi'nin İçyüzü”. <https://www.rifatbali.com>, E.T: 20.07.2024.

tutulmayabileceklerdir. Ayrıca çalıştırılan kişilerin maaşlarının yarısına borçlarına istinaden el konulmuştur. Bu maddeden kanunun vergi mükelleflerine tanıdığı belirli istisnalarla meşruiyetinin artırılmak istendiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁰

Varlık vergisiyle birlikte ülke içerisinde büyük bir servet transferi gerçekleşmiş olup, bu durum zamanla ülkenin demografik yapısının değişmesine de neden olmuştur. 1935 yılında Türkiye nüfusunun yaklaşık %2'si gayrimüslimlerden oluşmaktayken, bu oran 1945 yılına gelindiğinde yaklaşık olarak %1,50'ye düşmüştür. Gayrimüslim nüfusta başlayan bu düşüş eğilimi ilerleyen yıllarda da devam etmiş ve sonunda %1'in altına inmiştir.

XIII. Türkiye hükûmeti yönetiminde çıkarılan bu kanun dönemin atmosferini yansıtmaları bakımından önem arz etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki en milliyetçi hükûmetlerden biri olarak kabul edilen XIII. Türkiye Hükûmeti ya da diğer adıyla I. Saraçoğlu hükûmeti kabinesine bakıldığında Mihver Devletlere sempati duyan ve bu yönde politikalarıyla öne çıkan başbakan Şükrü Saraçoğlu, İçişleri Bakanı Recep Peker ve Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu gibi isimlere rastlanmaktadır. Dolayısıyla Varlık Vergisi Kanunu bu perspektiften incelendiğinde kanunun ortaya çıkışının ekonomik sebepler kadar siyasi ve ideolojik temellere de dayandığı görülmektedir.

2.8. Büyükelçi Franz von Papen Suikastı

Nazi Almanyası'nın Ankara Büyükelçisi olarak 1939 yılının Nisan ayında görevine başlayan Franz von Papen, I. Dünya Savaşı'nda Türkiye'de subay olarak bulunmuştur. 1917 yılında Filistin ve Sina harekatlarına katılan Papen burada göstermiş olduğu başarıdan ötürü Yarbay rütbesine terfi ettirilmiştir. 1918 yılında savaşın bitmesiyle İstanbul'a giden Papen burada Alman birliklerinin tahliyesiyle ilgilenirken burada Mustafa Kemal Paşa ile de görüşmüştür.

Papen daha sonra Almanya'ya döndüğünde çeşitli görevlerde bulunarak konumunu yükseltmiş hatta Hindenburg'un yardımıyla şansölye bile olmuştur. İlerleyen zamanlarda Nazilerin iktidara gelmesiyle kendisi NSDAP üyesi olmamasına

¹⁰⁰ “Varlık Vergisi Hakkında Kanun”, Resmî Gazete, 12.11.1942, s.3.

rağmen Nazilerle yakın ilişkiler kuran Papen, Avusturya’da Büyükelçi olarak bulunmuş ve eski dostu Alman Dışişleri Bakanı von Ribbentrop’un kendisine teklifte bulunmasıyla Ankara Büyükelçisi olmayı kabul etmiştir.

1938 yılında Papen’in Almanya tarafından Türkiye’ye Büyükelçi olarak gönderilme girişimi dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk tarafından iki defa veto edilmiştir. Atatürk’ün Papen’i veto etmesinin nedeni olarak I. Dünya Savaşı yıllarında Papen’in kendisinde iyi bir intibah uyandırmadığı, güvenilmez ve sinsi bir kişiliğe sahip olduğu yönünde iddialar mevcuttur. Atatürk’ün vefatının ardından 1939 yılının başlarında Papen tekrar Almanya’nın Ankara Büyükelçisi olarak atanmak istenmiştir. Fakat bu kez de yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından veto edilmiştir.¹⁰¹

Sonunda 27 Nisan 1939 tarihinde Franz von Papen Almanya’nın Ankara Büyükelçisi olarak Türkiye tarafından kabul edilmiştir. Papen Ankara’ya gelir gelmez Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile görüşmüştür. Bu görüşmede Almanya’nın saldırgan politikalarının aslında bir savunma politikası olduğu ve Türkiye için herhangi bir tehdit oluşturmadığı Papen tarafından vurgulanmıştır. Papen bu sayede Türkiye’nin Müttefiklerle arasındaki mesafeyi korumak ve Almanya ile Türkiye arasındaki ilişkileri güçlendirmeyi amaçlamıştır.

Zaman ilerledikçe Avrupa’da güçlenen Alman hegemonyası Türkiye’yi de Mihvere yaklaştırmak zorunda kalmıştır. 1942 yılına gelindiğinde Türk-Alman ilişkileri zirve noktasına ulaşmıştır. Papen’in çabaları bu durumun oluşmasında etkili olmuştur. Özellikle Cumhuriyet Gazetesi ve Tasvir-i Efkâr Gazeteleri gibi önde gelen gazeteler vasıtasıyla Türkiye’de Mihverin nüfuzu ve propaganda kabiliyeti arttırılmıştır.

24 Şubat 1942 tarihinde Türkiye’de olağandışı birtakım olaylar vuku bulmuştur. Bunlardan biri ilerleyen yıllarda Sovyetler Birliği tarafından icra edildiği ortaya çıkan Struma Felaketi bir diğeri ise yine Sovyetlerin tertiplelediği düşünülen Franz von Papen suikastıdır. Franz von Papen ve eşi Martha von Boch-Galhau sabah

¹⁰¹ S. Sırakaya, “Von Papen Suikastinde Sovyet İzleri ve Sovyet Basının Tutumu”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt: 33, sayı: 55 s.382-385.

saat 10:00 civarında Ankara'daki Atatürk Bulvarı'nda yürürken, Alman Büyükelçiliği yakınlarına geldiklerinde silahlı ve bombalı bir saldırıya uğramışlardır. İkisi de bu saldırıdan hafif yaralarla kurtulmuştur.

25.02.1942 tarihinde yayımlanan Vakit Gazetesi'nin olaya ilişkin kendi yorumu şu şekildedir: *“Bombarın Alman elçisi fon Papen ve refikalarının yanında patlamış olması, Ankara ve bütün memlekette derin bir teessür uyandırmıştır. Büyükelçi ve refikasına geçmiş olsun der, acı bir netice doğmamış olmasından ötürü sevincimizi bildiririz.”*¹⁰²

Olay mahallinde yapılan ilk incelemelere göre suikastçı olay yerinde patlamanın etkisiyle parçalanarak yaşamını yitirmiştir. Sonradan yapılan detaylı soruşturmada bombacının Ömer Tokat adında Üsküplü komünist bir genç olduğu ortaya çıkmıştır. Soruşturmanın derinleşmesiyle birlikte olayın arkasındaki yeni isimlerde ortaya çıkmaya başlamıştır. Polis önce Ömer Tokat'ın suç ortakları olan Süleyman Sağol ve Abdurrahman Sayman'ı yakalamıştır.¹⁰³

Böylece olayın azmettiricileri olan ve Sovyet Konsolosluğu'nda çalışan iki memur Gregoriy Pavlov ile Leonid Kornilov yakalanarak tutuklanmışlardır. 17 Haziran 1942 tarihinde mahkeme kararını açıklamıştır. Süleyman Sağol ve Abdurrahman Sayman 10'ar yıl hapis cezası alırlarken, Gregoriy Pavlov ile Leonid Kornilov 20'şer yıla mahkûm edilmişlerdir. Fakat 9 Ağustos 1944 yılında temyiz mahkemesince düzenlenen duruşmada tüm sanıklar suçsuz bulunarak serbest kalmışlardır.¹⁰⁴

Bu olay zaten hali hazırda hassas olan Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri ise daha da gergin bir noktaya taşımıştır. Sovyetler Birliği bu olayın faili olarak Alman gizli polisi Gestapo'yu işaret ederken, Almanlar da Sovyet gizli servisi NKVD'yi bu olaydan sorumlu tutmuşlardır. Olayın sonucunda Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkiler daha da kuvvetlenirken, Türk-Sovyet ilişkileri olumsuz bir yönde seyretnmiştir.

¹⁰² “Ankara’da Müessif bir Hadise”, Vakit Gazetesi, 25.02.1942, s.1.

¹⁰³ K. Singer, *Alman Sefiri Von Papen’e Atılan Bomba*, Güven Yayınevi, İstanbul, 1955, s.13.

¹⁰⁴ B. Karataş “II. Dünya Savaşı Sırasında Franz Von Papen Suikastı Çerçevesinde Türkiye, Sovyetler Birliği ve Almanya İlişkileri”. *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 127-135.

Daha sonra von Papen anılarında bu olaydan şöyle bahsetmiştir: “24 saat içinde Türk polisi olayı aydınlattı. Patlamanın olduğu noktaya yakın bir ağacın üstünde insan vücudu parçaları ve bir ayakkabı bulunmuştu. Bu izler, polisi Ankara’da küçük bir otelde kalan Makedonyalı bir öğrenciye yönlendirdi.”¹⁰⁵

2.9. Struma ve TCG Atılay Felaketleri

Struma Gemisi 1867 yılında buhar gücüyle çalışan lüks bir gulet olarak inşa edilmiştir. Fakat 1942 yılına gelindiğinde gemi artık 74 yaşına gelmiş ve oldukça eskimiştir. 45 metre uzunluğunda olan geminin eni ise sadece 6 metredir. Ayrıca gemiye yakın zamanda güvenilirliği şüpheli bir dizel motorda takılmıştır. Gemi normal şartlar altında bu haliyle sağlıklı bir yolculuğa müsait değildir. Fakat dünya olağanüstü zamanlardan geçmektedir ve yolcularında fazla şansı yoktur.¹⁰⁶

Romanya Krallığı birkaç yıldır Mihver yanlısı Mareşal Ion Antonescu diktatörlüğünde yönetilmektedir. Mihvere dahil olan Romanya Krallığı’nda da artık antisemitik yasalar kabul edilmeye başlanmıştır. Romanya’daki Yahudileri bekleyen son da tüm kıta Avrupası’yla aynıdır. O nedenle çoğu zengin Romanyalı Yahudiler’den oluşan 791 kişilik grup Romanya’dan ayrılarak bir gemi vasıtasıyla Filistin’e gitmeyi planlamışlardır.

Yolcular Queen Mary adındaki lüks bir transatlantik gemisini kiraladıklarını düşünürken eski bir gemi olan ve hali hazırda Bulgar kömür gemisi olarak çalışan Struma ile karşılaşmışlardır. Gemiye balık istifi yerleştirilen yolculara sınırlı kiloda bavul taşıma hakkı verilmiştir. Nihayetinde 791 yolcusu ve 10 kişilik mürettebatıyla 12 Aralık 1941’de Romanya’nın Köstence Limanı’ndan ayrılan Struma gemisi Karadeniz’e doğru açılmıştır.¹⁰⁷

Fakat daha denize açıldıktan kısa bir süre sonra motor arızası yapan geminin motoru tamir edildikten sonra 15 Aralık’ta gemi tekrar arızalanınca İstanbul’a çekilmiştir. Bu durum üzerine Türkiye geminin varacağı yer olan Filistin’i kontrol

¹⁰⁵ F. Papen, *Franz von Papen’in Anıları*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2015, s.446-448.

¹⁰⁶ Ç. Sarı, “İkinci Dünya Savaşı’nda Bir Göç Trajedisi: Struma”. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, cilt: 3, sayı: 2, Aralık 2021, s.195.

¹⁰⁷ Sarı, a.g.e., s.196.

eden Birleşik Krallık yetkilileriyle temasa geçmiştir. İngiliz yetkililer geminin Britanya topraklarına ulaşmasını arzu etmemişlerdir. Bu nedenle Türk hükûmetinden geminin yola devam etmesine engel olmalarını istemişlerdir.

Türkiye ise 1938 yılında çıkardığı yabancı ülkelerden gelen Yahudilerin ülkeye alınmaması yönündeki kanun nedeniyle gemideki yolcuları Türk topraklarına kabul etmemiştir. Romanya Krallığı makamları da geminin geri gönderilmesini kabul etmemekte ısrarcı olmuşlardır. Bunun üzerine gemideki 9 yolcu araya bazı önemli isimleri koyarak gemiden inebilmişlerdir. Geride kalan 782 yolcu ve 10 kişilik mürettebat ise gemide kalmaya devam etmişlerdir.¹⁰⁸

Daha sonra Türk hükûmeti ve Britanya hükûmeti arasındaki müzakerelerden sonuç alınamayınca Türk kolluk kuvvetleri Struma'ya çıkmışlar ve gemiyi römork yardımıyla Karadeniz açıklarında bırakarak Türkiye'ye geri dönmüşlerdir.¹⁰⁹ Kaderine terk edilmiş şekilde Karadeniz açıklarında yol almakta olan Struma Gemisi'nin hangi ülkenin donanması tarafından saldırıya uğradığı uzun süre boyunca aydınlatılamamış sonunda 60'lı yıllarda Sovyet arşivlerinden çıkan bir belgeye göre Struma'nın bir Sovyet denizaltısı tarafından torpidoyla vurulmak suretiyle batırıldığı ortaya çıkmıştır. Bu saldırıdan ise sadece bir kişi kurtulmuştur.¹¹⁰

Türk Donanması İkinci Dünya Savaşı başlarken hâlâ zayıf bir durumdadır. Bu nedenle donanmanın yeni ve modern silahlarla donatılmış gemilere ihtiyacı vardır. Fakat Türkiye ekonomisi de iyi durumda değildir ve savaş yaklaşmaktadır. Üstelik büyük savaş gemileri artık masraflı olması nedeniyle dünya genelinde pek tercih edilmemektedirler. Denizaltılar ise gizlenebilirlikleri, hızları ve manevra kabiliyetleri nedeniyle dünya da git gide daha popüler hale gelmişlerdir. Bu sebeplerden ötürü Türkiye'de donanmasını güçlendirmek için Almanya'dan 4 adet denizaltı almaya karar vermiştir.¹¹¹

14 Ağustos 1937 tarihinde Almanya'nın Kiel şehrinde üretimine başlanan TCG Atılay denizaltısı 1938'de denize indirilmiş ve bizzat dönemin Türkiye

¹⁰⁸ www.gzt.com, "Struma Faciası". E.T: 13.02.2024.

¹⁰⁹ İ. Tekeli ve S. İlkin, *Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.236.

¹¹⁰ www.indyturk.com, "Son Umuda Sarayburnu'ndan Yelken Açtılar... Struma Trajedisinde Neler Yaşandı?". E.T: 13.02.2024.

¹¹¹ G. Akçay, "Atatürk'ün Denizaltıları". www.hisculart.com, E.T: 13.02.2024.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından ay sınıfı kardeş denizaltıları olan Saldıray, Batıray ve Yıldırıy ile birlikte adlandırılmıştır. Uzunluğu 80 metre olan denizaltı altı adet 533 mm'lik torpido kovanları, 100 mm'lik bir top ve 20 mm'lik bir uçaksavarla donatılmıştır.¹¹²

19 Mayıs 1939'da görevlendirilen TCG Atılay denizaltısı donanmanın hizmetine girer. 1942 yılına gelindiğinde Türkiye hâlâ aktif tarafsızlık politikasını sürdürmektedir. Fakat Mihver ve Müttefik Devletlerin savaş alanına dönmüş olan Akdeniz ve Karadeniz'de Türkiye için tehlike giderek artmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti 1936 yılında böyle bir tehlikeyi öngördüğü için Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamış ve İstanbul ile Çanakkale boğazları üzerinde tam kontrol yetkisini elde etmiştir.

1942 yılında ise Çanakkale boğazına döşenmiş olan su altı manyetik güvenlik hatlarında yıllık denetim yapılması gerekmektedir. Bu görev için Filo Komutanlığınca TCG Atılay denizaltısı uygun görülmüştür. Gölçük Tersanesi'nde konuşlu bulunan TCG Atılay 13 Temmuz 1942'de 52 kişilik mürettebatıyla birlikte hareket ederek önce İstanbul'a sonraki gün olan 14 Temmuz 1942 tarihinde ise saat 07:00 sularında Çanakkale'ye ulaşmıştır. Saat 08:00 ile 09:00 arasında yapılan brifingden sonra ise 14:30'da güvenlik botu eskortluğunda boğazdan ayrılmıştır.¹¹³

Daha sonra hava şartlarının kötüleşmesi ve denizaltıdan haber alınamaması üzerine arama kurtarma operasyonları başlatılmıştır. Akşam saat 20:30'da denizaltının kurtarma şamandırası bulunmuştur. Fakat felaketten kurtulan tek kişi erzak almak için karaya çıkmış olan Ahmet Bağdat adındaki personel olmuştur. Aradan 50 yıldan fazla bir süre geçmesinin ardından 1994 yılında denizaltının enkazı bulunacaktır. Yapılan tetkiklerde denizaltının batma nedeni olarak TCG Atılay denizaltısının I. Dünya Savaşı'ndan kalma bir antenli mayına çarpması sonucu battığı bilgisine ulaşılabacaktır.

¹¹² F. Uyaniker, "Arşiv Belgelerine Göre II. Dünya Savaşı Öncesinde Almanya'dan Alınan Denizaltılar". *Mavi Atlas*, cilt: 10, sayı: 1, Nisan 2022, s.72.

¹¹³ Ö. Türkoğlu, "1942 Atılay Denizaltı Faciası". *Toplum Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, cilt: 2, sayı: 1, Mayıs 2021, s.89.

3. SAVAŞIN SONUNDA TÜRKİYE (1943-1945)

Birleşik Krallık başbakanı Winston Churchill 1942 yılında Müttefiklerin zaferiyle sonuçlanan II. El-Alameyn Muharebesi sonrasında yaptığı konuşmada şöyle demiştir: *"Bu bir son değil. Hatta sonun başlangıcı bile değil. Çünkü bu, ancak başlangıcın sonudur."* Churchill bu sözü söyledikten sonra Mihver Devletler için gerçekten de başlangıcın sonu gelmiştir. Almanlar artık saldırı pozisyonundan savunma pozisyonuna doğru geçerken İtalya ise iç kargaşalarla boğuşmaktadır.

1942 yılının sonlarından itibaren yavaşlayan Mihver ilerlemesi 1943 yılının başlarına gelindiğinde tamamen duraksamaya başlamıştır. Bu durumun temel sebebi ise Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nin savaşa katılmasıdır. Bu iki büyük devlet savaşa katılınca Mihver Devletler için terazinin ayarı bozulmuştur. Özellikle Almanların işgal ettikleri topraklardaki hızlı ilerleyişi bu dönemden itibaren Müttefiklerce durdurulmuştur.

Tarihler 1944 yılını gösterdiğinde kendini III. Reich olarak tanımlayan Nazi Almanyası'nın çöküşü başlamıştır. Müttefiklerin Fransa, İtalya ve Rusya topraklarından gerçekleştirdikleri çıkarma ve karşı taarruzlar kıta Avrupası'nın hâlâ büyük bir bölümünü kontrol eden Almanları zor durumda bırakmıştır. Özellikle savaş alanının genişlemesi ve cephe sayısının artması Almanların birliklerini açılan yeni cephelere kaydırmasına neden olmuş bu durumda tüm cephelerde Almanların elini zayıflatmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın son yılına girerken Müttefikler, Mihverden geriye kalan Nazi Almanyası ve Japon İmparatorluğu'na koşulsuz bir teslim antlaşması imzalatmak istemişlerdir. Mihver için uzayan savaş sadece daha fazla yıkım ve utanç getirmektedir. Müttefiklerde artık 6 yıldır süren bu savaştan ötürü yorgun düşmüşlerdir. Fakat Mihver Devletlerin yöneticileri artık sağlıklı düşünmekten çok uzaktadırlar ve Müttefik orduları artık kapılarına dayanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti ise 2 Ağustos 1944'te Nazi Almanyası ile 3 Ocak 1945'te de Japon İmparatorluğu ile olan tüm diplomatik ilişkilerini kestiğini dünyaya duyurmuştur. 23 Şubat 1945 tarihine gelindiğinde Türkiye bu kez Nazi Almanyası ve Japon İmparatorluğu'na savaş ilan etmiştir. Böylece savaş sona ererken Türkiye'de Müttefiklerden yana tavır alarak uzun yılladır süren tarafsızlığını bozmuştur.

3.1. Türkiye’deki Son Tek Partili Seçimler

Türkiye Cumhuriyeti’nde 1923’ten 1943 yılına dek toplam 6 genel seçim yapılmıştır. 28 Şubat 1943 yılında yapılan genel seçimler ise İkinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleşmesi, son tek partili ve son iki dereceli genel seçimler olması nedeniyle Türk siyasal hayatında diğer genel seçimlerden ayrı bir öneme sahiptir. Genel seçimlerin cumhuriyet rejimine geçildiği zamandan beri Türkiye’de düzenli olarak 4 yılda bir uygulanmasıyla ise tek parti yönetiminin meşruluğunun halk nezdinde tanınması sağlanmıştır.

Kemal Atatürk’ün vefatının ardından başlayan ve Millî Şef olarak adlandırılan cumhurbaşkanı İsmet İnönü döneminde yapılan bu seçimlerle hükûmetler değişirken cumhurbaşkanı İnönü’nün otoritesi ülke ve parti üzerinde devamlılığını sürdürmektedir. Dünyada otoriter rejimlerin ve lider kültürünün yaygın olduğu bir dönemde Türkiye’de de buna benzer bir yönetim anlayışı oluşmuştur. İnönü bir savaş kahramanı olmasının yanı sıra devletin kurucusu Kemal Atatürk’ünde yakın çevresindeki kişilerden olmuştur.

İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanlığı döneminin önemli bir bölümünün İkinci Dünya Savaşı yıllarına denk gelmesi savaşın olumsuz etkilerinden cumhurbaşkanı İnönü’nün sorumlu tutulmasına neden olmuştur. Bu durum İnönü’yü savaş boyunca radikal tedbirler almaya ve dikkatli davranmaya itmiştir. Özellikle Türkiye’deki siyasal ortama dışarıdan gelebilecek bir sızma girişimi ve Türkiye’nin savaşa fiili olarak katılmasına neden olabilecek durumların oluşması İnönü’yü kaygılandıran olası tehlikelerdir.

12 Ocak 1943 tarihinde ise Cumhuriyet Halk Partisi’nce düzenlenen grup toplantısında çoğunluğun katılımıyla yeni bir genel seçim yapılması kararlaştırılmıştır. Bu karara istinaden CHP grubunun meclise sundukları teklif 14 Ocak 1943’te kabul edilmiştir. Böylece 1943 genel seçimleri için ülkede geri sayım başlamıştır. Savaşın ortasından geçilen bir zamanda Türkiye’de seçimlerin aksamaması hem cumhuriyet rejiminin meşruiyetini sağlaması açısından hem de Türkiye’nin demokratikleşme sürecinin devamı bakımından önem arz etmektedir.¹¹⁴

¹¹⁴ T. Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, Ankara, 1999, s.266.

1943 yılı itibariyle demokrasilerin savaşı kazanmaya başlaması sebebiyle savaş sonrası kazanan tarafın küresel siyaseti belirleyeceği düşüncesi hâkim hale gelmiştir. Bu durum Türkiye’de otokrasiden demokrasiye geçişi hızlandırmak gayreti içerisine girilmesine neden olmuştur. Böylece savaşın ardından kurulacak yeni dünya düzeninde Türkiye yalnızlaştırılmayacak ve modern dünyanın getirdiği yenilikleri benimseyebilecektir.

İç İşleri Bakanlığı ve Cumhuriyet Halk Partisi yapılacak olan genel seçimler için güvenlik ve propaganda gibi çeşitli konularda hazırlıklarını yapmaya başlamışlardır. Dönemin İç İşleri Bakanı Recep Peker seçim güvenliği ve nüfus sayımı gibi işlerin 20 Şubat 1943’e ek tamamlanması için bir tebliğ yayınlamıştır. Peker bu tebliğ de seçimin gerçekleştirileceği şekil ve şartları ifade ederken, iki dereceli sistemin yeni milletvekili seçimine atıfta bulunarak hükûmet ve partinin görevleri arasındaki ayrımı vurgulamıştır.¹¹⁵

Öte yandan Türkiye’de seçimlerin adeta bir bayram havasında geçmesi maksadıyla gazete ve dergilerde propagandalar yapılmış, plakların çalmasına izin verilmiş ve seçimlere katılım devlet nezdinde övülmüştür. Türk seçmenlerde genel seçimlere katılmayı bir yurttaşlık vazifesi olarak görmüşler ve her seçime yüksek oranda katılım göstererek vatandaşlık haklarını kullanmışlardır. Türk toplumunun bu seçimle birlikte demokrasiye geçişe artık hazır olduğu ortaya konulmuştur.

28 Şubat günü 63 il ve seçim çevresinde gerçekleştirilen seçimler sonucunda 455 milletvekili Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yerini almıştır. Bu seçimlerde İstanbul’dan 23, Ankara ve İzmir’den de 15’er milletvekili TBMM’de görev almıştır. Seçimlere katılım oranı ise %80 olarak açıklanmıştır. Bu oran o günlerdeki demokrasilerin seçime katılım oranının neredeyse iki katıdır. Böylece 1943 genel seçimleri sonuçlanmış ve ülkedeki siyasi istikrar ortamı sürmüştür.

¹¹⁵ K. Unat, “Tek Parti Döneminin Son Genel Seçimi: 1943 Seçimleri ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin Seçim Propagandaları”. *Atatürk Yolu Dergisi*, cilt: 14, sayı: 56, Mart 2015, s.222.

3.2. Türk Askeri Heyeti'nin Nazi Almanyası Ziyareti

Nazi Almanyası'nın savaşta duraklama dönemine girdiği ve Türkiye'nin Müttefiklerle yakınlaştığı bir dönemde bizzat Nazi Almanyası şansölyesi Adolf Hitler tarafından Almanların Sovyetler Birliği ile savaşacağı Kursk Muharebesi'nin tatbikatının gözlemlenmesi amacıyla Türk askeri heyetine bir davet gönderilmiştir. Bu amaçla General Cemil Cahit Toydemir önderliğinde Alman işgali altındaki Belgorod topraklarına giden Türk heyeti 26 Haziran 1943 ve 7 Temmuz 1943 tarihleri arasında burada yapılan tatbikatları gözlemlemiştir.

Türk Heyeti'nde General Cemil Cahit Toydemir, General Salih Erkuş, Kurmay Albay Hilmi Oray, Binbaşı Tahsin Berkman ve Binbaşı Faik Yüngül bulunmuştur. Heyete Albay Walter Friedrich Schellenberg eşlik etmiş olup, Doğu Cephesi dışında Batı Cephesi ve Almanya'daki Atlantik Duvarı, U-bot sığınakları ve Uçaksavar bataryaları gibi çeşitli askeri yapı ve silah gösterilmiştir. Almanlar askeri alandaki teknik başarılarını Türk heyetine göstermek suretiyle onları etkilemeyi amaçlamışlardır. Hatta Almanlar ordularında yer alan Tatar ve Azerbaycanlı askerleri Türk heyetine tanıtarak Türklerin sempatisini kazanmayı bile düşünmüşlerdir.¹¹⁶

Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Franz von Papen'in geziyle ilgili gözlemlerinde Türk subaylara Almanya'nın en yeni ve en güçlü silahlarının gösterildiği ve onlarında bundan etkilenecek Almanya'nın askeri gücünü takdir ettiklerini, Alman ordusunun iradesini ve zindeliğini de beğendiklerini ifade etmiştir. Ayrıca Papen heyetin führer Adolf Hitler ile görüştüğü ve bu görüşmedeki samimiyeti de vurgulamıştır.¹¹⁷

Türk Askeri Heyeti'nin lideri olan Cemil Cahit Toydemir'in kızı Ciyadet Perin anılarında babasının Almanya gözleminden bahsetmiştir. Bu gözleme göre Alman ordusunda henüz 15-16 yaşlarındaki gençler görev almaya başlamışlar ve Alman ordusundaki zayıflıklar açıkça görülebilir bir hale gelmiştir. Ayrıca Hitler'de savaşın başındaki gibi kendinden emin bir durumda değildir ve

¹¹⁶ R. Bali, "Ordu Komutanı Orgeneral Cemil Cahit Toydemir'in Almanya Gezisi: Hitler ile Görüşme". www.rifatbali.com, E.T: 17.02.2024.

¹¹⁷ Bali, a.g.e., E.T: 17.02.2024.

Türkiye'nin savaşta oynayabileceği askeri ve siyasi rolden endişe duymaktadır.¹¹⁸

Türk Heyeti'nin Toydemir'in de gözlemlerinde ifade ettiği gibi Nazi Almanyası hakkındaki görüşleri Almanların tüm çabalarına rağmen olumsuz yönde olmuştur. Bu durum Türk hükûmetinin kritik bir dönemde karar alma mekanizmasını şekillendirmiştir. Türk subayları tarafından Almanya'nın zayıflıklarının doğrudan gözlemlenmesi savaşın gidişatının öngörülmesi ve dolayısıyla Türkiye'nin dış politikasının konumlandırılması açısından önem arz etmiştir.

3.3. Müttefik Konferanslarında Türkiye

14-24 Ocak 1943 tarihinde Özgür Fransa'ya bağlı Fas'ın Kazablanka şehrinde düzenlenen konferansta Müttefikler Türkiye'nin savaşta yer alacağı rolü tartışmışlardır. Müttefikler bu tartışmalarda Türkiye'nin tarafsızlık politikasından uzaklaştırılarak, ekonomik ve askeri alanda desteklenmesi suretiyle savaşa dahil edilmesi konusunda mutabık kalmışlardır. Bu noktada Müttefikler Türkiye'yi yanlarına çekilmek için çeşitli vaatlerde bulundularsa da Türkiye Müttefiklerin bu talebini geri çevirmiş ve tarafsızlık politikasından vazgeçmemiştir.¹¹⁹

Daha sonra Birleşik Krallık başbakanı Winston Churchill Türkiye'yi ikna etmek için 30-31 Ocak 1943'te Türkiye'nin Adana şehrine gelir ve burada saat 16:00'da Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Adana'nın Yenice ilçesindeki bir tren istasyonunda buluşurlar. Tarihe Adana Konferansı olarak geçen bu görüşmelere Churchill ve İnönü'nün dışında Türk tarafında başbakanı Şükrü Saraçoğlu, Mareşal Fevzi Çakmak ve Dış İşleri Bakanı Numan Menemencioğlu bulunmuştur.¹²⁰

Görüşmelerde Churchill Müttefiklerin savaşa katılması halinde Türkiye'ye olan vaatlerini yeniden gündeme getirmiştir. Görüşmelerde Churchill, Müttefiklerin "Hardihood Operasyonu" adı verilen Türkiye'ye destek planını Türk tarafına

¹¹⁸ T. Bengin, "Türk Paşanın Hitler'le Pazarlığı", Milliyet Gazetesi, 09.01.1991. s.1.

¹¹⁹ S. Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul, 1994, s.187.

¹²⁰ O. Yalçın, "İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi". *Atatürk Yolu Dergisi*, cilt: 12, sayı: 47, Temmuz 2011, s.707.

açıklamıştır. Churchill ayrıca Müttefiklerin Türkiye'ye temin edecekleri askeri teçhizat listesini hazırlamış ve Türk demiryollarının tam kapasitesi kadar askeri malzeme tedarik edeceklerine dair bir garanti vermiştir. İngilizler bu vaatlerine karşılık olarak Türk tarafından bazı taleplerde de bulunmuşlardır.

İngilizlerin talepleri Alman savaş makinesini besleyen, Romanya'nın Prahova iline bağlı Ploiești petrol sahalarının ve Ege Adaları'nda yer alan İtalyan mevzilerinin Kraliyet Hava Kuvvetlerince Türk hava sahasının kullanılarak bombalanmasıdır. Ayrıca Churchill Türkiye'nin tarafsızlık politikasını terk etmeyerek Müttefiklere katılmaması durumunda Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazları üzerindeki hakimiyet çabasına Birleşik Krallık'ın müdahale de bulunmayacağını ileri sürerek Türkiye'yi dolaylı olarak tehdit etmeyi de unutmamıştır.¹²¹

Böyle bir askeri erişim izni Türkiye'nin tarafsızlığını kesin olarak bozacağı için Müttefiklerin tüm destek ve tehdit mesajlarına rağmen Cumhurbaşkanı İsmet İnönü yapılan bu tekliflerle ilgilenmemiştir. Türkiye'nin tarafsızlığını korumak istemesinin temel nedenlerinden biri de Mihver Devletler savaşı kaybettikten sonra oldukça güçlenecek olan Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi hazırlıksız yakalayarak ani bir saldırı gerçekleştirebileceği ihtimalidir.¹²²

Başbakan Şükrü Saraçoğlu Türkiye'nin bu çekincesini Churchill'e açıkladığında Churchill İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık'ın ortak hareket ederek daha öncekinden çok daha güçlü bir Birleşmiş Milletler Organizasyonu kuracağını ve bu organizasyonun saldırgan devletlere karşı güçlü yaptırımlar içereceğini ifade etmiştir. Türkiye, Birleşik Krallık'ın bu taahhütlerini fazla ciddiye almasa da yine de konferansın bitiminde iki ülke arasında askeri ekipman ve sistemlerin modernizasyonunu içeren bir destek antlaşması imzalanmıştır.¹²³

5-6 Kasım 1943 tarihleri arasında Mısır'ın Kahire şehrinde Türkiye ve Müttefikler arasında yeni bir görüşme gerçekleştirilir. Görüşmeye Birleşik Krallık'ın Türkiye Büyükelçisi Knatchbull Hugessen'in daveti üzerine Türkiye Dış İşleri Bakanı

¹²¹ U. Akcakaya "Adana Görüşmesi (30-31 Ocak 1943)". www.ataturkansiklopedisi.gov.tr, E.T: 17.02.2024.

¹²² S. Seydi, *1939-1945 Zor Yıllar*, Ankara, 2006, s.253.

¹²³ M. Goloğlu, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Ankara, 1974, s.227-229.

Numan Menemencioğlu katılmıştır. Görüşmeler sürerken Birleşik Krallık Dışişleri Bakanı Anthony Eden mevkidaşı Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu’nu Türkiye’nin ne zaman savaşa gireceği gibi sorularla sıkıştırması üzerine Numan Menemencioğlu ona henüz Türk halkının böyle bir savaşa hazır olmadığı ve Birleşik Krallık başbakanı Winston Churchill’in Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile Adana’da yaptığı görüşmede “*Türkiye hazır olmadıkça savaşa girmesi konusunda ısrar edilmeyecek*” sözünü Eden’a hatırlatır.¹²⁴

Türkiye artık Müttefiklerce savaşa katılması yönünde daha fazla sıkıştırılmaya başlar ve bu nedenle ilişkiler gerginleşir. Türk hükûmeti ise Müttefiklerle gerginleşmeye başlayan ilişkileri yumuşatmak ve Müttefikleri biraz daha oyalamak maksadıyla 17 Kasım 1943 tarihinde Birleşik Krallık’a Türkiye’nin ilkesel olarak savaşa girmeyi kabul ettiğini fakat Mihver Güçlere karşı savaşmak için yeterli teknik ve askeri donanımdan uzak olunduğu yönünde bir mesaj yollamıştır.¹²⁵

4-6 Aralık 1943 tarihlerinde ise Mısır’ın Kahire şehrinde II. Kahire Konferansı olarak bilinen Müttefikler ve Türkiye arasında yeni bir konferans düzenlenmiştir. Konferansa Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Franklin Delano Roosevelt, Birleşik Krallık başbakanı Winston Churchill ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İsmet İnönü katılmıştır. Konferansın ana gündem maddesi Türkiye’nin Müttefiklere katılım şartlarının belirlenmesi ve Mihver Devletlerle Balkanlar’da yürütülmesi planlanan savaşın ayrıntılarıdır.¹²⁶

Görüşmelerde Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye’nin savaşa dahil edilmesi planına karşı temkinli yaklaşmıştır. Roosevelt Balkanlar’da açılacak olası bir cephe Türkiye’nin başarısızlığa uğraması durumunda Mihver Kuvvetlerin Anadolu’yu işgal edeceğini ve bunun bir felakete neden olabileceğini öne sürmüştür. Birleşik Krallık ise hâlâ Türkiye’nin savaşa sokulmasının faydalı olacağına inanmaktadır. Churchill Türkiye’nin savaşa girmesiyle birlikte Müttefiklerin Almanları zayıf karınları olan Balkanlar’dan vurabileceğini savunmuştur.

¹²⁴ M. Başarır ve N. Altuncuoğlu, “İkinci Dünya Savaşı Esnasında Eden ve Menemencioğlu’nun Kahire’de Gerçekleştirdiği Görüşmelerin Türk Basınına Yansımaları”. *Journal of Universal History Studies*, cilt: 2, sayı: 2, Aralık 2019, s.203.

¹²⁵ Kurat, a.g.e., s.299.

¹²⁶ C. Teke, “II. Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Savaş Dışı Kalma Çabalarında Türk Basını”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, cilt: 9, sayı: 1, Mayıs 2022, s.260.

Türkiye ise Müttefikler arasındaki bu görüş ayrılıklarını kullanarak Türk ordusunun henüz savaş için yeterli donanımdan yoksun olduğu ve Sovyetlerin Türkiye için cephe gerisinde bir tehdit unsuru olacağı gibi çeşitli mazeretleri kullanmıştır. Konferansın sonunda Türkiye'nin şimdilik tarafsızlığını korumasına, Türk ordusu yeterli kaynaklara sahip olana dek Müttefiklerce teçhizat desteği verilmesine ve Adana'nın İncirlik ilçesinde bir Müttefik üssü kurulması kararlaştırılmıştır.¹²⁷

3.4. Türkiye'de Tifüs Salgınıyla Mücadele

1943 yılı dünya genelinde büyük bir felaket ve yıkıma sahne olurken, Türkiye savaşa dahil olmasa da diğer ülkeler gibi savaşın getirdiği zorluklar ve doğal afetler karşısında çaresizliği yaşamıştır. Savaş nedeniyle artan savunma ve güvenlik harcamaları ülke bütçesindeki sosyal alanlara ayrılan payı azaltmış bu durumda başta toplum sağlığı olmak üzere pek çok önemli alanın olumsuz olarak etkilenmesine neden olmuştur.

Geçmişte Türkiye'de zaman zaman ortaya çıkmış olan tifüs salgını İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte vaka sayısı itibariyle artmıştır. 1940-42 yılları arasında yılda ortalama 764 tifüs vakası görülürken 1943 yılının sadece ilk 6 ayında bu sayı 2715'lere çıkmıştır. Hastalık ülkenin farklı noktalarında bir bütün halinde yayılmış olup, diğer bulaşıcı hastalıklarda da benzer oranlarda bir artış görülmüştür.¹²⁸. Bunun üzerine 1943 yılında Amerika'da Tifüsle Mücadele Komisyonu Başkanı olan Dr. Fox Türk hükûmeti tarafından Türkiye'ye davet edilmiştir. Dr. Fox tifüsle mücadelede önceliğin bitleri yok etmek olduğunu ifade etmiştir.¹²⁹

Devlet halkı bulaşıcı hastalıklara karşı bilinçlendirmek amacıyla başta gazete ve radyolar olmak üzere her türlü yayın organını kullanmıştır. Ayrıca büyükşehirlerde ücretsiz hamam, sabun ve tıraş kampanyaları yapılmıştır. Böylece ülke toplumsal bir temizlik seferberliğine girmiştir. Fakat savaş ekonomisinde olan ülkede yoksulluk

¹²⁷ S. Karabulut, "Kahire Konferansları (15-16 Kasım/4-7 Aralık 1943)".

www.ataturkansiklopedisi.gov.tr, E.T: 18.02.2024.

¹²⁸ Z. Sertel, "Tifüsle Mücadele Böyle mi Olur?", Tan Gazetesi, 16.06.1943. s.1.

¹²⁹ S. Özer, "II. Dünya Savaşı Yıllarında İstanbul'da Tifüs". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt: 15, sayı: 30, Haziran 2015, s.173.

artmış olduğu için birçok insan sağlıklı beslenememekte ve temizlik ihtiyacını giderememektedir.

24 Haziran 1943 tarihli Vatan Gazetesi'nin "Okuyucu Mektupları" bölümünde bir vatandaş tifüsle mücadeleyi eleştirmektedir: *"Yaptığım tetkikatta gazetelerde alındığı bildirilen tedbirlerin çok mübalağa olduğunu gördüm ve halkın bu hastalıkla baş başa bırakıldığına kani oldum."*¹³⁰

Bu okuyucu mektubundan da anlaşılacağı üzere dönemin hükûmeti her ne kadar tifüsle mücadele etmiş olsa da ekonomik kaynak yetersizliği ve toplumun salgın hastalıklarla mücadele bilincinin zayıf olması gibi çeşitli nedenler sebebiyle 1943 yılında tifüsle mücadele başarıya ulaşamamıştır. Salgın hastalıklarda azalma ancak İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte toplumların ve ekonomilerin toparlanmasıyla gerçekleşebilmiştir.

3.5. Mihver Devletlerle Gerçekleştirilen Krom Ticareti

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu 29 Ekim 1923 tarihinden beri Avrupa ve dünya siyasetinde tarafsız bir ülke olarak konumunu daima korumuştur. 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte ise tarafsızlığını korumak için yüksek bir diplomatik çaba göstermiştir. Fakat 1944 yılına gelindiğinde Türkiye'nin artık bu konumunu daha fazla korumasına gerek kalmamıştır. Çünkü bu tarih itibarıyla savaşın kazananı ve kaybedeni belli olmuştur.

Savaş sonrasında savaşın galibi Müttefikler tarafından kurulacak yeni dünya düzeninde Türkiye'de payına düşeni almak için artık Müttefiklere siyaseten yaklaşabilmiştir. Nitekim Türkiye Nazi Almanyası ile arasına mesafe koymaya başlamış, 20 Nisan 1944'te Nazi Almanyası ile yaptığı, Alman savaş makinesini besleyen krom ticaretine son vermiştir.¹³¹ Bu yaptırım ekonomik olarak Türkiye'yi olumsuz yönde etkilese de siyaseten olumlu bir hamle olarak görülmüştür.¹³²

¹³⁰ C. Utkugün, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Tifüsle Mücadelede Yaşanan Önemli Sorunlar ve Alınan Tedbirler". *Journal of Turkish Studies*, cilt: 13, sayı: 24, 2018, s.256.

¹³¹ "Almanya'ya Bugünden İtibaren Krom Vermemeye Karar Verdik", Vatan Gazetesi, 21.04.1944, s.1.

¹³² N. Karakaş, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, cilt: 25, sayı: 2, Aralık 2010, s.450.

Müttefikler özellikle Türkiye'nin savaş süresince Almanya ile gerçekleştirdiği krom ticaretinden oldukça rahatsız olmuşlardır. Türkiye savaş sanayisini besleyecek yeterli yeraltı kaynaklarına sahip olsada onları işleyebilecek makine ve fabrikalardan yoksun olduğu için ancak bu kaynakları yeraltından çıkartarak diğer ülkelere hammadde olarak satış yapabilmiştir. Dünya da savaşın şiddetinin artmasıyla birlikte savaşan ülkelerin savaş sanayilerini besleyecek hammadde arayışları da artmıştır.

Krom cevheri açısından zengin olan Türkiye'nin Müttefiklere oranla Mihver Devletlere daha fazla krom satışı gerçekleştirmesinin bazı nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki Mihver Devletlerin Müttefiklere daha yüksek fiyattan krom alışı gerçekleştirmeleridir. İkinci neden Müttefiklerin aksine Mihverin takasa açık olmasıdır. Bu sayede Mihver Devletler tarafından üretilen eşya, alet ve teknolojik ürünler Türkiye'ye girebilmiştir.¹³³

Nazi Almanyası diğer Mihver Devletleri arasında en büyük krom alıcısı konumunda olmuştur. Türkiye Almanya'ya krom ihraç ederken nakliye sorunlarıyla da karşılaşmıştır. Deniz yoluyla yapılan nakliye Müttefikler tarafından fark edildiğinde gemilerin batırılmasıyla sonuçlanmış, kara yoluyla yapılan nakliye ise direnişçiler tarafından çeşitli sabotajlara uğramıştır. Bu durum Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı krom ihracatını sekteye uğratmıştır.

Savaşın sonuna gelinmesiyle birlikte ise Nazi Almanyası ile süren bu ticaretin artık ekonomik kardan çok politik zarara neden olacağını fark eden Türk hükûmeti, Müttefik Devletleri'nde baskısına daha fazla dayanamaz ve Mihver Devletlere yapılan krom ihracatını durdurur. Bu duruma tepki olarak Nazi Almanyası, Almanya'nın Ankara Büyükelçisi olan Franz von Papen'i ülkesine geri çağırmıştır. Daha sonra Nazi Almanyası Papen'i tekrar ticaretin sürdürülmesi için Türkiye'ye yollamışsa da bundan sonuç alamamıştır.

Ekonomi alanında yaşanan bu gelişmeler Türkiye'nin dış politikasında da değişime neden olmuştur. Başta Nazi Almanyası olmak üzere Mihver ülkeleriyle kopma noktasına gelen ticari ilişkiler Türkiye'nin Müttefiklere daha fazla

¹³³ "Almanya'ya Krom İhracatımız", Cumhuriyet Gazetesi, 19.04.1944, s.1-2.

yakınlaşmasına neden olmuş ve uzun süredir sürdürmeye çalıştığı tarafsızlık politikasındaki değişimin ilk belirtilerinden biri olmuştur.

Böylece Mihver Devletler savaş sanayileri için kritik bir öneme sahip olan krom cevherinden yoksun kalırken, Türkiye de ciddi bir gelir kaybına uğramıştır. Bu kayıp ülke ekonomisinin zor günlerden geçtiği 1944 yılı itibariyle Türkiye için ciddi bir sorun olmuştur. Fakat Müttefiklerce yapılan siyasi tehditler ve ekonomik baskılar bu sayede giderek azalmıştır.

Tablo 1. Türkiye'nin 1925-1945 Yılları Arası Çıkardığı Krom Miktarı

YIL	KROM (TON)
1925	7506
1926	6670
1927	18.318
1928	11.849
1929	16.178
1930	28.195
1931	25.388
1932	55.216
1933	75.379
1934	119.844
1935	150.472
1936	160.399
1937	192.508
1938	213.831
1939	183.284
1940	169.823
1941	155.714
1942	116.342
1943	154.512
1944	182.108
1945	148.069

Kaynak: G. Metin, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Değişken Dış Politikalarının Basına Yansıması (1939-1945). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Denizli, Ağustos 2014.¹³⁴

¹³⁴ G. Metin, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Değişken Dış Politikalarının Basına Yansıması (1939-1945). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Denizli, Ağustos 2014.

2 Ağustos 1944 tarihinde ise Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin aldığı karar sonrası Nazi Almanyası ile Türkiye Cumhuriyeti arasında tüm diplomatik ilişkiler kesilmiştir. Böylece Türkiye I. Dünya Savaşı'ndan sonra ilk defa küresel güçlerin mücadelesinde tekrar taraf olmuştur. Türkiye'nin aldığı bu kararlar Müttefikler tarafından takdirle karşılsa da artık savaşın son aşamasına gelindiğinden ötürü Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda oynayacağı rolün önemi savaşın başına nazaran Müttefiklerce değersizleşmiştir.¹³⁵

3.6. Irkçılık-Turancılık Davası

1944 yılında Müttefiklerin savaşı kazanacağı ortaya çıkınca Türkiye'de hızlıca diplomatik konumunu buna göre ayarlamıştır. Almanya ile tüm diplomatik ilişkilerini kesen Türkiye Müttefiklerle ve Sovyetler Birliğiyle iyi ilişkiler kurmayı amaçlamıştır. Dünyada oluşan bu yeni oluşan konjonktürden ötürü Türkiye iç siyasetini de yeniden şekillendirmek durumunda kalmıştır. Hükûmet ve yargı bu noktadan hareketle yeni düzene uyum sağlayamayan gruplara ülkenin çıkarları doğrultusunda baskı uygulamıştır.

Bu gruplardan en büyüğü ve önemlisi ise Türkçü-Turancı hareketlerdir. Turancılık düşüncesi esasen Türkçülüğünde ötesinde daha enternasyonal amaçları olan ve Türki uluslar dışında tüm Ural-Altay uluslarını kapsayan bir milliyetçilik akımıdır. Türkçülük düşüncesi ise kendi içerisinde ikiye hatta üçe ayrılmaktadır. Bunlardan ilki Türkiye Cumhuriyeti'ne vatandaşlık bağıyla bağlı olan Türk vatandaşlarını kapsayan ve Türkiye Cumhuriyeti topraklarıyla sınırlı olan bir milliyetçilik anlayışıdır. Bu anlayışa ulusalcılıkta denmektedir.¹³⁶

Türkçülüğün başka bir yorumu ise Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu coğrafyası altında yaşamış olan Türk halklarını kapsayan bir milliyetçilik anlayışıdır. Bu halklara Azerbaycan, Kıbrıs, Balkanlar, İran, Mezopotamya, Levant, Kırım, Kafkasya, Mağrip, Mısır, Anadolu ve Karpatlar'da yaşayan Türki halklar dahildir.

¹³⁵ A. Özgiray, "Türkiye-Almanya İlişkileri (1923-1939)". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, cilt: 13, sayı: 1, Haziran 1998, s.9.

¹³⁶ İ. Kaymaz, "Kemalizm'in Ulusalcılık Anlayışı ve Günümüz Türkiye'sinde Ulusalcılık-Milliyetçilik Algılamaları". *Memleket Siyaset Yönetim*, sayı: 13, Ağustos 2010, s.91.

Türkçülüğün üçüncü ve son yorumu ise Oğuzlar, Kıpçaklar ve Karlukları yani tüm Türki ulusları kapsayan bir milliyetçilik anlayışıdır.¹³⁷

Dönem itibariyle özellikle Türkçülüğün bu son yorumu ve Turancılık düşüncesi başta Sovyetler Birliği olmak üzere birçok ülkeyi tehdit eder hale gelmiştir. Sovyetler 1942 yılında Almanlar tarafından kuşatılan Stalingrad'ın düşmesi halinde Türkiye'nin kendilerine Kafkaslar'dan saldırıya geçeceğini düşünmüşlerdir. Sovyetler de zaten uzun süredir Türkiye topraklarında ve boğazlarda hak iddi etmektedirler. Dolayısıyla iki ülke arasındaki ilişkiler çoğunlukla hep gergin ve güvensiz bir zeminde yürütülmüştür.¹³⁸

Savaşın gidişatıyla birlikte kazanan tarafta yer alacağı belli olan Sovyetler ise bu durumdan ötürü Türkiye için daha tehditkâr bir konuma gelmiştir. Türkiye bu meseleyi Müttefik Devletlerle görüşse de Müttefiklerden kesin bir destek alamaz. O nedenle Sovyetleri daha fazla tahrik etmemek için iç politikadaki faşizm sempatanları ve Turancılar hakkında çeşitli bahanelerle davalar açılmıştır. Bu davalar arasında en popüler hale gelen davaysa 7 Eylül 1944 tarihinde başlayarak, 29 Mart 1945'e kadar süren, Irkçılık-Turancılık Davası'dır.

Davanın konusunu ise dönemin başbakanı olan Şükrü Saracoğlu'nun 5 Ağustos 1942 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmadaki şu sözlerine: "*Biz Türk'üz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar bir vicdan ve kültür meselesidir.*"¹³⁹

Katılmakla birlikte, devletin her kademesine komünistlerin yerleştirildiği yönündeki tepkisini Orhun Dergisi'nde kaleme alan ve Turancı bir yazar olan Hüseyin Nihal Atsız, başbakanı eleştirirken Ahmed Cevad Emre, Sabahattin Ali, Sadrettin Celal Antel, Pertev Naili Boratav ve Hasan Âli Yücel gibi isimleri de komünist ve vatan hainleri olmakla itham ederek, başbakan Saracoğlu'na şikâyet etmiştir. Buradaki

¹³⁷ Y. Bölükbaşı, "Türkçü-Turancı Milliyetçiliğin Düşünsel Temelleri Üzerine Bir İnceleme". *Akademik Hassasiyetler*, cilt: 5, sayı: 10, Aralık 2018, s.55.

¹³⁸ A. Öztürkci, "Cumhurbaşkanı İnönü'nün TBMM'yi Açış Konuşmaları Bağlamında Türk Dış Politikası ve Türkçü-Turancı Akımlar (1939-1944)". *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 49, 2020, s.107.

¹³⁹ K. Demir, "Hüseyin Nihal Atsız'ın Türkçülük Mücadelesinin Türk Devlet Yönetimindeki Algılanış Biçimi Üzerine Bir Değerlendirme". *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, cilt: 3, sayı: 1, Ekim 2018, s.170.

listede adı geçen isimlerden biri olan yazar Sabahattin Ali ise Nihal Atsız'ı bu sözlerinden ötürü mahkemeye vermiştir.¹⁴⁰

26 Nisan 1944'te Ankara'da başlayan Sabahattin Ali ve Hüseyin Nihal Atsız arasındaki hakaret davası 3 Mayıs 1944 tarihine ertelenir. Daha sonra tarihe 3 Mayıs Olayları olarak geçecek olan o gün başlar. Turancılar Nihal Atsız mahkemeye giderken Atsız'a sevgilerini belirtirler. Mahkeme salonu Atsız destekçileriyle dolmuştur. Ulus Meydanı'nda izinsiz bir şekilde yürüyüş yapan gruplar polis tarafından tutuklanmaya başlanmıştır.¹⁴¹

3 Mayıs'taki olayların ardından Turancıların önde gelen isimlerine soruşturma açılır. Aralarında Fethi Tevetoğlu, Alparslan Türkeş, Hüseyin Nihal Atsız, Nejdettin Sançar, Zeki Velidi Togan, Orhan Şaik Gökyay ve Reha Oğuz Türkkan da olmak üzere toplam 23 Turancı sanık mahkeme tarafından bu davada yargılanmış ve çeşitli oranlarda ceza almışlardır.¹⁴² Yıllar sonra 3 Mayıs tarihi bu yargılamalara ithafen Türkiye'deki milliyetçiler tarafından her yıl düzenli olarak "Türkçülük Günü" adı altında kutlanacak ve bu dava da yargılanan kişiler anılacaktır.¹⁴³

3.7. Türkiye'nin Mihver Devletlere Savaş İlanı

23 Şubat 1945 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti, Nazi Almanyası ve Japon İmparatorluğu'ndan oluşan Mihver Devletlere savaş açtığını ilan etmiştir. Mihver Devletler'in savaşı 1944 yılı itibarıyla kaybedeceğini anlayan Türkiye öncelikle Nazi Almanyası ve Japon İmparatorluğu ile ticareti kesmiştir. Daha sonraki süreçte tüm diplomatik ilişkilerini iki devletle de kestiğini ilan eden Türkiye son olarak iki devlete de savaş ilan ederek bu süreci tamamlamıştır.¹⁴⁴

Müttefikler savaşın en şiddetli zamanları olan 1941, 1942 ve 1943'te Türkiye'yi sayısız kez Mihver Devletlere karşı savaşa sokmaya çalışmış fakat Türkiye

¹⁴⁰ H. Öztekin, "1944 Irkçılık-Turancılık Davası ve Basındaki Tartışmalar". *Selçuk İletişim*, cilt: 11, sayı: 1, Ocak 2018, s.216.

¹⁴¹ G. Yücel ve Y. Bölükbaşı, "Türk Milliyetçiliğinde Yol Ayrımı: 3 Mayıs 1944 Irkçılık-Turancılık Davası". *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, cilt: 1, sayı: 2, 2019, s.8.

¹⁴² O. Ertekin, *Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları: Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.345- 387.

¹⁴³ M. Özbülül, "Türkçüler Günü'nün Tarihçesi". www.yenicaggazetesi.com.tr, E.T: 05.03.2024.

¹⁴⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 7, İçtima: 2, Cilt: 15, s.127.

aktif tarafsızlık politikasını korumayı tercih etmiştir. Aynı şekilde Mihver Devletler de Türkiye'yi Müttefiklere karşı harekete geçirmeye çalışsalar da onlarda bu konuda başarısız olmuşlardır. Savaşın gidişatını belli olduğu 1944 yılında ise Türkiye kendini diplomatik arenada yeniden konumlandırarak tarafsızlığını Müttefiklerin lehine bozmaya başlamıştır.

1945 yılına gelindiğinde ise Müttefikler ve Sovyetler Birliği ile arasını açmak istemeyen Türkiye, zaten artık fazla bir tehlike arz etmeyen Nazi Almanyası ve Japon İmparatorluğu'na savaş ilan etmiştir. Bu sayede Türkiye Cumhuriyeti savaş sonrası kurulacak yeni dünya da yerini alabilecek ve Birleşmiş Milletlere üye olacaktır. Türkiye Mihver Devletlere savaş ilan etmesine rağmen bu savaşa fiili olarak katılmamış, ülkede herhangi bir can kaybı veya yaralı olmamıştır.

04.02.1945 ile 11.02.1945 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'nin Kırım bölgesinin bir liman şehri olan Yalta'da Müttefik konferansı düzenlenmiştir. Konferansın ana gündemi savaşın sonunda Almanya'nın nasıl parçalanması gerektiği, Japonya'nın teslimiyet şartları ve savaş sonrası kurulacak olan Birleşmiş Milletler'in nasıl bir organizasyon olacağıdır.

Yalta Konferansı'nda ABD Başkanı Roosevelt, Birleşik Krallık başbakanı Churchill ve SSCB Başkanı Stalin bu konuların dışında Türkiye'nin 1945 yılının Mart ayına dek Mihver Devletlere savaş ilan etmesi halinde San Francisco'da düzenlenecek olan Birleşmiş Milletler konferansına Türkiye'nin de katılabileceği yönünde uzlaşmışlardır.

Bunun üzerine Türk hükûmeti 23 Şubat 1945 tarihinde olağanüstü gündemle TBMM'de toplanmıştır. Dışişleri Bakanı Hasan Saka mecliste yaptığı konuşmada Müttefiklerle yaptığı diplomatik görüşmeleri anlatmış ve Türkiye'nin dünya barışını tesis etmekte kararlı ülkeler arasında olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Müttefiklerin yanında yer almanın ülke menfaatleri açısından daha doğru bir kara olacağı yönünde ifadelerde bulunmuştur.¹⁴⁵

Dönemin Türkiye başbakanı Şükrü Saracoğlu Mihver Devletlere karşı savaş ilanını mecliste okumuştur. Bu ilana göre; Türkiye Cumhuriyeti savaşın ilk yıllarından

¹⁴⁵ G. Arslan ve G. Somel, "Ulusal ve Yabancı Basında Türkiye'nin Almanya ile Japonya'ya Savaş İlanı (23 Şubat 1945)". *History Studies*, cilt: 12, sayı: 4, s.1840.

itibaren Müttefik Devletlerin yanında madden ve manen yer almış olup, insanlığa karşı Mihver Devletlerce işlenen suçları ve kötülüğün karşısında fiilen durarak, demokrasi ve bağımsızlığı tüm dünya ulusları için istemiştir. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti artık resmî olarak Müttefik Devletlerin yanında savaşa katılacaktır. Türkiye'nin bu gayreti hem millî hemde uluslararası menfaatlere uygun yurttta ve dünyada barışı sağlayacak bir adımdır.

Bu olayla birlikte dönemin önde gelen yazarları gazete köşelerinde Türkiye'nin savaş ilanını değerlendirmişlerdir. Onlardan biri olan Cumhuriyet Gazetesi yazarı ve gazetenin kurucusu Yunus Nadi'nin oğlu olan Nadir Nadi Cumhuriyet Gazetesi'nde yayımlanan “Tarihi Karar” adlı makalesinde Türkiye'nin Mihver Devletlere savaş açarak demokrasilerin yanında yer almasının doğru bir karar olduğu ve demokrasinin insanlığın geleceğini şekillendireceğini ifade etmiştir.¹⁴⁶

3.8. CHP'de Dörtlü Takrir Olayı

Dörtlü Takrir 7 Haziran 1945 tarihinde CHP'li milletvekilleri Celâl Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün mecliste görüşülmesi amacıyla verdiği önergeden oluşmaktadır. Olay önergeyi meclise taşıyan kişilerin sayısı dört olduğu için tarihe “Dörtlü Takrir” olarak geçmiştir. Önergenin içeriği Türkiye'deki otokrat tek partili rejimde bir dizi liberal reform yapılarak, Türk siyasetinin çok partili demokratik bir siyasi hayata geçirilmesidir.¹⁴⁷

Önergenin arka planında ise 12 Haziran 1945'te çiftçiyi topraklandırma hakkında verilmiş olan toprak reformu kanun tasarısının Cumhuriyet Halk Partisi içerisindeki toprak sahiplerini kızdırması gösterilmektedir. Bu noktada kendisi de Aydın'da büyük topraklara sahip olan Adnan Menderes ön plana çıkarak yüksek perdeden CHP yönetimini eleştirmiştir. Daha sonra kendisine parti içerisindeki muhalif isimler olarak Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Celal Bayar'da katılmıştır.¹⁴⁸

¹⁴⁶ N. Nadi, “Tarihi Karar”, Cumhuriyet Gazetesi, 24.02.1945, s.1-3.

¹⁴⁷ K. Karpaz, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul Yayınları, İstanbul, 1992, s.125-126.

¹⁴⁸ M. Aydın, “CHP’de Parti İçi Muhalefetin İlk Örneği: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve TBMM’de Yaşanan Tartışmalar”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 41, Eylül 2018, s.366.

İkinci Dünya Savaşı süresi içerisinde etkin bir şekilde kendini temsil edemeyen muhalifler savaşın sona ermesiyle birlikte kendilerine alan açmaya başlamışlardır. Savaş koşulları altında muhaliflerin özgürce fikirlerini dile getirmesi ülke yönetiminde istikrarsızlığa yol açabileceği ve dışarıdan gelebilecek olası propaganda ve sızma faaliyetlerine zemin hazırlayabileceği için hükûmet tarafından tehlikeli görülmüştür. Bu durum muhaliflerin uzun yıllar boyunca muhalefetlerini asgari ölçüde tutmalarının yanı sıra patlamayı bekleyen bir muhalefet birikimine de neden olmuştur.

1945 yılı itibariyle CHP içerisinde gittikçe artan muhalif sesler Müttetiklerin savaşı kazanmasıyla birlikte tüm dünya da artan demokrasi popülarlığıyla birleşince doruk noktasına ulaşmıştır. Bu durumdan cesaret alarak oluşturulan dörtlü takrir CHP’de bir siyasi bunalıma dönüşmüştür. Dörtlü takrire karşı parti yönetimi tarafından getirilen ağır eleştiriler nedeniyle muhalif isimlere katılmak isteyen pek çok kişi de bu kararlarından bir süre sonra caymışlardır.

Daha sonra Dörtlü Takriri imzalayanlardan Adnan Menderes ve Fuat Köprülü 21 Eylül 1945’te oybirliği ile Cumhuriyet Halk Partisi’nden ihraç edilmişlerdir. Celal Bayar ve Refik Koraltan ise bu olaydan bir süre sonra kendileri istifa ederek CHP’den ayrılmışlardır. Cumhuriyet Halk Partisi ile ilişkisi kesilen bu dört muhalif kişi, 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti’yi kurmuşlardır. Demokrat Parti ise 1950 yılında yapılan genel seçimleri kazanmış ve Türkiye demokratik çok partili hayata geçişini tamamlamıştır.¹⁴⁹

3.9. Tan Gazetesi ve Boraltan Köprüsü Olayları

Tan ya da Tan Gazetesi Olayı olarak bilinen bu olay, İkinci Dünya Savaşı’nın bitmesiyle birlikte savaştan güçlenerek çıkan Sovyetler Birliği’nin Türkiye’nin Doğusu ve İstanbul ile Çanakkale Boğazları’nda hak iddia etmesi nedeniyle oluşan milliyetçi anti-komünist blokun, Türkiye’de Sovyetlerle ilişkilerin geliştirilmesini savunan Zekeriya ve Sabiha Sertel çiftinin sahibi olduğu sol eğilimli tek gazete olan Tan Gazetesini hedef alması sonucunda yaşanmıştır.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Ö. Keskin, “Türk Siyasi Tarihinde “Dörtlü Takrir” ve Takrire Kaynaklık Etmesi Bakımından Serbest Cumhuriyet Fırkası”. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 7, sayı: 2, Temmuz 2021, s.723.

¹⁵⁰ O. M. Güvenir, *2. Dünya Savaşında Türk Basını: Siyasal İktidarın Basını Denetlemesi ve Yönlendirmesi*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1991, s.147-207.

1926 ile 1935 yılları arasında Milliyet Gazetesi adıyla yayımlanan Tan Gazetesi 1935 yılında Tan Gazetesi adıyla yayım hayatına devam etmiştir. Daha sonra Zekeriya Sertel ve ortakları tarafından satın alınan gazete de Zekeriya Sertel'in eşi Sabiha Sertel'de yazar olarak yer almıştır. Serteller 1944 yılında gazetenin kapatılmasına kadar geçen süre içerisinde faşizm karşıtı yazıları nedeniyle komünizm yanlısı olarak nitelendirilmişlerdir.

Savaşın seyrinin değişmesi ile birlikte yeniden açılan gazete bu seferde demokrasiler ile komünist ülkeler arasında sıkışan iki kutuplu dünya da kendilerini yeniden bir taraf olarak konumlandırmışlardır. Bu durum da Türkiye içerisindeki çeşitli grupları ve yönetimi rahatsız etmiştir. Serteller tarafından çıkarılan Görüşler Dergisi ise yine komünist propaganda yapan bir dergi olarak suçlanmıştır. 3 Aralık 1945 tarihinde Tanin Gazetesi yazarı Hüseyin Cahit Yalçın'ın, Görüşler Dergisi'ni hedef alan "Kalkın Ey Ehli Vatan!" adlı makalesi ise ertesi gün yaşanacak olan olayların fitilini ateşlemiştir.

Kısa zaman önce dörtlü takriri yayınlayarak CHP'den ayrılan liberal muhalif isimlerinde Tan Gazetesiyle yakın ilişkiler kurması üzerine gazeteye karşı artan milliyetçi nefret ve komünizmden duyulan endişe sebebiyle milliyetçi-islamcı çizgideki gençlerden oluşan bir grup tarafından 4 Aralık 1945'te gazeteye yağma girişiminde bulunulmuştur. Bu olayın sonucunda ise yağmacılardan kimse ceza almamış aksine Serteller önceki yazılarından ötürü hapis cezasına çarptırılmışlardır.¹⁵¹

Boraltan Köprüsü Olayı olarak bilinen bu olay ise Sovyetlerin sınır karakolundan Aras nehri üzerinde yer alan Boraltan Köprüsü vasıtasıyla Türkiye'ye firar eden 195 Azerbaycanlı Sovyet askerin, Sovyetler Birliği'nin Türkiye Cumhuriyeti'nden iadelerini istemesinin sonucunda Türkiye'nin firari askerlerin bir kısmını Sovyetlere iade etmesi ve iade edilen askerlerin Sovyetlerce infaz edilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır.¹⁵²

Firari askerlerin aralarında Sovyetler Birliği'nden kaçarak, Nazi Almanyası'na sığınan iki Türk kökenli subay Enver Anar ve Kadri Başaran'da bulunmaktadır.

¹⁵¹ Ç. Uyar ve E. Ertuğrul, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Sertellerin Tan Gazetesi ve Tan Olayının Ulusal Basın ile Anılar Ekseninde Analizi". *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt: 5, sayı: TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı, Kasım 2020, s.224.

¹⁵² F. C. Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl*, Tarih Kurumu, Ankara, 1987, s.149.

Boraltan Köprüsü Olayını ilk kez meclis gündemine getiren kişi ise 1951 yılında Demokrat Parti Tekirdağ Milletvekili Şevket Mocan olmuştur. Bu olay Türk hükûmeti tarafından iki ülke arasında sorun çıkarmak için Sovyetlerce tertiplenen bir oyun olarak görülmüştür.

Sovyetler Birliği vatana ihanet suçlamasıyla bu kişileri Türkiye’den talep etmiştir. Dolayısıyla SSCB suçluların kendilerine iade edilmemesini Türkiye’nin Mihver Devletlere yardımı olarak değerlendireceğini beyan ederek Türkiye’yi zor bir durumda bırakmayı amaçlamıştır. Sonunda diplomatik baskılara daha fazla dayanamayan Türkiye söz konusu 195 askeri mülteciyi SSCB’ye teslim etmiş ve bu kişilerin 146’sı kurşuna dizilmek suretiyle idam edilmişlerdir. Bu olayda diğer pek çok olay gibi ilerleyen yıllarda Türk siyasal hayatında çeşitli siyasi çevrelerce tekrar gündeme getirilmiş ve Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen kötü bir anı olarak hatırlanmıştır.¹⁵³

3.10. Nuri Demirağ ve Millî Kalkınma Partisi

Millî Kalkınma Partisi 5 Eylül 1945 tarihinde Türk iş insanı ve siyasetçi olan Nuri Demirağ tarafından kurulmuştur. MKP Türkiye’nin çok partili rejime geçmesinden sonra kurulmuş olan ilk muhalif partidir. Partinin kuruluş kadrosunda Nuri Demirağ’ın yanı sıra Hüseyin Avni Ulaş, Cevat Rifat Atilhan gibi isimlerde bulunmaktadır. Muhafazakâr ve liberal bir çizgiyi benimseyen parti sol eğilimlere şiddetle karşı çıkmıştır.

Partinin kurucusu olan girişimci Mühürdarzade Mehmed Nuri Demirağ dönemin Türk siyasetinde ve iş dünyasında önemli bir figür olarak yer almıştır. 1886 yılında Sivas’ın ilçesinde doğan Demirağ babasını erken yaşta kaybetmiş ve annesinin teşvikiyle ortaokulu bitirmiş ve Osmanlı İmparatorluğu’nda maliye memuru olmuştur. İlerleyen yıllarda memuriyetinde terfi alarak maliye müfettişliği yapan Demirağ I. Dünya Savaşı’ndan sonra işgal altındaki İstanbul’da işgalciler tarafından daha fazla hakarete maruz kalmamak için memuriyetten istifa etmiş ve ticarete atılmıştır.¹⁵⁴

¹⁵³ İ. Köse, “Boraltan Faciası: Türk Kökenli Sovyet Vatandaşı Mültecilerin Sovyetler Birliği’ne İadesi (1945)”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: 32, sayı: 93, Aralık 2016, s.153.

¹⁵⁴ F. Dervişoğlu, *Nuri Demirağ Türkiye’nin Havacılık Efsanesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s.19.

Millî mücadele yıllarında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde aktif şekilde görev alan Demirağ daha sonra cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte yeniden ticaret hayatına dönmüştür. Cumhuriyet kurulduktan kısa bir süre sonra hükûmet tarafından ulaşım ve nakliye için demiryolları yapılmasına karar verilmiştir. Bu iş için ülke ekonomisindeki yabancı hegemonyasını kırmak maksadıyla yerli girişimcilere öncelik verme politikası uygulanmıştır.

Bu fırsatı değerlendirmeye karar veren Nuri Demirağ'da önceki ticaretlerinden elde ettiği gelirlerle demiryolu inşaatı işine girmeye karar vermiş ve devlet tarafından düzenlenen ihaleye katılmıştır. 1926 yılında ilk olarak Samsun ile Sivas arasındaki demiryolu inşaatını tamamlayan Demirağ daha sonra ülkenin pek çok noktasında demiryolu ihaleleri almış ve bunları tamamlayarak cumhuriyetin ilk sanayicilerinden biri olmuştur. Ayrıca kendisine Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk tarafından Demiryolu inşasındaki başarısından ötürü “Demirağ” soyadı verilmiştir.

İlerleyen yıllarda dünyada da henüz yeni gelişmeye başlayan havacılık sektörüne girmeye karar veren Demirağ ortağı olan Uçak Mühendisi Selahattin Alan ile birlikte yerli ve millî uçaklar üretmek için harekete geçmiştir. Hükûmetinde desteğiyle 1936 yılında kurduğu Gök Okulu ve uçak fabrikası ile havacılık sanayisini başlatan Demirağ, ilk siparişlerini yaklaştırmakta olan harbe hazırlık yapmak amacıyla Türk Hava Kurumu'ndan almıştır. Demirağ'ın öncülüğünde üretilen uçaklar ve eğitilen pilotlar İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk ordusunda yer almışlardır.¹⁵⁵

Demirağ ve Alan tarafından üretilen ND-36 kodlu uçağın Eskişehir'deki tanıtım inişi esnasında yaşanan kazada uçağın pilotu ve Demirağ'ın ortağı olan Selahattin Alan vefat etmiştir. Bu kaza Nuri Demirağ ile Türk Hava Kurumu arasındaki işbirliğinin bitmesiyle sonuçlanmıştır. Hükûmetle Demirağ arasındaki gerilim mahkemeye taşınmış daha sonra da Demirağ'a ait üretim tesislerinin kamulaştırılması gerçekleştirilmiştir. Böylece Demirağ'ın havacılık girişimi son bulmuştur. 1945'te ise siyasete atılarak MKP'yi kuran Demirağ ticaret hayatından sonra siyasete girmeye karar vermiştir.

¹⁵⁵ O. Yalçın, “Mühürdarzade Nuri Bey'in (Demirağ) Hayatı ve Çalışmaları (1886-1957)”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı: 44, 2009, s.743-769.

21 Temmuz 1946 genel seçimlerine katılan Millî Kalkınma Partisi aralarında İstanbul ve İzmir’inde bulunduğu 10 ilde seçime gireceklerini açıklamıştır. Fakat Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi gibi seçimlerde başarı sağlayamamış olan MKP kurucuları arasına tartışmalar çıkış, önce Hüseyin Avni Ulaş daha sonra da Cevat Rifat Atilhan partiden ayrılmışlardır. 1950 seçimlerine de katılan parti bu seçimde de bir varlık gösteremeyince, Nuri Demirağ 1954 yılında yapılan genel seçimlere DP listelerinden girerek Sivas Milletvekili seçilmiştir. MKP ise Nuri Demirağ’ın 1957 yılındaki ölümünün ardından 22 Mayıs 1958 kendini fesh etmiştir.¹⁵⁶

Nuri Demirağ’ın siyasi hayatı ticari hayatı kadar başarılı geçmemiş olsa da özellikle Türkiye’nin yerli havacılık sanayisinin gelişimine olan katkıları açısından önemli bir figür haline gelmiştir. Demirağ’ın havacılık alanındaki yatırımları son bulduktan sonra Türkiye bu alanda giderek dış ülkelere daha bağımlı hale gelmiştir. Bu durum ilerleyen yıllarda Türkiye’nin başta Kıbrıs Harekâtı olmak üzere icra ettiği çeşitli askerî operasyonlarında önüne stratejik bir problem olarak çıkmıştır.

¹⁵⁶ O. Özacın, “Siyaset Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sayı: 2, Ocak 2013, s.210.

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı yeryüzündeki tüm milletlerin kaderini dönüştürmeyen bir şekilde değiştiren, insanlık tarihi içerisindeki sayılı olaylardan biri olmuştur. Böylesine büyük bir olayın akademik olarak açıklanmaya çalışılması da çeşitli güçlükler taşımaktadır. Öncelikle savaşın ortaya çıkmasındaki nedenleri anlamak savaşın kendisini anlamak kadar önemlidir. Aynı şekilde savaşın sonuçlarını anlamakta bir daha böyle bir savaşın dünya ulusları arasında tekrar yaşanmaması açısından insani bir görev ve sorumluluk taşımaktadır.

I. Dünya Savaşı'nın sonunda Birleşik Krallık, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri gibi İtilaf Devletleri savaşın galibi olmanın vermiş olduğu özgüvenle İttifak Devletleri olan Alman İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Bulgaristan Krallığı'na şartları İttifak Devletleri'nce kabul edilmesi mümkün olmayan ağır antlaşmaları dayatmışlardır. Bu antlaşmalar savaş kaybeden tarafta huzursuzluğa neden olmuş ve bu ülkeler istikrarsızlığa sürüklenmiştir.

Türkiye'ye de bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun Trakya ve Anadolu'da kalan son topraklarını parçalamak suretiyle Sevr Antlaşması'nı dayatmaya çalışan İtilaf Devletleri'ne karşı Türk halkı Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde birleşerek bir Kurtuluş Savaşı vermiş ve özgürlüklerini bu şekilde korumayı başarmışlardır. Almanya ise bu kadar şanslı değildir. Savaş sonrası Versay Antlaşması'nın ağır şartları altında ezilen Almanya'nın kötü kaderi, bu olaydan yaklaşık 20 yıl sonra tüm dünyanın başına bir felaket getirmiştir.

Bu felaketin kendisi olan Naziler 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı'nı başlatmışlar ve 1944'e kadar dünya üzerindeki baskılarını sürdürmüşlerdir. Türkiye ise savaşa 1945 yılına kadar katılmayarak savaşın korkunç yüzüyle doğrudan yüzleşmemiş olsa da savaşın yan etkileri olan yoksulluk, istikrarsızlık ve salgın hastalıklarla mücadele etmiştir. Bu yıllarda kendi içerisinde sürekli bir dönüşüm geçirerek savaş sonrası yeni düzene adapte olmak isteyen Türkiye yaptığı demokratik ve liberal reformlarla bunu başarmıştır.

Türk siyaseti bu dönemde öne çıkan önemli isimlerin yönetiminde şekillenmiştir. X. Türkiye Hükûmetini kuran Celal Bayar iyi bir ekonomist olarak kısa başbakanlığı döneminde bir geçiş hükûmeti kurmuş ve savaşın başında Türk

ekonomisinin en az zararla etkilenmesini sağlamıştır. XI. ve XII. Türkiye Hükûmetlerinde görev alan başbakan Dr. Refik Saydam ise savaşın ilk yıllarında Türkiye'yi savaştan uzak tutmuş ve kurduğu bakanlar kabinesiyle dönem itibariyle büyük bir tehdit haline gelen Mihver Devletler'in Türkiye üzerindeki tehditlerini sınırlamıştır.

XIII ve XIV. Türkiye Hükûmetlerinin başında olan başbakan Şükrü Saraçoğlu ise önceki dönemlerde uzun yıllar boyunca yapmış olduğu Dışişleri Bakanlığı görevinden edindiği tecrübeyle dış politikada hem Mihver Devletlerle hem de Müttefik Devletlerle iyi ilişkiler kurarak savaşın son aylarına dek Türkiye'nin savaşa girmesini engellemiştir. Saraçoğlu döneminde iç politikada da önemli gelişmeler olmuştur.

Bunlardan biri olan Çiftçiye Topraklandırma Kanunu CHP içerisindeki muhalefetin artmasının iç sebeplerinden birini oluşturmuştur. Çünkü CHP içerisindeki toprak sahibi vekiller bu kanunun kendilerine zarar verdiğini düşünmüşler ve hükûmeti komünist bir sistem getirecekleri yönünde eleştirmişlerdir. Bu olay ilerleyen yıllarda parti içerisinde güçlenecek ve daha sonra CHP için soruna dönüşecek olan muhalefet kanadının ilk ciddi tepkisini teşkil etmiştir.

Türkiye'de savaş süresince toplam beş farklı hükûmet kurulmuş olup, bu hükûmetler savaşın ve toplumun gereksinimlerine göre şekillenmişlerdir. Kemal Atatürk'ün vefatının ardından cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan İsmet İnönü ise savaş yıllarında cumhurbaşkanlığı görevini sürdürmüş ve başarılı bir denge politikası izlemiştir. Bu yıllarda savaşın getirmiş olduğu sorunların sorumluluğu ise Türk siyasal hayatında uzun yıllar boyunca Millî Şef dönemi ile ilişkilendirilmiştir. Bu durum halkın Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı mesafe koyarak muhalif siyasi partileri desteklemesine neden olmuş ve CHP iktidarı 1950 yılında yapılan genel seçimle son bulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın Müttefiklerin galibiyetiyle sonuçlanmasıyla birlikte ise faşizm popülarlığını yitirmiştir. Bu durum da dünyanın kapitalist ve komünist devletler olarak ikiye bölünmesine sebebiyet vermiştir. Türkiye bu noktada pozisyonunu kapitalist demokrasilerden yana alarak tarihsel düşmanı olan ve

Türkiye’den toprak talepleri bulunan Komünist Rusya’ya karşı mesafesini korumuş ve komünizmi, millî varlığı açısından büyük bir tehdit olarak görmüştür.

Bu süreç Türkiye’yi Batılı demokrasilere daha da yaklaştırmıştır. Türkiye kapitalist devletlere, kapitalist devletler ise Türkiye’ye yaklaştıkça muhafazakâr liberaller iç siyasette daha etkili bir konuma gelmişlerdir. 1950 yılında yapılan genel seçimlerde bu çizgide yer alan Demokrat Parti seçimi kazanarak, cumhuriyetin kurulduğu günden beri tek başına iktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Partisi’nin tek parti iktidarına son vermiştir.

Türkiye’de gerçekleşen bu radikal değişim beraberinde yeni sorunlarda getirmiştir. Soğuk Savaş döneminde NATO’ya katılan Türkiye bu dönemden itibaren geleneksel tarafsızlık politikasından taviz vererek ABD’nin güdümünde politikalar izlemek durumunda kalmıştır. Bu politikalar ise Türkiye’nin siyasi, ekonomik ve sosyal yapısına zarar vermiştir. Bu süreç Türkiye’de geçmişten beri var olan iki fay hattını tetiklemiş ve devletçi seçkinler ile muhafazakâr liberaller arasında tanzimat döneminden beri süregelen görüş ayrılığını derinleştirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı’nın tetiklediği bu fay hatları ve olaylar silsilesi sonucunda Türkiye’nin 1923-1945 yılları arasındaki aktif tarafsızlık ve devletçilik politikası yerini 1950’de başlayan ve günümüzde de devam etmekte olan küreselleşen neo-liberal dünyaya entegre olma politikasına bırakmıştır. Türkiye’nin bu söz konusu entegrasyon süreci ilerledikçe iç dinamikleri giderek dış dinamiklerine daha bağımlı hale gelmiş ve bir bütün olarak bu süreç ülkenin kaderini belirlemiştir.

KAYNAKÇA

- Açıkalin, C. “Cevat Açıkalin'ın Anıları: 2. Dünya Savaşının İlk Yılları (1939-1941)”. *Belleten*, cilt: 56, sayı: 217, Aralık 1992, s.985-1080.
- Akandere, O. “II. Dünya Savaşı Yıllarında Almanya’nın Türkiye’ye Baskısı ve Savaşın İçerisine Çekme Çabaları”. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, cilt: 6, sayı: 1, Mart 2023, s.13-21.
- Akça, B. “Sancılı Yıllar: Yerel Basına Göre İkinci Dünya Savaşı’nın Muğla’ya Yansıması”. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, cilt: 9, sayı: 1, Mart 2023, s.88-107.
- Altay, İ. Sayıl, G. ve Hanedar, A. “Enflasyonun Tarihsel Belirleyenleri: Türkiye ve İkinci Dünya Savaşı”. *Fiscaoeconomia*, cilt: 7, sayı: Özel Sayı, Ekim 2023, s.260-282.
- Altiner, B. “Birleşmiş Milletler: Amacı, Gelişimi, Etkinliği, Uluslararası Güvenliğe Katkısı ve Geleceği”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, cilt: 1, sayı: 1, Haziran 2014, s.19.
- Aras, T. Atatürk’ün Dış Politikası, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010.
- Arıkanoglu, N. “Anarşik Düzendenden Uluslararası Topluma Doğru Yol Alan Dünyada Birleşmiş Milletlerin Rolü”. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 2, sayı: 1, Eylül 2016, s.165-183.
- Arslan, G. “Varlık Vergisi Kanunu'nun Çıkarılması, Uygulanması ve Sonuçları”. *Tarih Dergisi*, sayı: 61, Ocak 2015, s.119-152.
- Arslan, G. ve Somel G. "Ulusal ve Yabancı Basında Türkiye’nin Almanya ile Japonya’ya Savaş İlanı (23 Şubat 1945)". *History Studies*, cilt: 12, sayı: 4, s.1840.
- Arslan, M. “2. Dünya Savaşı ve Türkiye’de Savaş Ekonomisi”. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, cilt: 2, sayı: 2, Nisan 2016, s.1-14.
- Atabay, F. “Hatay’ın Anavatana Katılma Süreci”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, cilt: 3, sayı: 7, Temmuz 2015, s.193-209.

- Atay, Ö. “Hür Fransa’dan IV. Cumhuriyet’e Fransa’da “Güçlü Hükümet” Mücadelesi: De Gaulle’ün Siyasi Yenilgisi ve Parlamenterizme Geri Dönüş”. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, cilt: 16, sayı: 1, Ocak 2017, s.81-106.
- Aydın, M. “CHP’de Parti İçi Muhalefetin İlk Örneği: Çiftçi Topraklandırma Kanunu ve TBMM’de Yaşanan Tartışmalar”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 41, Eylül 2018, s.359-384.
- Aydın, M. “Milli Korunma Kanunu’nun Hayata Geçirilişi (1940) ve Tek Parti Dönemi Uygulamaları”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 29, sayı: 1, Ocak 2019, s.413-429.
- Aydın, S. “İkinci Dünya Savaşı’nda Kıyı ve İç Hat Savunması: Çakmak Hattı (Büyükçekmece-Çatalca) Koruganları”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, cilt: 16, sayı: 34, Temmuz 2020, s.383-451.
- Balcı, M. “Hatay Devleti Millet Meclisi Üzerinde Cumhuriyet Halk Partisi ve TBMM’nin Etkileri”. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, cilt: 13, sayı: 50, Temmuz 2018, s.247-265.
- Başarır, M. ve Altuncuoğlu, N. “İkinci Dünya Savaşı Esnasında Eden ve Menemencioğlu’nun Kahire’de Gerçekleştirdiği Görüşmelerin Türk Basınına Yansımaları”. *Journal of Universal History Studies*, cilt: 2, sayı: 2, Aralık 2019, s.198-222.
- Bengin, T. “Türk Paşanın Hitler’le Pazarlığı”, *Milliyet Gazetesi*, 09.01.1991. s.1.
- Bölükbaşı, Y. “Türkçü-Turancı Milliyetçiliğin Düşünsel Temelleri Üzerine Bir İnceleme”. *Akademik Hassasiyetler*, cilt: 5, sayı: 10, Aralık 2018, s.45-60.
- Bülbül, İ. “İkinci Dünya Savaşı’nın Türkiye’de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sayı: 9, Ekim 2012, s.1-51.
- Can, N. “Şiddetin İdeolojik Yüzü ya da Faşizmin Korunan Baltası”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 13, sayı: 1, Nisan 2010, s.1-10.
- Ciaono, G. *Savaş Günlükleri (1939-1943)* (Çev. S. Uygur), Kronik Kitap, 2017.

- Cumhuriyet Gazetesi. (1939) “Türk-Fransız Beyannamesinden”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 24.06.1939, s.1.
- Cumhuriyet Gazetesi. (1939) “Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 20.10.1939, s.1. “Varlık Vergisi Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 12.11.1942, s.3.
- Cumhuriyet Gazetesi. (1944) “Almanya’ya Krom İhracatımız”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 19.04.1944, s.1–2.
- Çavdar, T. *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, Ankara, 1999.
- Çelik, H. “Recep Peker’in Faşizmle İlgili Düşünceleri ve Bir İddianın Sorgulanması”. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt: 4, sayı: 8, Temmuz 2022, s.909-924.
- Çelik, S. “Türkiye’nin Demokrasi Tarihinde Sıkıyönetim Uygulamalarının Yeri ve Sosyo-Politik Etkileri (1877-1946)”. *Antalya Bilim Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: 11, sayı: 22, Aralık 2023, s.325-350.
- Çelikçi, A. ve Kakişım, C. “İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi”. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 1, sayı: 2, Mart 2015, s.83-99.
- Çetinkaya, G. “İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Nazilerin İktidara Gelişi ve Türk-Alman İlişkileri”. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, cilt: 1, sayı: 1, Eylül 2019, s.87.
- Çınar, Ö. “Siyasal Yaşamımızda Serbest Cumhuriyet Fırkası”. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 5, sayı: 10, s.207-229.
- Değerli, E. “Türkiye’nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları: Balkan Paktı”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 9, sayı: 2, Haziran 2008, s.115-134.
- Değirmenci, S. “İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye Ekonomisi: Politikalar, Yaklaşımlar ve Sonuçlar”. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt: 12, sayı: 2, Eylül 2023, s.181-204.

- Demir, H. “II. Dünya Savaşı’nda Yugoslavya (1939-1945): “Hırvat Ustaşalar, Sırp Çetnikler ve Komünist Partizanlar”. *Karadeniz Araştırmaları*, cilt: 14, sayı: 55, Ekim 2017, s.147-168.
- Demir, K. “Hüseyin Nihal Atsız’ın Türkçülük Mücadelesinin Türk Devlet Yönetimindeki Algılanış Biçimi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, cilt: 3, sayı: 1, Ekim 2018, s.167-178.
- Deringil, S. *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası*, İstanbul, 1994.
- Dervişoğlu, F. *Nuri Demirağ Türkiye’nin Havacılık Efsanesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007.
- Dinçer, H. “Türkçü Bir Derginin Tarih Anlayışı: Bozkurt (1939-1942)”. *History Studies*, cilt: 15, sayı: *Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı*, Ekim 2023, s.81-99.
- Doko, K. “İtalyan İşgali’nde Arnavutluk 1939-1943”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2020.
- Erdal, İ. “Türk Dışişleri Bakanlığının Raporuna Göre, Hatay Meselesi Bağlamında 1938 Türkiye-Fransa Müşterek Beyannamesinin Suriye, Bulgar ve Yunan Basınına Yansıması”. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. cilt: 10, sayı: 20, Temmuz 2020, s.91-115.
- Erdem, Ç. ve Erdem, D. “İtalya’da Faşizmin Yükselişi ve Antonio Gramsci’nin Faşizm Karşıtı Strateji ve Taktikleri”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt: 8, sayı: 1, Haziran 2016, s.103-127.
- Ergin, F. *İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, Yakın Tarihimiz*, İstanbul, 1963.
- Erkin, F. *Dışişlerinde 34 Yıl*, Tarih Kurumu, Ankara, 1987.
- Ertaş, E. “Amerikan Emperyalizmi’nin Ayak Sesleri: Wilson Prensipleri ve Osmanlı Kamuoyu”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt: 22, sayı: 45, Güz 2022, s.519,565.
- Ertekin, O. *Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları: Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Milliyetçilik, İletişim Yayınları*, İstanbul, 2003.

- Ezer, F. “1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin Türkiye’ye Etkileri”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 20, sayı: 1, 2010, s.427-442.
- Ezer, F. “Köy Enstitülerinin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi”. *Belgi Dergisi*, cilt: 2, sayı: 19, Ocak 2020, s.1786-1804.
- Fromkin, D. *Barişa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı 1914-1922*, Çev. Mehmet Harmancı, Epsilon Yayınları, İstanbul 2013.
- Goloğlu, M. *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Ankara, 1974.
- Gödekli, M. “Anayasacılık Ekseninde Nevi Şahsına Münhasır Bir Düşün ve Devlet Adamı: “Kemalizm İdeologu” Mahmut Esat Bozkurt”. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, cilt: 75, Aralık 2017, s.543-601.
- Gök, H. “TBMM Zabıt Ceridelerine Göre II. Dünya Savaşı Sürecinde Türk Dış Politikası”. *Vakıv Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt: 6, sayı: 2, Güz 2021, s.587-626.
- Güneş, G. Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Toplumsal Yaşama Etkileri, *Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara, 2002.
- Gürbüz, K. “İkinci Dünya Savaşı’nda Balkanlardaki Gelişmeler ve Türkiye’nin Tutumu”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 8, sayı: 13, Aralık 2007, s.363-373.
- Güvenir, O. 2. *Dünya Savaşında Türk Basını: Siyasal İktidarın Basını Denetlemesi ve Yönlendirmesi*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1991.
- İnci, İ. “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de İhtikar ve Enflasyonla Mücadele”. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı: 9, 2013, s.151-180.
- İnci, İ. “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Varlık Vergisi Uygulaması”. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 10, sayı: 2, 2012, s.272-290.
- Kalyoncuoğlu, Z. “Köy Enstitüleri’nde Hasan Ali Yücel’in Yeri”. *Folklor/Edebiyat*, cilt: 16, sayı: 64, Aralık 2010, s.237-244.
- Kandemir, F. *Serbest Fırka Nasıl Kuruldu-Nasıl Kapatıldı (Siyasi Dargınlıklar)*, Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1955.

- Kapuhan, E. “Atatürk Dönemi Eğitim Seferberliği ve Köy Enstitüleri”. *Marmara Coğrafya Dergisi*, sayı: 26, Ekim 2013, s.172-194.
- Kara, A. “Hatay’ın Anavatana Katılması Hakkında Yeni Bir Belge”. *U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 10, sayı: 2, 2017, s.117-134.
- Karadoğan, U. “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Alman Denizaltılarının Karadeniz’de Batırılmaları ve Askerî Personelin Türkiye’de Zorunlu Misafirliği”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sayı: 40, 2021, s.29-64.
- Karakaş, N. “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, cilt: 25, sayı: 2, Aralık 2010, s.447-482.
- Karataş, B. “II. Dünya Savaşı Sırasında Franz Von Papen Suikastı Çerçevesinde Türkiye, Sovyetler Birliği ve Almanya İlişkileri”. *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 127-135.
- Karpat, K. *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul Yayınları, İstanbul, 1992.
- Kaymaz, İ. “Kemalizm’in Ulusalçılık Anlayışı ve Günümüz Türkiye’sinde Ulusalçılık-Milliyetçilik Algılamaları”. *Memleket Siyaset Yönetim*, sayı: 13, Ağustos 2010, s.86-106.
- Keskin, Ö. “Türk Siyasi Tarihinde “Dörtlü Takrir” ve Takrire Kaynaklık Etmesi Bakımından Serbest Cumhuriyet Fırkası”. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 7, sayı: 2, Temmuz 2021, s.718-737.
- Koçak, C. *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, Ankara, 1991.
- Kodal, T. “Almanya’nın Ortadoğu’ya Yönelik Nüfuz ve Kültür Politikaları: 1934-45 Dönemine İlişkin Bir Değerlendirme”. *Ortadoğu Etütleri*, cilt: 15, sayı: 2, Aralık 2023, s.117-145.
- Köçer, M. “Osmanlı Devleti’nde Türkçülük Akımının Ortaya Çıkması”. *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, cilt: 1 sayı: 3, Haziran 2023, s.10-13.

- Köse, İ. “Boraltan Faciası: Türk Kökenli Sovyet Vatandaşı Mültecilerin Sovyetler Birliği’ne İadesi (1945)”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: 32, sayı: 93, Aralık 2016, s.149-186.
- Kutay, C. *Üç Devirden Hakikatler*, Alağaoğlu Yayıncılık, İstanbul, 1982.
- Küçük, E. “Büyük Güçlerin Mücadelesinde Akdeniz: Refah Şilepi Örneği”. *Karadeniz Araştırmaları*, cilt: 14, sayı: 53, Nisan 2017, s.99-121.
- Metin, G. “İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Değişken Dış Politikalarının Basına Yansıması (1939-1945). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2014.
- Metintaş, M. “İkinci Dünya Savaşı Başlarken Türkiye’nin Dış Politikası (1939)”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, cilt: 4, sayı: 7, 2020, s.54-82.
- Mumcu, A. “Misak-ı Millî ve Anayasamız”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 3, Temmuz 1985, s.813-830.
- Nadi, N. “Tarihi Karar”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 24.02.1945, s.1-3.
- Ocak, Z. “CHP’nin Logosu Altı Ok’un Siyasal ve Kültürel Temsillerinin Kemalizm’in Kültür ve Ekonomi Politikalarının Demokratik Eleştirileri Bağlamında İncelemesi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Temmuz 2019, sayı: 61, s.19-37.
- Oğur, F. “80 Yıllık Gizem: Refah Faciası”. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt: 7, sayı: 2, Aralık 2023, s.155-169.
- Oral, M. “Türk Kurtuluş Savaşı’nın Tarihsel Konumu”. *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 2, Ocak 2018, s.3-16.
- Önder, Z. *II. Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010.
- Öndeş, O. *Refah’ı Kim Batırdı?*, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2006.
- Öymen, A. *Bir Dönem Bir Çocuk*, İstanbul, 2002.
- Özacun, O. “Siyaset Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sayı: 2, Ocak 2013, s.205-233.

- Özcan, H. “İtalya’nın Arnavutluk’u İşgalinin Türk Basınına ve Türk Dış Politikasına Yansıması”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt: 63, sayı: 1, Haziran 2023, s.104-152.
- Özcan, M. ve Tutuş, L. “Nazi Almanyası’na Giden Süreci Yaratmak: Paris Barış Konferansı, Versailles Antlaşması ve Weimar Almanyası”. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, cilt: 14, sayı: 27, Kasım 2022, s.276-291.
- Özer, S. “II. Dünya Savaşı Yıllarında İstanbul’da Tifüs”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt: 15, sayı: 30, Haziran 2015, s.171-201.
- Özgiray, A. “Türkiye-Almanya İlişkileri (1923-1939)”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, cilt: 13, sayı: 1, Haziran 1998, s.5-23.
- Özgür, P. “Yunanistan İç Savaşı ve Dış Güçlerin Rolü”. *Atatürk Yolu Dergisi*, cilt: 15, sayı: 57, Güz 2015, s.101-129.
- Öztekin, H. “1944 Irkçılık-Turancılık Davası ve Basındaki Tartışmalar”. *Selçuk İletişim*, cilt: 11, sayı: 1, Ocak 2018, s.212-236.
- Öztürk, İ. ve Korkmaz, A. “II. Dünya Savaşı’nda Almanya’nın Türkiye’yi İşgal Planları”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 13, sayı: 3, Eylül 2023, s.1651-1666.
- Öztürkci, A. “Cumhurbaşkanı İnönü’nün TBMM’yi Açış Konuşmaları Bağlamında Türk Dış Politikası ve Türkçü-Turancı Akımlar (1939-1944)”. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 49, 2020, s.103-132.
- Papen, F. *Franz von Papen’in Anıları*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2015.
- Sarı, Ç. “İkinci Dünya Savaşı’nda Bir Göç Trajedisi: Struma”. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, cilt: 3, sayı: 2, Aralık 2021, s.192-212.
- Sarı, H. “Erken Cumhuriyet Dönemi Kültür İnşası: Türkiye’de Tek Parti Dönemi ile İtalyan Faşist Yönetiminin Kültür Üretimi Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Analiz”. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, cilt: 17, sayı: 61, Aralık 2021, s.34-65.

- Sarıçoban, G. “İkinci Dünya Savaşı Döneminde (1939-1945) Türk Dış Politikası”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 24, sayı: 4, Aralık 2020, s.1755-1777.
- Semiz, Y. “Dostluktan Krize: İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türk-Rus İlişkileri”. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, cilt: 7, sayı: 14, Aralık 2007, s.239-270.
- Seydi, S. *1939-1945 Zor Yıllar*, Ankara 2006.
- Sırakaya, S. “Von Papen Suikastinde Sovyet İzleri ve Sovyet Basının Tutumu”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt: 33, sayı: 55 s.382-385.
- Singer, K. *Alman Sefiri Von Papen’e Atılan Bomba*, Güven Yayınevi, İstanbul, 1955.
- Soysal, İ. “1939 Türk-İngiliz-Fransız ittifakı”, *Belleten*, cilt: 46, sayı: 182, Nisan 1982, s.367-414.
- Soysal, İ. “Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)”. *Belleten*, cilt: 49, sayı: 193, Nisan 1985, s.79-110.
- Soysal, İ. *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.
- Sürücü, B. “İlk Bölünme: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Doğuşu”. *Turkish Business Journal*, cilt: 3, sayı: 6, Aralık 2022, s.1-28.
- Şahin, M. “Gaziantep’te Varlık Vergisi Uygulaması”. *Belgi Dergisi*, cilt: 2, sayı: 15, Ocak 2018, s.680-693.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 5, İçtima: 4, Cilt: 27, s.16.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 5, İçtima: 4, Cilt: 27, s.17-18.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 6, İçtima: 15, Cilt: 1, s.44.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 6, İçtima: 3, Cilt: 23, s.231.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 7, İçtima: 2, Cilt: 15, s.127.

- Teke, C. “II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Çabalarında Türk Basını”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, cilt: 9, sayı: 1, Mayıs 2022, s.248-273.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. *Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Türkkan, R. “Cumhuriyet 17 Yaşında”, Bozkurt, Sayı: 7, Ekim 1940, s.153.
- Türkoğlu, Ö. “1942 Atılay Denizaltı Faciası”. *Toplum Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, cilt: 2, sayı: 1, Mayıs 2021, s.88-111.
- Türkoğlu, P. *Tonguç ve Enstitüleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.
- Uca, A. “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Altı Vilayetinde İlan Edilen Örfi İdare ve Buna Karşı Mecliste Gösterilen Demokratik Tepki”. Atatürk Üniversitesi *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, cilt: 16, sayı: 40, Mart 2010, s.375-390.
- Unat, K. “Tek Parti Döneminin Son Genel Seçimi: 1943 Seçimleri ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin Seçim Propagandaları”. *Atatürk Yolu Dergisi*, cilt: 14, sayı: 56, Mart 2015, s.209-248.
- Utkugün, C. “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Tifüsle Mücadelede Yaşanan Önemli Sorunlar ve Alınan Tedbirler”. *Journal of Turkish Studies*, cilt: 13, sayı: 24, 2018, s.251-286.
- Uyaniker, F. “Arşiv Belgelerine Göre II. Dünya Savaşı Öncesinde Almanya’dan Alınan Denizaltılar”. *Mavi Atlas*, cilt: 10, sayı: 1, Nisan 2022, s.70-89.
- Uyar, Ç. ve Ertuğrul, E. “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Sertellerin Tan Gazetesi ve Tan Olayının Ulusal Basın ile Anılar Ekseninde Analizi”. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt: 5, sayı: TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı, Kasım 2020, s.220-256.
- Vakit Gazetesi.(1942) “Ankara’da Müessif bir Hadise”, *Vakit Gazetesi*, 25.02.1942, s.1.

- Vatan Gazetesi. (1944) “Almanya’ya Bugünden İtibaren Krom Vermemeye Karar Verdik”, *Vatan Gazetesi*, 21.04.1944, s.1.
- Yalçın, O. “İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi”. *Atatürk Yolu Dergisi*, cilt: 12, sayı: 47, Temmuz 2011, s.701-731.
- Yalçın, O. “Mühürdarzade Nuri Bey’in (Demirağ) Hayatı ve Çalışmaları (1886-1957)”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı: 44, 2009, s.743-769.
- Yalçın, O. ve Şahin, M. “İkinci Dünya Savaşı’nda Refah Şilebi Hadisesi ve Sonrası Gelişmeler”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: 34, sayı: 98, Kasım 2018, s.181-226.
- Yardımcı, M. ve Kutlutürk, D. “İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Ekonomik Kısıtları”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 37, Haziran 2019, s.47-67.
- Yavuz, R. “Bulgar Milliyetçiliği ve Bulgaristan Türkleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt: 1, sayı: 2, Temmuz 2019, s.221-232.
- Yeşilçayır, N. “Çok Partili Döneme Geçiş Sürecinde Türk Basını”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: 27, sayı: 79, Mart 2011, s.131-192.
- Yolcu, F. “Ortadoğu’da Askeri Denge ve İttifaklar: I. Dünya Savaşı’ndan Yeni Dünya Düzeni’ne Bir Süreç Analizi (1918-2010)”. *Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü Ortadoğu Çalışmaları*, sayı: 43, Haziran 2020, s.467-496.
- Yurtsever, S. “Misâk-ı Millî Çerçevesinde Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası”. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 15, sayı: 2, Aralık 2022, s.215-236.
- Yücel, G. ve Bölükbaşı, Y. “Türk Milliyetçiliğinde Yol Ayrımı: 3 Mayıs 1944 Irkçılık Turancılık Davası”. *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, cilt: 1, sayı: 2, 2019, s.5-34.

İnternet Kaynakları

- Akcakaya, U. “Adana Görüşmesi (30-31 Ocak 1943)”.
www.ataturkansiklopedisi.gov.tr, E.T: 17.02.2024.
- Akçay, G. “Atatürk’ün Denizaltıları”. www.hisculart.com, E.T: 13.02.2024.
- Bali, R. “Ordu Komutanı Orgeneral Cemil Cahit Toydemir’in Almanya Gezisi: Hitler ile Görüşme”. www.rifatbali.com, E.T: 17.02.2024.
- Bali, R. “Tanıkların Dilinden Varlık Vergisi’nin İcyüzü”. E.T: 20.07.2024.
- Baysu, C. “Çakmak Hattı”. www.tunaydingazetesi.com, E.T: 04.02.2024.
- Birincioğlu, B. “Tarihin En Büyük Bilek Güreşi: Hitler-Stalin”,
www.berkbirincioglu.com, E.T: 02.08.2024.
- Dolapçı, E. “Atatürk’ün 2. Dünya Savaşı Öngörülleri”. www.aydinlik.com.tr, E.T: 10.01.2024.
- Erdem, A. “68 Yıl Önce Kapandı, Etkisi Sürüyor... CHP, Bir Dönem Köy Enstitülerinin Olduğu Yerlerde Çalışma Başlattı”. www.indyturk.com, E.T: 15.01.2024.
- Erdoğan, M. “Türk-Alman Saldırmazlık Paktı (18 Haziran 1941)”.
www.ataturkansiklopedisi.gov.tr, E.T: 28.01.2024.
- Ezer, F. “Milli Korunma Kanunu (18 Ocak 1940)”. www.ataturkansiklopedisi.gov.tr,
E.T: 14.01.2024.
- Karabulut, S. “Kahire Konferansları (15-16 Kasım/4-7 Aralık 1943)”.
www.ataturkansiklopedisi.gov.tr, E.T: 18.02.2024.
- Mazıcı, N. “Mahmut Celâl Bayar (1883-1986)”. ataturkansiklopedisi.gov.tr, E.T: 10.07.2024.
- Özbülbül, M. “Türkçüler Gününün Tarihçesi”. www.yenicaggazetesi.com.tr, E.T: 05.03.2024.
- Serdar, B. “78 Yıldır Cevabı Aranılan Soru... Refah’ı Kim Batırdı”. www.odatv.com,
E.T: 28.01.2024.

Uyar, H. “*Cumhuriyet Halk Fırkası (1923-1938)*”. www.ataturkansiklopedisi.gov.tr,
E.T: 13.01.2024.

www.atam.gov.tr, “*Devrim ve Türk Devrimleri*”. E.T: 22.01.2024.

www.ataturkansiklopedisi.gov.tr, “*Milliyetçilik, Millî Birlik ve Beraberlik*”. E.T:
14.01.2024.

www.gzt.com, “*Struma Faciası*”. E.T: 13.02.2024.

www.hurriyet.com.tr, “Çakmak Hattı nedir?”. E.T: 04.02.2024.

www.indyturk.com, “*Son Umuda Sarayburnu'ndan Yelken Açtılar...Struma
Trajedisinde Neler Yaşandı?*”. E.T: 13.02.2024.

www.milliyet.com.tr, “*2. Dünya Savaşı'nda Milas Perdesi Araştırıldı*”. E.T:
10.02.2024.

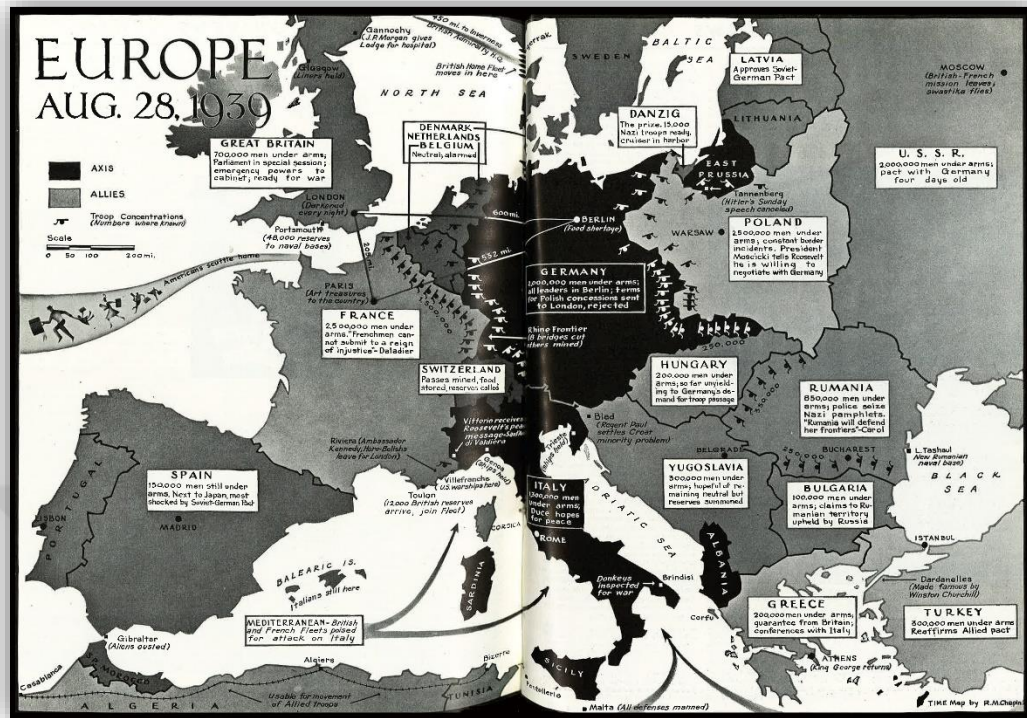
EKLER

Ek-1: Türkiye'nin Tarafsızlığını Vurgulayan Bir Karikatür

Kaynak: Ramiz Gökçe, 20.04.1939

Ek-2: Savaş Öncesi Avrupa'yı Gösteren Bir Harita (1939)

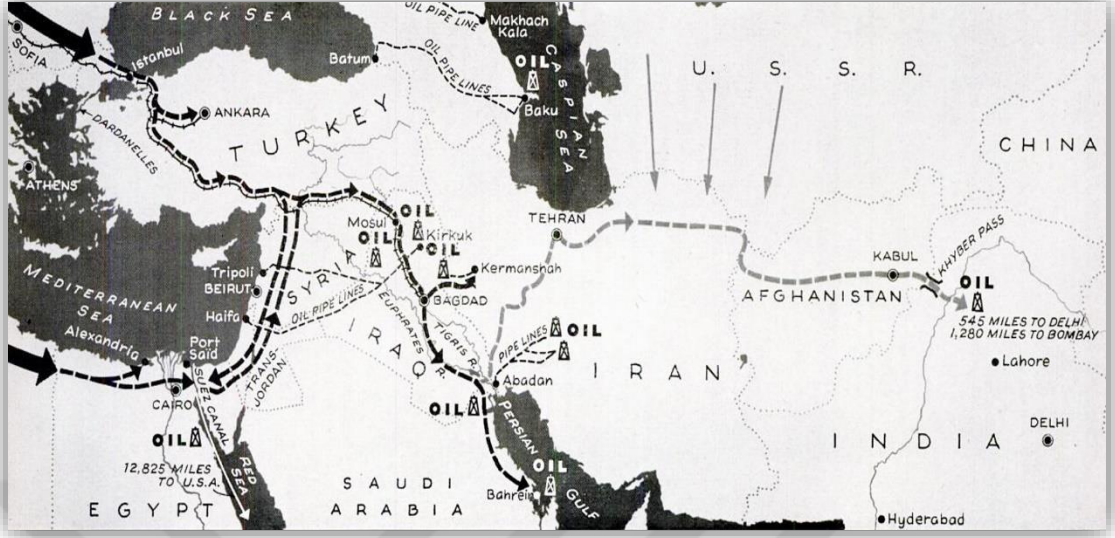
Kaynak: L. Rothman. “This 75-Year-Old Map Shows Europe: Ready for War”. www.time.com, E.T: 17.08.2024)

Ek-3: Milli Korunma Kanunu'na Dair Bir Karikatür (1940)

Kaynak: Ramiz Gökçe

Ek-4: Gertrude Operasyonu Kapsamında Türkiye'nin İşgal Planı

Kaynak: N. Ottens. "What If World War II Never Ended?". www.neverwasmag.com, E.T: 18.08.2024)

Ek-5: Varlık Vergisi Kanunu'na Dair Bir Karikatür

Kaynak: Ramiz Gökçe, 08.10.1942

Ek-6: Cemil Cahit Toydemir ve Gerd Von Rundstedt (1943)

Kaynak: www.wikipedia.org, “Cemil Cahit Toydemir”, E.T: 19.08.2024

Ek-7: Kahire Konferansı'nda Roosevelt, İnönü ve Churchill (1943)

Kaynak: F. Selçuk. “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş”. www.akademiktarihtr.com, E.T:
19.08.2024

Ek-8: Nihal Atsız ve Destekçilerinin Mahkemeye Girişı (1944)

Kaynak: A. İlgen. “Nesillerin Yazgısı”. www.perspektif.online, E.T: 20.08.2024

Ek-9: Nuri Demirağ Ürettiği Uçaklardan Birinin Önündeyken

Kaynak: <http://www.sivas.gov.tr>, “Nuri Demirağ”, E.T: 21.08.2024

Ek-10: Dörtlü Takriri İmzalayan Muhalifler (1945)
(Celal Bayar, Fuad Köprülü, Refik Koraltan ve Adnan Menderes)

Kaynak: F. Selçuk. “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş”. www.akademiktarihtr.com, E.T: 19.08.2024

TOPLUMSAL KATKI

Bu çalışmada Türkiye ve dünyanın yakın tarihi incelenmektedir. İkinci Dünya Savaşı’da bu yakın tarihin en önemli dönemlerinden birini oluşturmuştur. İnsanlık tarihinin gördüğü en büyük savaş olmasının yanı sıra, üzerinden yaklaşık 80 yıl geçmesine rağmen günümüzde hâlâ siyaset, ekonomi ve sinema alanları başta olmak üzere çeşitli toplumsal alanlarda etkisini sürdürmektedir. Dolayısıyla bu konuda yapılan akademik çalışmalar insanlığın gelişimini anlamak ve geleceğini şekillendirmek için büyük bir önem arz etmektedir.

Çalışmada odaklanılan temel problem İkinci Dünya Savaşı’nın Türkiye üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmak olduğu kadar Türkiye’nin de İkinci Dünya Savaşı’na olan etkilerini ortaya çıkarmaktır. Türkiye fiili olarak savaşa katılmayan ülkelerden biri olsa da savaşın başladığı Orta Avrupa’ya yakın bir konumda yer almaktadır. Savaşın alanının genişlemesiyle birlikte Türkiye sınırlarına dek ulaşan savaş atmosferi bu bağlamda Türk siyasetini ve toplumu üzerinde derin izler bırakmıştır.

Bu izlerden en belirgin olanı tek parti döneminde yaşayan halkın, büyük çoğunluğunun döneme ilişkin kötü hatıralara sahip olmasıdır. Bu durum savaşın ardından dünya da gelişen liberal akımlardan Türkiye’nin de etkilenmesiyle sonuçlanmış ve bu dönemden itibaren Türkiye, Batı dünyasının hegemonyası altına girmiştir. Demokrasinin gelişimi ise beraberinde farklı siyasi görüşlerin ülke siyasetinde etkili olmasına yol açmıştır.

Tanzimat döneminden itibaren Türkiye’de ulusalcı seçkinler ve muhafazakâr liberaller arasında süregelen gerilim bu dönemden itibaren yerini yeni ideolojik akımlara bırakmıştır. Başlangıçta sağ ve sol siyaset kavramı temelinde ortaya çıkan bu yeni akımlar da daha sonra çok daha geniş bir siyasi spektruma yayılmışlardır. Çalışmada tam olarak bu noktada politika yapıcılar için toplumsal bir katkı yaratmak amaçlanmıştır. Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı süresince geçirdiği değişim ve dönüşüm süreci, politika yapıcılar için gelecekte oluşturacakları politikalarda bir kilometre taşı görevi görecektir.